

Pedagogická
fakulta
Faculty
of Education

Jihočeská univerzita
v Českých Budějovicích
University of South Bohemia
in České Budějovice

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Pedagogická fakulta
Katedra geografie

Diplomová práce

Regionální diferenciacie populačního vývoje v Královéhradeckém kraji: historickogeografická analýza

Vypracoval: Bc. Lukáš Malý

Vedoucí práce: RNDr. et PhDr. Aleš NOVÁČEK, Ph.D.

České Budějovice, 2014

Prohlašuji, že předkládanou diplomovou práci jsem vypracoval samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě – v úpravě vzniklé vypuštěním vyznačených částí archivovaných pedagogickou fakultou elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

V Českých Budějovicích dne 20. 4. 2015

Bc. Lukáš Malý

Chtěl bych touto formou poděkovat vedoucímu mé diplomové práce panu RNDr. et PhDr. Aleši Nováčkovi, Ph.D. za cenné rady a připomínky při tvorbě předkládaného díla.

Anotace

MALÝ, L. (2015): Regionální diference populačního vývoje v Královéhradeckém kraji: historickogeografická analýza. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Pedagogická fakulta, katedra geografie, 123 s.

Předkládaná diplomová práce se zabývá historickogeografickou analýzou populačního vývoje na území dnešního Královéhradeckého kraje a jeho prostorovou diferenciací na úrovni mikroregionů. Přičemž hlavní důraz je kladen na industriální období a analýzu socioekonomických faktorů. V úvodní části práce jsou představeny její hlavní cíle a hypotézy. Dílo se dále dělí na tři hlavní části. V té první dochází k nastínění geografickému obrazu a historického vývoje současného Královéhradeckého kraje. Následující analytický oddíl se zaměřuje na výzkum vlivu vybraných faktorů na populační vývoj daných obcí a na základě výsledků provedené analýzy mikroregiony uvnitř kraje diferenciuje. Syntetický oddíl studie se zabývá kategorizací mikroregionů na základě jejich vývojové typologie a změnách v rozmístění obyvatelstva, generalizováním vývojových trendů a hledáním hlavních determinantů populačního vývoje v současném Královéhradeckém kraji. V závěrečné části dochází k reflexi vytyčených cílů a hypotéz práce. Studie je rovněž doplněna tabulkovými, grafovými a mapovými výstupy.

Klíčová slova: populační vývoj, mikroregionální diference, Královéhradecký kraj, historickogeografické aspekty, mikroregiony

Abstract

MALÝ, L. (2015): Regional differentiation in the population development of Hradec Králové Region: A historic-geographic analysis. Master's Thesis. University of South Bohemia, Faculty of Education, Department of Geography, 123 p.

The purpose of my thesis is to conduct a historic-geographic analysis of the population development in the contemporary Hradec Králové Region and its spatial differentiation on microregional level. Main focus lies on the industrial period and the analysis of socio-economic factors. The introductory part of the paper explains its main objectives and hypotheses and is further composed of three main chapters. Chapter One provides an outline of the geographical situation and historical development of the contemporary Hradec Králové Region. The following analytical section focuses on the research of the influence of selected factors on the population development of the communities and subsequently on the basis of the provided analysis comes to a differentiation of microregions within the Region. The synthetic part of this study concentrates on the categorization of microregions based on their developmental typology and changes in the population distribution, generalization of developmental trends and search for the key determinants of the population development in the contemporary Hradec Králové Region. In the final chapter conclusions are drawn and evaluation made of the goals and hypotheses set at beginning. The study is also accompanied by spreadsheet, graph and map outputs.

Key words: population development, microregional differentiation, Hradec Králové Region, historic-geographic aspects, microregions

Obsah

1. Úvod	s. 8
2. Teoretické přístupy a diskuse s literaturou	s. 11
3. Metodika	s. 15
4. Podmínky populačního vývoje Královéhradeckého kraje	s. 25
4. 1 Přírodní podmínky a determinanty populačního vývoje	s. 25
4. 2 Socioekonomické podmínky a determinanty populačního vývoje	s. 27
5. Historické souvislosti populačního vývoje Královéhradeckého kraje	s. 33
5. 1 Vybrané aspekty historického vývoje	s. 33
5. 2 Vývoj počtu obyvatel Královéhradeckého kraje v kontextu Českých zemí	s. 37
6. Analýza regionální diferenciacce populačního vývoje v Královéhradeckém kraji	s. 40
6. 1 Předindustriální období	s. 40
6. 2 Industriální období	s. 43
6. 2. 1 Analýza vlivu hierarchického postavení sídel na jejich populační růst	s. 45
6. 2. 2 Analýza vlivu administrativní funkce sídel na jejich populační růst	s. 48
6. 2. 3 Analýza vlivu železnice na populační růst sídel	s. 54
6. 2. 4 Dynamika vývoje sídelního systému	s. 60
6. 2. 5 Mikroregionální diferenciacce populačního vývoje	s. 64
6. 3 Postindustriální období	s. 77
7. Regionální diferenciacce populačního vývoje v Královéhradeckém kraji: syntéza poznatků	s. 80
7. 1 Kategorizace mikroregionů	s. 80
7. 2 Generalizace vývojových trendů	s. 84

7. 3 Hlavní determinanty populačního vývoje	s. 88
8. Závěr	s. 91
9. Zdroje informací	s. 94
9. 1 Seznam odborné literatury	s. 94
9. 2 Seznam internetových zdrojů	s. 100
9. 3 Seznam dalších zdrojů	s. 106
10. Seznam tabulek	s. 107
11. Seznam map a grafů	s. 109
12. Přílohy	s. 111
12. 1 Tabulkové přílohy	s. 111
12. 2 Mapové přílohy	s. 118

1. Úvod

Ačkoli území současného Královéhradeckého kraje je v dnešní době spíše periferní oblastí České republiky, v některých dobách jeho historického vývoje tomu bylo spíše naopak. V pravěku se jednalo o jednu z prvních zón alespoň částečného osídlení v českých zemích. Až o několik století později se další skutečností určující zvýšený význam regionu v zemi stala německá kolonizace, při které bylo pohraničí dnešního Královéhradeckého kraje osídleno. Ve středověku region vystoupil do popředí ještě jednou, a to když se stal jedním z center husitského hnutí v Čechách. Navíc i v novověku se odehrálo v oblasti několik konfliktů. Nejprve se některá města zapojila do odboje proti Ferdinandu I. a kraji se poté nevyhnuly ani boje třicetileté války. S nastupující dobou protoindustrializace souvisel i rozvoj manufaktur a posléze průmyslu, v dnešním Královéhradeckém kraji zejména textilního, ve kterém držel tento region dlouho v rámci českých zemí, potažmo Rakouské monarchii primát. V éře průmyslové revoluce došlo k populačnímu růstu a hierarchizaci sídelního systému nynějšího Královéhradeckého kraje. Právě analýzou populačního vývoje území současného Královéhradeckého kraje na základě vybraných socioekonomických faktorů se zabývá tato práce.

Výběr tématu studie nebyl nahodilý, nýbrž předem promyšlený. Za prvé předkládané dílo navazuje na autorovu bakalářskou práci (Malý 2012), kde autor zkoumal populační vývoj svého rodného města Dvora Králové nad Labem z historickogeografického hlediska, který dále porovnával s dalšími vybranými městy Královéhradeckého kraje a krajem samotným. Za druhé, jak je zřejmé z výše uvedeného, se jedná o autorův rodný kraj. A třetím podstatným důvodem pro výběr tématu je autorova aprobace, jeho druhým studijním předmětem je totiž dějepis. V historickogeografické práci tedy mohl využít poznatky získané při studiu obou svých profilačních předmětů.

V diplomové práci se autor naproti práci bakalářské věnuje více problematice populačního vývoje celého Královéhradeckého kraje. Jejím hlavním cílem je na podkladu analýzy vlivu konkrétních socioekonomických faktorů na dynamiku populačního vývoje provést regionální diferenciaci kraje na mikroregionální úrovni v předem vymezených obdobích. A mikroregiony dále na základě jejich determinantů populačního vývoje kategorizovat. Dalším cílem je generalizovat vývojové trendy a nalézt hlavní determinanty populačního vývoje. Pro analytické potřeby bylo vybráno několik obcí, jež měly „zastupovat“ celý region. Jednalo se o množinu 49 obcí a příčiny jejich výběru jsou vysvětleny v metodické části díla. Dalším dílčím cílem práce je porovnat populační vývoj Královéhradeckého kraje na

mikroregionální úrovni s jiným současným krajem České republiky. Za ten byl určen Kraj Vysočina z důvodu již existující práce věnující se tomuto regionu i podobnému tématu (Nováček 2004).

Diplomová práce si rovněž klade za cíl ověřit několikero hypotéz, které byly stanoveny následovně:

I. Z důvodů provádění správních reforem, zavádění železnice, rozkvětu průmyslu a následné urbanizace došlo na současném území Královéhradeckého kraje již v industriální době k hierarchizaci sídelního systému regionu a k zformování současných mikroregionálních center.

II.: Pro dnešní oblast Královéhradeckého kraje platí po dobu industrializace pravidlo koncentrace obyvatel do měst s tím, že největší koncentrace obyvatelstva dosahuje regionální centrum – Hradec Králové. Zároveň se uplatňuje i předpoklad suburbanizace, kdy je v postindustriálním období (zde vymezeno lety 1991 – 2011) očekáván populační růst mikroregionů v zázemí Hradce Králové, který zároveň zaznamená z důvodu odchodu obyvatel do zázemí města depopulaci.

III: Na základě zjištění Nováčka (2004, s. 90) ohledně vlivu administrativní funkce sídla na jeho populační vývoj na území dnešního Kraje Vysočina lze očekávat podobné vývojové tendence i pro dnešní Královéhradecký kraj z důvodu blízké polohy obou regionů a také skutečnosti, že část dnešního Kraje Vysočina tvořila spolu se současným územím Královéhradeckého a Pardubického kraje a částí Libereckého kraje v letech 1960 – 1990 Východočeský kraj. Tedy, že pozitivní vliv na populační vývoj měla administrativní funkce u sídel politických okresů. Naopak u sídel soudních okresů a obcí bez administrativní funkce se objevovala stagnace v populačním vývoji či přímo depopulace.

IV.: Na základě výsledků práce Auerhana (1934, s. 189) lze očekávat, že obce bez železnice oproti sídlům, do kterých železniční trať zavedena byla, z hlediska populačního vývoje ve druhé polovině devatenáctého a první polovině dvacátého století stagnovaly nebo se u nich dokonce mohla objevit i depopulace. K té mohlo docházet v případě, že lidé ze sídel bez železniční dráhy odcházeli za prací do obcí se železnicí, jelikož v těch vznikaly nové průmyslové podniky, které zároveň vytvářely nová pracovní místa. Rovněž je možné předpokládat, že platí pravidlo: čím dříve byla obec napojena na železnici, tím rychleji rostla. Výše uvedené je možné předpokládat ze skutečnosti, že druhá polovina devatenáctého a první polovina dvacátého století byla doba, kdy železnice měla z hlediska dopravy dominantní postavení. Až po druhé světové válce jí začala silně konkurovat silniční doprava, jelikož, jak

tvrdí Hons (1975, s. 262), po roce 1948 silniční síť byla téměř šestkrát hustší než železniční síť.

V.: Dle studie Hampla (2003, s. 178), kterou zpracoval pro Karlovarský kraj, lze usuzovat, že mikroregiony se silnou orientací na textilní průmysl v době rané industrializace a velkým zastoupením obyvatelstva německé národnosti zaznamenají po druhé světové válce, kdy došlo k úpadku textilního průmyslu a odsunu německého obyvatelstva, depopulaci a stanou se periferní oblastí regionu. Dříve dominantní textilní průmysl nebyl totiž nahrazen jiným odvětvím. Nedošlo tak k vytvoření pracovních míst pro bývalé zaměstnance textilních podniků, kteří si tak museli hledat práci v jiných oblastech a případně v jiném oboru. Tím docházelo k migraci obyvatel z regionu.

Před provedením analýzy regionální diferenciací populačního vývoje v Královéhradeckém kraji, která je jádrem předkládané studie, dochází k nastínění obecné charakteristiky, tzv. geografickému obrazu, celého regionu pro lepší pochopení a celkové zarámování problematiky. Ten je rozčleněn na dvě podkapitoly z hlediska podmínek pro osídlení – fyzickogeografické a socioekonomické. Následující kapitola se věnuje historickému vývoji kraje. Její první část se ale zaměřuje jen na vybrané aspekty tohoto vývoje a ta druhá sleduje populační vývoj Královéhradeckého kraje v kontextu českých zemí. Až na tento oddíl práce mohou navázat výše zmíněné analytické a syntetické kapitoly. Závěrečná část studie se věnuje shrnutí výsledků, zhodnocení pravdivosti hypotéz a porovnání populačního vývoje Královéhradeckého kraje s jiným regionem. Dílo je rovněž doplněno o přílohy, které zahrnují tabulky či mapové výstupy. Nezbytnou kapitolou je i uvedení seznamu použitých zdrojů.

V předkládané práci nedochází k důkladnému analyzování současného populačního stavu dnešního Královéhradeckého kraje, nýbrž je mu věnována jen krátká podkapitola zabývající se postindustriálním obdobím. Naproti tomu studie předkládá rozbor vlivu socioekonomických faktorů na dynamiku populačního vývoje, které se objevily v industriální éře a předurčily dnešní stav počtu obyvatel a jejich rozmístění v současném Královéhradeckém kraji.

2. Teoretické přístupy a diskuse s literaturou

Pro analyzování dlouhodobého populačního vývoje na dnešním území Královéhradeckého kraje bylo třeba pracovat s údaji o populačním stavu regionu. Potřebná data byla získána díky sčítáním obyvatelstva, která na území českých zemí probíhala již od roku 1754 (Malý 2012, s. 11). Tyto cenzy však ještě neobsahovaly přesné informace, což se změnilo až v roce 1869, kdy proběhlo první moderní sčítání lidu a od té doby se cenzus uskutečnil téměř vždy po deseti letech. „Podle definice je sčítání lidu souborná statistická akce sběru, uspořádání, zhodnocení a publikování vybraných demografických, ekonomických a sociálních údajů zjišťovaných k určitému okamžiku a týkajících se všech osob daného státu nebo jinak vymezeného území.“ (ČSÚ 2012). Jedinou výjimkou bylo období let 1930 – 1950, když jinému cenzu zabránilo vypuknutí druhé světové války. Právě od roku 1869 se začalo v této práci s podrobnější analýzou populačního stavu v regionu. Částečně byla využita i data z roku 1850, kdy proběhlo rovněž velmi přesné, ač neoficiální, sčítání lidu. Výsledky sčítání obyvatelstva se uplatňují ve všech oblastech státní správy – ve finanční správě, školství, zdravotnictví, obraně či organizaci voleb (ČSÚ 2012). Pro získání dat z uskutečněných cenzů bylo využito děl Města České republiky v retrospektivě (1996), Historický lexikon obcí (2006), pro určení počtu obyvatel v regionu v roce 1850 i díla Retrospektivní lexikon obcí ČSSR (1978), ve kterém ale nejsou uvedena města ve své dnešní velikosti, ale jen v té z roku 1970. To znamená, že pokud byly nějaké dnešní části města k vybrané obci přiřčeny po roce 1970, tak bylo nutné přičíst jejich tehdejší populační velikost k populační velikosti vybraného města, aby tak vznikla návaznost k roku 1869 (Malý 2012, s. 12). Zároveň byla data čerpána i z webových stránek Českého statistického úřadu (ČSÚ 2013), jelikož na nich jsou dostupné informace o populačním stavu Královéhradeckého kraje k poslednímu sčítání lidu v roce 2011, které výše uvedené publikace ještě neuvádějí.

Při tvorbě předkládaného díla bylo využito i vědní disciplíny historické geografie. Ta, jak tvrdí Semotanová (2002, s. 11-12), „studuje stav, vývoj a proměny geografického prostředí v minulosti, příčiny, které tyto proměny způsobily, jejich následky a příslušné zákonitosti. Rekonstruuje dnes již zaniklou krajinu z hlediska vzájemného vztahu člověka a přírody, kladného i záporného.“ Dle Zwettlera (1985, s. 9) studuje geografii minulosti a je geografii určitého území v určité etapě historického rozvoje jeho obyvatelstva. Z publikací věnujících se historické geografii byly dále využity práce Trávníčka (1984), Semotanové (2001 a 2007) a krátké studie uvedené v „Seznamu odborné literatury.“

Největší dynamiku změn v geografickém prostředí prodělaly české země v období průmyslové revoluce. Mezi první uživatele tohoto pojmu patřil francouzský poslanec Prosper de Launay, který charakterizoval průmyslovou revoluci jako rozmach bavlnářství a cukrovarnictví a potlačování plátenictví (Purš 1973, s. 114). Dle Lista vyvolalo průmyslovou revoluci použití síly strojů (Purš 1973, s. 117). Mantoux charakterizoval průmyslovou revoluci třemi základními stránkami – technickou, ekonomickou a společenskou. Přičemž technické hledisko spočívá ve vynalézání a užívání procesů zrychlujících výrobu. Ekonomickým rysem průmyslové revoluce je poté koncentrace kapitálu a růst rozsahu podniků. Třetí, společenské, hledisko spočívá ve formování nových společenských tříd (Purš 1973, s. 148). Průmyslovou revolucí v českých zemích se zabýval rovněž Purš (1960).

Vedle pojmu průmyslová revoluce se vyskytuje i termín industrializace. Dle práce Jakubec – Jindra (2006, s. 9) existují lidé, kteří průmyslovou revoluci a industrializaci považují za to samé. Zmiňovaní autoři ale vidí mezi uvedenými pojmy rozdíl. Dle nich je průmyslová revoluce „dramatický, nesmírně dynamický, ale jen několik desetiletí trvající komplexní proces nástupu a rozmachu továrního (strojového) průmyslu, uskutečněný cestou zásadních (a) technických a technologických vynálezů, (b) převratů v ekonomice a výrobě a (c) paralelních výrazných proměn v sociální struktuře.“ Naopak za industrializaci označují „dlouhodobý, spíše kontinuální a dodnes neukončený proces velké civilizační transformace agrární společnosti s převahou obyvatelstva, žijícího na venkově a živícího se zemědělstvím, v moderní průmyslovou společnost, žijící z velké části ve městech a vytvářející větší díl národního důchodu v průmyslu a službách.“ Zároveň tvrdí, že „pojem industrializace je mimoto mnohohrstevný a nezahrnuje v sobě jen výrobní sféru, takže se v západní literatuře často používá i jako synonymum pro *kapitalismus*, který je od dob Marxových ideologicky a politicky podbarven“ (Jakubec – Jindra 2006, s. 9-10).

S průmyslovou revolucí a industrializací souvisí i intenzivní změny v rozmístění obyvatelstva. Ty však, jak tvrdí Hampl, Gardavský, Kühnl (1987, s. 26), „nastávají až při masovém rozvoji industrializace, a to zvláště v době budování velkopřmyslu. K dynamickému prohlubování územní nerovnoměrnosti v rozmístění obyvatelstva dochází tedy na území ČSR až od poloviny 19. století.“ Explozivní populační nárůst ve druhé polovině devatenáctého a počátku století dvacátého bývá označován jako demografická revoluce. Tu lze „definovat jako několik desítek let trvající fenomenální přechod od po staletí probíhajícího „starého demografického režimu“ agrární společnosti (vysoká míra natality 35-50 promile, vysoká míra mortality 30-40 promile) k „modernímu demografickému režimu“ průmyslové společnosti (prostřední, později nízká míra natality 20-30 promile a klesající míra

mortality, zvl. dětské 15-20 promile). Ve vyspělých zemích západní Evropy byl tento přechod uzavřen mezi lety 1880 – 1913, v habsburské říši se k moderní úrovni přiblížila jen její západní část, jmenovitě české země“ (Jakubec – Jindra 2006, s. 13).

V literatuře se objevuje také pojem druhá průmyslová revoluce. Ta „je víceméně pomocným termínem, kterým se historikové snaží v kontinuálním procesu industrializace pojmenovat a souhrnně postihnout významné změny, jež se ohlásily (bez výrazného zlomu, ale v jistém komplexu) v technice, technologii a v sociálněekonomické oblasti přibližně v 80. letech 19. století a rozvíjely se přibližně do 30. let 20. století“ (Jakubec – Jindra 2006, s. 23).

Pro industriální éru je také charakteristická fáze urbanizace, kdy docházelo k stěhování obyvatel do měst (města populačně rostla a jejich zázemí stagnovala). Urbanizací se zabývá práce Horské, Maura a Musila (2002). Dle publikace Hampl, Gardavský, Kühnl (1987, s. 73) lze v období extenzivní urbanizace sledovat „odlišování sociálněgeografické organizace od organizace fyzickogeografické. Počátky této transformace lze klást v podmínkách ČSR do první poloviny 19. století, přičemž k plnému rozvinutí celého procesu dochází až v druhé polovině 19. století.“ Po urbanizaci následuje další fáze koncentračního procesu obyvatel a tou je suburbanizace. Dle Kubeše (2009a, s. 84-85) „je suburbanizace jedním z projevů a jedním z procesů celostně pojímané urbanizace. Při suburbanizaci dochází k enklávitěmu územnímu rozšiřování městské zástavby, městských obyvatel a městského způsobu života, eventuálně i ploch průmyslových výroby a zařízení městských služeb, do zázemí města, kde vznikají od kompaktní zástavby města oddělená, ale s městem dojížděkovými a dalšími vazbami propojená suburbanizovaná sídla (suburbia). Suburbia vznikají ze zde dříve existujících venkovských sídel, nebo, spíše výjimečně, vznikají jako sídla nová. Suburbia jsou od města oddělena nezastavěným prostorem. Pokud dojde k propojení zástavby města a suburbia, potom se toto suburbium z geografického hlediska stává součástí předměstí města, i když z administrativně správního hlediska tomu tak být nemusí.“

Jak ukáží následující kapitoly, tak v předkládané práci lze nalézt reflexi k analýzy vybraných socioekonomických faktorů provedenou z hlediska jejich dopadu na dynamiku populačního stavu v regionu. Prvním ze zkoumaných činitelů byl totiž vliv hierarchického postavení sídel dle jejich populační velikosti na růst obyvatelstva. Dle práce Hampl, Gardavský, Kühnl (1987) „dochází vlivem koncentrace obyvatel do měst ke kvantitativním i kvalitativním změnám, přičemž ty kvantitativní se týkají změn v rozložení obyvatelstva. Zatímco změny kvalitativní přinášejí novou organizaci osídlení, jejichž výsledkem je vytváření hierarchického systému regionálních středisek. Díky procesu hierarchizace dochází k vývoji velikostního pořadí měst, které je dnes nazýváno jako Zipfovo pravidlo.“ Právě

z výše uvedeného díla a také z práce Hampl (2005) vycházela metodická inspirace pro analyzování hierarchického vývoje sídel na dnešním území Královéhradeckého kraje v letech 1850 – 2011. Zipfovo pravidlo, užívané od roku 1941, představuje jeden z teoretických přístupů ke zkoumání geografie města, v němž jde o statistickou zákonitost mezi pořadím města v sídelním systému a jeho velikostí. Jednoduše ho lze určit dle následujícího vzorce: $S_x = S_1/N_x$, kde S_x označuje populační velikost sídla, S_1 je populační velikost největšího sídla a N_x je označení pro pořadí sídla dle jeho populační velikosti. Mezi další teoretické přístupy ve studiu sídel patří teorie centrálních míst vytvořená Christallerem v roce 1933. Christaller tuto teorii založil na principu hierarchie, dle které je ve větších městech koncentrováno více služeb, čímž obsluhují větší oblast než menší sídla s menší nabídkou služeb. Tuto teorii lze v současné době aplikovat i na území České republiky. Obce s rozšířenou působností (ORP) jsou centrem pro obce bez administrativní funkce. Zároveň ORP mají své centrum (spádovou oblast) v bývalých okresních městech a ty zase v krajských městech. Nejvyšší jednotkou je pak hlavní město České republiky Praha, která je nadřazená krajským sídlům. Vliv polohy měst v sídelní síti českých zemí na jejich vývoj řeší práce Ryšavý – Link (1976). Vývojem hierarchie českých měst se zabývá práce Musil – Velišková (1976).

Na Zipfovou a Christallerovu teorii navazují další teorie regionálního rozvoje, které jsou zpracovány v díle Blažek – Uhlíř (2002), z nichž klíčová je teorie jádro – periferie. Dle Northa docházelo k rozvoji regionů „na základě vnějšího impulsu, nikoliv postupným rozvojem dělby práce uvnitř regionu“ Za vnější impuls považuje North roli exportu a upozorňuje, „že regiony nemusejí během vývoje projít všemi fázemi, ale mohou několik etap přeskocit a dosáhnout rovnou páté fáze, kdy dochází k výrazné specializaci a zaměření na rozvoj exportního odvětví. V této souvislosti North odmítá názor, že bez industrializace není možné dosáhnout rozvoje. Úspěch rozvoje daného regionu tedy závisí na schopnosti vyrobit úspěšnou exportní komoditu.“ Pokud se to regionu povede, může se stát jádrovou oblastí (Blažek – Uhlíř 2002, s. 79). Na teorii nerovnoměrného rozvoje se podílel i Friedmann, který je autorem pojmu jádro – periferie. Friedmann za rozlišující znak mezi regiony jádra a periferie viděl hlavně míru jejich autonomie, respektive závislost na jiných regionech. „Druhým charakteristickým rysem jádra je podle Friedmanna také schopnost tvorby inovací“ (Blažek – Uhlíř 2002, s. 99).

S nástupem průmyslové revoluce souviselo i budování železnice, jejíž vliv na osídlení českých zemí zkoumal ve své studii Auerhan (1934). Ta se stala hlavním metodologickým východiskem pro analýzu vlivu železnice na populační růst sídel v předkládané diplomové práci. Auerhan rozdělil sídla do následujících skupin – obce bez železničního spojení, obce

s konečnou stanicí železniční dráhy, obce s průjezdní stanicí železniční dráhy a železniční uzly. Některé kategorie ještě dále rozpracoval Nováček (2004), a to na vícenásobný uzel, uzly tří traťových úseků, průjezdní stanice železniční dráhy do dvou kilometrů od obce a průjezdní stanice železniční dráhy od dvou do pěti kilometrů od obce. Z těchto kategorií stanovených v obou výše zmíněných pracích bylo vycházeno i v této předkládané studii. Celkovou monografii o dopravě (nejen železniční) v českých zemích v době průmyslové revoluce zpracoval Hlavačka (1990). Dopravou od nejstarších dob až po období socialistického Československa se zabýval Hons (1975).

Dalším zkoumaným socioekonomickým faktorem byl vliv administrativní funkce sídla na růst obyvatelstva. Při jeho analyzování bylo ke zjištění faktografických údajů vycházeno z publikací Janák – Hledíková (1989), Janák, Hledíková, Dobeš (2005) a Mleziva (2010). Následně bylo využito práce Nováčka (2004) k analyzování vlivu administrativní funkce sídla na jeho populační růst. Nováček ve své publikaci stanovil pět kategorií obcí v závislosti na jejich administrativní funkci, kterou disponovaly od roku 1850 – 2002. Jednalo se o krajské sídlo, sídla velkých okresů z let 1960 – 2002, sídla „středních“ = politických okresů, sídla „malých“ = pouze soudních okresů a sídla bez administrativní funkce. V předkládané práci byla kategorie sídel rozšířena o sídla obcí s rozšířenou působností.

Při výsledném zpracování provedených analýz a kategorizování mikroregionů bylo využito metodologických východisek z díla Hampl (2003), který rozdělil mikroregiony na základě jejich vývojové typologie a změn v rozmístění obyvatelstva na čtyři skupiny – růstový typ, stabilizovaný typ, typ „nové“ periferie a typ „klasické“ periferie, přičemž při sledování změn v osídlení využíval podíly počtu obyvatelstva z celého kraje pro jednotlivé mikroregiony.

Před provedením výše zmíněných analýz vztahujících se k industriální éře došlo ještě k nastínění historického i populačního vývoje na území dnešního Královéhradeckého kraje v předindustriální a industriální době. Za klíčové publikace k danému tématu lze označit Atlas československých dějin (1965), práci Fialové (1996) či Kárníkové (1965). Industriální éře a průmyslové revoluci se věnuje Purš (1960) či Jakubec – Jindra (2006). Problematikou hospodářství prvních let existence Československa se zabývají práce Laciny (2000) a Průchy (2004).

Jelikož se v překládané práci často vyskytují pojmy: pohraničí, pohraniční region, pohraniční oblast a podobně, tak je třeba vymezit, co pojem pohraničí vůbec znamená. Dle Havlíčka (2004, s. 62) „se většinou jedná o větší či menší administrativní území, která většinou přímo sousedí se státní hranicí. V Česku se často používá vymezení příhraničního

prostoru jako souboru okresů ležících při hranici.“ V pohraničí českých zemí žilo od třináctého století obyvatelstvo německé národnosti, které bylo po druhé světové válce vysídleno. Problematikou odsunu německého obyvatelstva se zabývají dvě práce Staňka (1991 a 1992).

Z hlediska informací o vybraných obcích regionu poskytly důležitá data publikace s výsledky sčítání lidu, které jsou již uvedeny výše. Dále nelze zapomenout na obsáhlé dílo Kuča (1996-2002) či Kuča, Mleziva (2006). Nelze opomenout ani internetové zdroje, zejména stránky jednotlivých sídel či studii Malého (2012).

3. Metodika

Pro provedení analýzy a nalezení klíčových aspektů populačního vývoje a sídelního systému území dnešního Královéhradeckého kraje bylo důležité rozdělit historický vývoj regionu do několika etap a provést jejich *periodizaci*. Jelikož se populace kraje nejdynamičtěji vyvíjela v době industrializace, vycházejí názvy etap právě z tohoto historického období. V té době se rovněž zformoval sídelní systém regionu do podoby, v jaké ho známe dnes.

Za nejdelší etapu bylo stanoveno předindustriální období. V něm docházelo teprve k osídlování území současného Královéhradeckého kraje a k častým populačním změnám, které byly vyvolány různými příčinami. Často epidemiemi a válkami. Z této časové periody neexistují přesné údaje o početním stavu obyvatelstva.

Druhá stanovená etapa, industriální období, je sice mnohem kratší, ale zato mnohem podstatnější vzhledem k dnešní době, jelikož v ní města populačně rostla, byla vybudována železniční síť, některá sídla získala administrativní funkci, rozvíjel se průmysl či se zformoval sídelní systém regionu. Rovněž jsou k této epoše díky pravidelným censům známé přesné údaje o populaci celých českých zemí. Industriální éra pro provedení důkladnější analýzy populačního vývoje na území dnešního Královéhradeckého kraje musela být rozdělena do několika kratších období. Při jejich vymezení se dodržovaly přibližně stejné časové úseky, pro každou éru byly charakteristické jiné vývojové trendy, případně je určily konkrétní zlomové události. Nakonec jednotlivé epochy byly v industriálním období vymezeny následovně: 1869 – 1910, 1910 – 1930, 1930 – 1950 a 1950 – 1991. První a poslední perioda jsou sice delší než zbylé dvě, ale při bližším zkoumání budou v práci dále rozděleny rokem 1890, respektive 1970 na dvě dvacetileté éry. Stanovení těchto etap vycházelo z několika požadavků. Za prvé, aby se jednalo o časově shodná období z důvodu jejich srovnatelnosti z hlediska populačního vývoje. Za druhé šlo o vymezení jednotlivých epoch na základě historického vývoje specifické pro každé období. Významnou roli při určování právě těchto časových úseků hrála skutečnost existence dat o stavu obyvatelstva ze sčítání lidu, která probíhala (nejen) v hraničních letech daných epoch.

Poslední, zároveň nejkratší, stanovenou etapou bylo postindustriální období. V této době došlo zejména k přechodu od sekundárního sektoru hospodářství k terciárnímu a zároveň od plánovaného hospodářství k tržní ekonomice. Veškeré analýzy související s touto etapou byly provedeny již v rámci analyzování industriální éry, aby nemusely být všechny analýzy a postupy opakovány jen kvůli jednomu období, které je v této práci vymezeno roky sčítání lidu 1991 a 2011.

Vývoj počtu obyvatel byl tedy zaznamenáván od prvního moderního sčítání lidu v roce 1869 až po poslední cenzus z roku 2011. Pro specifické potřeby došlo i k využití poměrně přesných výsledků sčítání lidu z roku 1850. Rozdíl ve vymezených obdobích oproti bakalářské práci (Malý 2012) je rozdělení epochy let 1950 – 2011 do dvou etap a také vynechání éry let 1850 – 1869 z důvodu rozhodnutí zaměřit se v této práci na sledování vývoje počtu obyvatel v kraji pouze na periody od moderního sčítání lidu.

První sledované období vymezují roky 1869 a 1910. Důvod stanovení prvního roku je zřejmý z výše uvedených důvodů. Jedná se o rok prvního moderního sčítání lidu. Určení roku 1910 jako hraničního vychází zejména z těchto příčin. Etapa let 1869 – 1910 byla charakteristická hospodářským rozvojem, populačním růstem, zaváděním železnice a také klidnou dobou bez válek. Zejména poslední uvedený důvod hrál největší roli v tom, proč za hraniční rok neurčit například rok 1900 ale 1910, jelikož už o čtyři roky později vypukla první světová válka. Zároveň dalším důvodem pro určení roku 1910 je snaha o zachování stejné délky všech období. Jak již bylo uvedeno výše, tak se jedná sice o dvakrát delší časový úsek než u jiných period, ale pro porovnání populačního stavu za dvě dvacetileté éry bylo použito rozdělní rokem 1890. Období let 1869 a 1910 bylo tedy zanecháno celé i z toho důvodu, že z hlediska historických událostí měly oba dvacetileté úseky podobný vývoj (budování železniční sítě, rozvoj průmyslu či doba bez válek s výjimkou rakousko-uherské války v roce 1866).

Stanovení dalších období bylo již poměrně složitější. Způsobila to zejména skutečnost, že se ve velmi krátkém časovém sledu stalo několik významných událostí (světové války, hospodářská krize či odsun německého obyvatelstva z českého území), které měly vliv na zvýšenou dynamiku populačního vývoje, a také fakt, že během následujících čtyřiceti let proběhla jen tři sčítání lidu (1921, 1930 a 1950). Plánovaný cenzus na rok 1940 byl zrušen z důvodu vypuknutí druhé světové války a také kvůli okupaci Československa. Myšlenka vymezení dalšího období lety 1910 – 1930 přispěla skutečnost, že v roce 1921 byla populační velikost kraje silně ovlivněna důsledky první světové války. Zároveň by nebylo relevantní vzhledem k rozsáhlosti předešlého období stanovovat další epochu jen jedním desetiletím ani jí rozšířit až do roku 1950 právě kvůli významným událostem, jež měly výrazný vliv na vývoj počtu obyvatel v současném Královéhradeckém kraji. Z velmi podobných příčin došlo k vymezení následujícího období lety 1930 – 1950, když jinou možností vyloučilo neprovedení cenzu v roce 1940. Toto rozdělení navíc podpořila i výše stanovená pravidla periodizace jednotlivých období, mezi něž patří i podobná délka epoch.

Poslední dvě období jsou vymezeny etapami let 1950 – 1991 a 1991 – 2011. První z nich bylo takto stanoveno z důvodu sledování vývoje počtu obyvatel v kraji za socialistické éry. Za velkým časovým rozpětím této periody stojí skutečnost, že ve zmíněné době nedošlo v regionu k výrazným populačním změnám. Aby ovšem byla zachována podobná délka všech období, tak v rámci éry let 1950 a 1991 byly vymezeny ještě dva kratší úseky let 1950 – 1970 a 1970 – 1991. Určení poslední epochy pak již vyplynulo z ostatních stanovených období a také z možnosti sledovat populační vývoj kraje v novodobé kapitalistické době. Zároveň byla dodržena dvacetiletá perioda pro vymezení každé éry.

Populační vývoj nynějšího Královéhradeckého kraje nebyl sledován jen ve stanovených obdobích, ale také u *vybraných obcí*, které byly určeny k zastupování regionu. Počet těchto obcí byl stanoven na 49. Nejednalo se ovšem o náhodné určení počtu ani o náhodný výběr jednotlivých sídel, nýbrž každá obec musela splňovat určité kritérium, aby se do množiny těchto zvolených obcí kvalifikovala. Tím kritériem se stala populační velikost obcí. Ty, aby byly zvoleny, musely aspoň ve dvou hraničních letech (1869, 1910, 1930, 1950, 1991 či 2011) určených obdobích přesáhnout hranici dvou tisíc obyvatel. Skupina vybraných obcí se stala pro Královéhradecký kraj reprezentativní, neboť k roku 2011 zahrnovala 68,4 % obyvatel regionu (v roce 1869 to bylo jen 40,8 procent lidí).

Vzhledem ke skutečnosti, že jedním ze stanovených cílů práce je provést *regionální diferenciaci* populačního vývoje Královéhradeckého kraje, tak bylo nutné určit rozdělení kraje na regiony či spíše mikroregiony. Protože provést regionální diferenciaci dle bývalých okresů by vzhledem k jejich velikosti a nízkému počtu nebylo relevantní, tak za mikroregiony byly stanoveny dnešní obce s rozšířenou působností (ORP). Těch je na území Královéhradeckého kraje celkem patnáct a jeho regionální diferenciaci tak probíhala na jejich současné rozloze již od roku 1869 i přesto, že v té době ORP ještě neexistovaly. Obce s rozšířenou působností byly za mikroregiony zvoleny z důvodů přibližně stejného počtu obyvatel a přibližně stejné velikosti každé ORP, čímž bylo možné mikroregiony snáze porovnávat dle jejich populačního vývoje a zároveň relevantněji provést mikroregionální diferenciaci. Zároveň byl kladen požadavek, aby každý mikroregion disponoval svým vlastním přirozeným spádovým centrem, což bylo při vybrání ORP za mikroregion splněno.

Výše již byl vysvětlen pojem mikroregion. Jedná se tedy o dnešní území obce s rozšířenou působností (ORP). V textu předkládané diplomové práce se však v souvislosti se současnou oblastí Královéhradeckého kraje objevují termíny mezoregion a makroregion (většinou ale jen region či kraj). Jako mezoregiony jsou vymezeny hierarchicky vyšší celky

než dnešní ORP a jedná se o území bývalých okresů. Makroregionem je pak míněna nynější oblast celého Královéhradeckého kraje.

Pro lepší porovnání změn populačního vývoje nejen v kraji, ale také ve všech mikroregionech a tím i provedení hlubší analýzy byly použity výpočty pro zjištění těchto proměn ve vybraných obcích, mikroregionech i kraji (dle Malý 2012). Z výpočtů se pracovalo se dvěma *indexy – růstu a relativním indexu změny počtu obyvatel* v jednotlivých hraničních letech vymezených období.

Index růstu počtu obyvatel obce, mikroregionu či Královéhradeckého kraje se týkal jen daného území. Zmíněný index stanovuje to, jak dané území za jednotlivé období populačně rostlo či klesalo.

Výpočet indexu růstu počtu obyvatel vybrané obce:

$$IR = \frac{Ko*100}{Po}$$

Ve vzorci: IR = index růstu. Ko = údaj počtu obyvatel za vybranou obec a konečný rok období, Po = údaj počtu obyvatel za zvolenou obec a počáteční rok období.

Výpočet indexu růstu počtu obyvatel vybraného mikroregionu:

$$IR = \frac{Km*100}{Pm}$$

Ve vzorci: IR = index růstu. Km = údaj počtu obyvatel za vybraný mikroregion a konečný rok období, Po = údaj počtu obyvatel za zvolený mikroregion a počáteční rok období.

Výpočet indexu růstu počtu obyvatel dnešního území Královéhradeckého kraje:

$$IR = \frac{Kk*100}{Pk}$$

Ve vzorci: IR = index růstu. Kk = údaj počtu obyvatel kraje a konečný rok období, Po = údaj počtu obyvatel kraje a počáteční rok období.

Rozdíl oproti indexu růstu u *relativního indexu změny počtu obyvatel* obce či mikroregionu je ve vztahování jejich populační změny ke změně počtu obyvatel Královéhradeckého kraje.

Výpočet relativního indexu změny počtu obyvatel vybrané obce Královéhradeckého kraje:

$$RIZ = \frac{Ko/Po}{Kk/Pk}$$

Ve vzorci: RIZ = relativní index změny, Ko = údaj počtu obyvatel za vybranou obec a konečný rok období, Po = údaj počtu obyvatel za vybranou obec a počáteční rok období, Kk = údaj počtu obyvatel za kraj a konečný rok období, Pk = údaj počtu obyvatel za kraj a počáteční rok období.

Výpočet relativního indexu změny počtu obyvatel zvoleného mikroregionu Královéhradeckého kraje:

$$RIZ = \frac{Km/Pm}{Kk/Pk}$$

Ve vzorci: RIZ = relativní index změny, Km = údaj počtu obyvatel za vybraný mikroregion a konečný rok období, Pm = údaj počtu obyvatel za zvolený mikroregion a počáteční rok období, Kk = údaj počtu obyvatel za kraj a konečný rok období, Pk = údaj počtu obyvatel za kraj a počáteční rok období.

Na základě stanovení jednotlivých období a určení indexů pro změny v populační velikosti obce, mikroregionu či kraje bylo možné v analytické kapitole porovnávat proměny v počtu obyvatel na jednotlivých územích. Ve zmíněném oddíle práce byly zkoumány *aspekty*, které měly vliv na dynamiku populačního vývoje v každé ze 49 vybraných obcí. Jedná se o tři socioekonomické činitele, mezi něž patří hierarchické postavení sídel, administrativní funkce obce a faktor zavedení železnice. Vliv hierarchického postavení a administrativní funkce sídel na jejich populační růst byl analyzován proto, že se dalo předpokládat, že díky vyšší koncentraci služeb, kapitálu či více podniků zaměstnávající větší množství lidí v populačně větších městech tato sídla vykazovala odlišné vývojové tendence z populačního hlediska oproti menším obcím s minimálními možnostmi pracovního uplatnění. Faktor vlivu zavedení železnice na populační růst sídel byl zvolen z důvodu předpokládaného

rychlejšího rozvoje obcí disponujících železnicí, zejména v průmyslové oblasti a tím i možností pracovního uplatnění. Každý socioekonomický faktor byl analyzován v samostatné podkapitole. Bližší metodické nastínění je uvedeno zvláště u každé podkapitoly.

Při analýze vlivu hierarchického postavení sídel na jejich populační růst v současném Královéhradeckém kraji, která metodicky vychází z práce Hampl, Gardavský, Kühnl, (1987) a Nováček (2004), došlo nejprve k využití pravidla velikostní kategorie měst, jež byla dle populační velikosti rozdělena do následujících kategorií: 1., 2. – 4., 5. – 12., 13. – 34., 35 – 49. Přičemž se jedná o 49 obcí Královéhradeckého kraje, jejichž výběr byl již dříve vysvětlen. Dělení do kategorií opět vychází z práce Hampl, Gardavský, Kühnl (1987, s. 51). Avšak tyto autoři nevymezují poslední kategorii (35. – 49.). Ta byla doplněna jen pro komplexní zahrnutí všech zvolených obcí do dané problematiky. Jako druhou možností sledování koncentrace obyvatelstva do měst se uplatnilo využití vývojového indexu velikostní strukturalizace sídel opět z práce Hampl, Gardavský, Kühnl (1987, s. 46-47). Zmíněný index byl určen tak, že počet sídel v kategorii nad 50 000 obyvatel byl vynásoben 5x, v kategorii 20 000–49 999 obyvatel 4x, v kategorii 10 000–19 999 obyvatel 3x, v kategorii 5 000–9 999 obyvatel 2x a v kategorii 2 000–4 999 obyvatel 1x a následný součet těchto hodnot vydělen celkovým počtem sídel nad 2 000 obyvatel.

Analýze administrativní funkce obcí na populační růst obyvatelstva, která metodicky vychází z práce Nováčka (2004), předcházelo sloučení mezních letopočtů sčítání lidu a správních reforem. Z toho vzniklo následující rozdělení na pět období. Jedná se o etapy let 1850 – 1869 (1868), 1869 (1868) – 1950 (1948), 1950 (1949) – 1961 (1960), 1961 (1960) – 2001 (2002) a 2001 (2002) – 2011, přičemž v závorce je vždy uveden rok zavedení či ukončení správní reformy (nastínění vývoje administrativního uspořádání současného Královéhradeckého kraje předcházelo samotné analýze). Dále došlo k rozdělení obcí v závislosti na jejich administrativní funkci do následujících kategorií: I. krajské sídlo, II. sídla „velkých“ okresů (z let 1960 – 2002), III. sídla „středních“ = politických okresů, IV. sídla „malých“ = pouze soudních okresů, V. sídla obcí s rozšířenou působností, VI. sídla bez uvedené administrativní funkce (Nováček 2004, s. 88-89) a poté z uvedených dat k analyzování vlivu administrativní funkce obcí na jejich populační růst.

Při analýze vlivu železnice na populační růst obyvatelstva byl nejprve na základě indexu růstu a relativního indexu změny počtu obyvatelstva porovnáván faktor rychlosti (doby) napojení obce na železniční dráhu. Sídla tak byla rozdělena do tří kategorií. Do první kategorie (Obce I) byly zařazeny obce, do nichž byla železniční dráha zavedena ještě před rokem 1869. Druhá kategorie, Obce II, zahrnuje všechny obce, které se železniční tratě

dočkaly v první časově vymezené éře – v letech 1869 – 1910. Jelikož všechny vybrané obce dnešního Královéhradeckého kraje buď měly železnici do roku 1910, anebo jí nemají dosud, tak do třetí kategorie Obce III patří ty obce, které železnici dosud nemají. Následně byla vybraná skupina 49 obcí za účelem podrobnější analýzy vlivu železnice na růst obyvatelstva rozdělena na podkladě práce Auerhana (1934) a Nováčka (2004) do několika kategorií, které se vztahují k roku 1930. A to na obce bez železničního spojení, na obce s konečnou stanicí železniční dráhy, obce s průjezdovou stanicí vzdálenou přes dva kilometry od obce, obce s průjezdovou stanicí do dvou kilometrů od města, dále obce, které jsou uzly tří traťových úseků, obce, jež jsou uzly čtyř traťových úseků a rovněž obce, které jsou uzlem pěti traťových úseků. Poté již došlo na základě indexu růstu počtu obyvatel mezi lety 1869 – 1930 k detailnější analýze vlivu železnice na populační růst obyvatelstva.

Na základě těchto tří analýz došlo v další podkapitole k rozdělení daných obcí do pěti kategorií z hlediska jejich populačního vývoje v letech 1869 – 2011. Konkrétně na skupiny vysoce růstové, nadprůměrně růstové, mírně růstové až stagnační, mírně depopulační a silně depopulační. Tabulka uvedená níže ukazuje jejich metodické rozřazení.

Tabulka č. 1: Metodika rozdělení 49 vybraných obcí Královéhradeckého kraje dle dynamiky jejich populačního vývoje za období let 1869 – 2011

Kategorie	Obce
Vysoce růstové	Obce, které dosáhly za uvedené období více než dvojnásobného vzrůstu počtu obyvatel.
Nadprůměrně růstové	Obce, které dosáhly za uvedené období 1,5 - 2násobného vzrůstu počtu obyvatel.
Mírně růstové až stagnační	Obce, které dosáhly za uvedené období 1 – 1,49násobného vzrůstu počtu obyvatel.
Mírně depopulační	Obce, které dosáhly za uvedené období méně než polovičního poklesu počtu obyvatel.
Silně depopulační	Obce, které dosáhly za uvedené období polovičního a více než polovičního poklesu počtu obyvatel.

Zdroj: Vlastní návrh.

Poslední analytická podkapitola se již zabývá mikroregionální diferenciací současného Královéhradeckého kraje na základě indexu růstu i relativního indexu změny počtu obyvatel a změn v hustotě zalidnění daných mikroregionů, a to pro každé vymezené období. Na základě obou indexů jsou mikroregiony rozděleny do tří skupin. V první kategorii jsou zastoupeny mikroregiony vyznačující se absolutním vzrůstem počtu obyvatel i jeho růstu vůči průměru Královéhradeckého kraje. Druhou skupinu tvoří mikroregiony s absolutním populačním vzrůstem, ale relativním poklesem počtu obyvatel vůči celému území dnešního

Královéhradeckého kraje. Poslední kategorie je opakem té první. Jedná se tedy o skupinu mikroregionů s absolutním poklesem počtu obyvatel i jeho relativním snížením vůči krajskému průměru. Do tří kategorií jsou rovněž rozděleny i mikroregiony na základě hustoty zalidnění. Jedná se o skupiny tvořené mikroregiony, které měly v daných érách podprůměrnou, průměrnou a nadprůměrnou hustotu zalidnění. Bližší metodika vymezení je uvedena u příslušné podkapitoly.

V poslední syntetické kapitole (podkapitola *Kategorizace mikroregionů*) došlo na základě vývojové typologie mikroregionů dle změn v rozmístění obyvatelstva v celkovém období let 1869 – 2011 k rozdělení mikroregionů do čtyř skupin tak, jak je vymezil Hampl (2003). Konkrétně na kategorie: růstový typ, stabilizovaný typ, typ „nové“ periferie a typ „klasické“ periferie. Bližší vymezení kategorií je opět uvedeno v dané části práce a zároveň je také ukazuje tabulka níže.

Tabulka č. 2: Metodika kategorizace mikroregionů dnešního Královéhradeckého kraje dle jejich vývojové typologie a změn v rozmístění obyvatelstva za období let 1869 – 2011

Kategorie	Obce
Růstový typ	Mikroregiony, které během uvedeného časového rozpětí zaznamenávaly soustavný populační růst.
Stabilizovaný typ	Mikroregiony, které v uvedených letech střídavě populačně rostly i klesaly a které za uvedené období nedosáhly výraznějších populačních změn.
Typ „nové“ periferie	Mikroregiony vyznačující se do druhé světové války velkým zastoupením obyvatelstva německé národnosti a silnou orientací na textilní průmysl, který v té době v oblasti dominoval.
Typ „klasické“ periferie	Mikroregiony se soustavným poklesem počtu obyvatel, které jsou agrárně orientované a z ekonomicky slabé.

Zdroj: Hampl 2003, s. 178-179.

V dalších dvou oddílech syntetické kapitoly jsou z výsledků provedené analýzy generalizovány vývojové trendy a hledány hlavní determinanty populačního vývoje v dnešním Královéhradeckém kraji, jejichž bližší metodický rozbor lze v této části práce považovat za zbytečný, jelikož se jedná o běžně používané metody v geografické práci.

4. Podmínky populačního vývoje Královéhradeckého kraje

Území Královéhradeckého kraje, který jako administrativní celek vznikl v roce 2000, se rozkládá v severovýchodních Čechách na ploše 4 758 km². Na severozápadě sousedí s Libereckým krajem, na západě se Středočeským a na jihu s krajem Pardubickým. Jako pohraniční region České republiky tvoří Královéhradecký kraj hranici s Polskou republikou. Než však současný Královéhradecký kraj vznikl, prošlo jeho území několikasetletým vývojem, na němž se podílely určité skupiny faktorů. Tou prvotní byly přírodní podmínky, zahrnující například reliéf, podnebí či říční síť. Druhou množinou determinantů určující současnou podobu regionu se staly socioekonomické podmínky. Mezi ně patří například zemědělství, průmysl nebo dopravní síť.

4. 1 Přírodní podmínky pro osídlení

Rozmístění obyvatel na Zemi je dáno celou řadou činitelů. Dnes se jedná především o skupinu determinantů socioekonomických. Ale prvotními faktory v osídlení krajiny se staly přírodní podmínky. Mezi ně patří zejména reliéf, podnebí, kvalita půd, výskyt nerostných surovin či říční síť, jejichž kombinace pak určuje podmínky pro osídlení. Lidé se tak proto koncentrují nejvíce v nížinách mírného pásu v okolí řek. Naopak nejmenší hustota zalidnění je zpravidla v horských a jiných nepřístupných oblastech.

Stejně faktory stály za vytvořením základní sídelní struktury dnešní České republiky i nynějšího území Královéhradeckého kraje. Hlavním kritériem pro rozmístění obyvatel v rámci regionu se stal reliéf. Ten má ze všech krajů České republiky nejvyšší výškový rozdíl právě v Královéhradeckém kraji – nejvyšší bod, Sněžka v pohoří Krkonoše, leží ve výšce 1 602 m n. m. a nejnižší bod, hladina řeky Cidliny v okrese Hradec Králové, se nachází ve výšce 202 m n. m. (Businessinfo 2011). Právě Krkonoše tvoří spolu s dalším pohořím, Orlickými horami, hranici České republiky, a tedy i Královéhradeckého kraje s Polskem. Jejich nejvyšší oblasti jsou dodnes tradičně nejméně zalidněny v rámci celého kraje. Naopak nejnižší položená místa regionu leží v nížinaté České tabuli zahrnující okres Hradec Králové a částečně i zbylé okresy s výjimkou trutnovského.

Jedná se o nejteplejší oblast kraje s průměrnou roční teplotou okolo 8 °C a průměrným ročním úhrnem srážek okolo 600 mm (Česká republika 2006, s. 10). Českou tabuli od výše zmíněných pohoří oddělují Krkonošské podhůří a Podorlická pahorkatina, kde průměrná roční teplota dosahuje 6 °C a průměrný úhrn srážek za rok se pohybuje okolo 800 mm (Česká

republika 2006, s. 10). Nejvíce obyvatel Královéhradeckého kraje v současnosti žije na území České tabule, což platilo i v dobách minulých právě z toho důvodu, že se jedná o nížinatou oblast v blízkosti vodních toků. Na rozhraní Podorlické pahorkatiny a nížiny se zase nachází nejvíce větších měst s populací okolo pěti až desetitisíc obyvatel, jako jsou Rychnov nad Kněžnou, Náchod, Nové Město nad Metují, Červený Kostelec, Dobruška či Česká Skalice. Což ovšem není dáno jen fyzickogeografickými podmínkami, ale i skutečností, že tato města spojila ve druhé polovině devatenáctého století železnice (Malý 2012, s. 19). Do 250 m n. m. se nachází osm ze 49 vybraných obcí nynějšího Královéhradeckého kraje, přičemž sedm z nich spadá do bývalého okresu Hradec Králové. Do 300 m n. m. se jedná o devatenáct a do 400 m n. m. o 31 sídel. Nad 600 m n. m. leží už jen šest ze zvolených 49 obcí. Nejvíce obcí (sedm) nad 400 m n. m. se nachází v bývalém trutnovském okrese.¹

Dalším přírodním faktorem, který již od nejstarších dob ovlivňuje rozmístění obyvatel v dnešním Královéhradeckém kraji, jsou řeky a celá říční síť. Právě proti proudu řek postupovalo osídlení celého kraje. Hlavní podmínkou pro osídlení byl tedy reliéf, kdy se lidé koncentrovali nejprve v nížinatých územích a až později postupovali do vyšších oblastí právě proti proudu řek. Největší a nejvýznamnější řekou regionu je Labe. Krom jediných dvou přehrad v kraji, Labské a Tešnovské, na ní leží i krajské město Hradec Králové a větší města jako Jaroměř, Dvůr Králové nad Labem, Hostinné, Vrchlabí či Špindlerův Mlýn. Podél Labe tedy probíhalo osídlení směrem na sever. Povodí Labe zahrnuje celý kraj. Všechny řeky v regionu jsou tak přítoky toku Labe. V Hradci Králové se do něj vlévá řeka Orlice, podle níž naopak postupovalo osídlení jihovýchodním směrem, a na které se nachází města Třebechovice pod Orebem, Týniště nad Orlicí či Kostelec nad Orlicí. V Jaroměři se do Labe vlévají dva větší levostranné přítoky – Metuje a Úpa, podle nichž došlo k severovýchodnímu osídlení kraje. Na Metuji leží hned několik měst z vybrané skupiny 49 obcí kraje. Jsou to Nové Město nad Metují, Náchod, Velké Poříčí, Hronov, Police nad Metují či Teplice nad Metují. Úpa naopak protéká Úpicí, Trutnovem, Svobodou nad Úpou a Žaclěrem. Řeka Cidlina je jediným významnějším pravostranným přítokem Labe protékajícím Královéhradeckým krajem, konkrétně městy Chlumec nad Cidlinou, Nový Bydžov a Jičínem, ale do Labe se vlévá až ve Středočeském kraji. Podle ní byl osídlen západ kraje. Rovněž v současné době se při těchto jmenovaných tocích nachází 26 ze 49 vybraných obcí regionu.

Osídlování Královéhradeckého kraje do průmyslové revoluce určovala i kvalita půd a jejich úrodnost, jelikož poskytovala zdroje pro obživu obyvatel. Dnes už tento faktor nehraje

¹ Zdrojem pro toto rozdělení se stala Tabulka č. 26 v přílohách na straně č. 113.

ve zmiňované záležitosti hlavní roli z důvodu snadného dovozu potravin. Nejúrodnější půdy regiony, černozemě, zasahují do Královéhradeckého kraje jen částečně a nachází se v okolí řeky Cidliny. Směrem na východ až k Labi na ně pak navazují hnědozemě. Jedná se tedy o nížinatou, nejúrodnější a jednu z nejdříve osídlených oblastí regionu. Podél řeky Orlice a Labe se vyskytují nívné půdy. Směrem do vyšších nadmořských výšek pak přechází v méně úrodné kambizemě vyšších poloh a nejvyšší vrcholy Krkonoš jsou tvořeny podzoly (Česká republika 2006, s. 12).

Až na nejvyšší oblasti Krkonoš i Orlických hor a populačně silný Hradec Králové nejsou v celém Královéhradeckém kraji velké rozdíly v rozmístění obyvatelstva. Z toho plyne, že přírodní podmínky hrály důležitou roli v osidlování regionu v minulých dobách a v současnosti již nejsou hlavním determinantem rozložení populace v rámci kraje.

4. 2 Socioekonomické podmínky a determinanty populačního vývoje

S nastupující dobou industrializace a přechodem od agrárního k průmyslovému charakteru kraje, který byl urychlován výstavbou silničních i železničních komunikací, souvisela i změna klíčových determinantů určující populační vývoj a koncentraci obyvatel v dnešním Královéhradeckém kraji. Již od dob pravěku nejpodstatnější fyzickogeografické faktory v rozmístění lidí náhle začaly být nahrazovány determinanty socioekonomickými. Mezi ně patří zemědělství, průmysl, dopravní síť, administrativní funkce měst, pracovní místa, investice či cestovní ruch.

Význam jednotlivých výše uvedených socioekonomických podmínek populačního vývoje se během let neustále mění. Jedním z těchto činitelů, jenž měl v dřívějších dobách velký vliv na osídlení a postupně slábne, je zemědělství. Vhodné podmínky v Polabí a v oblasti České tabule způsobily, že tyto prostory byly mnohem zalidněnější než téměř liduprázdná pásma vyšších nadmořských výšek regionu. Tento trend změnila až německá kolonizace pohraničí ve třináctém století. V minulosti hrála důležitost v zalidnění úrodnost spolu s možnostmi obživy obyvatel a ty byly právě v nížinatých částích současného Královéhradeckého kraje mnohem vyšší než v jiných oblastech, kam se potraviny musely dovážet. Právě dopravní dostupnost a snadná přeprava nejen potravin, ale v podstatě i veškerého zboží má za následek, že zemědělství v dnešní době ztrácí význam na ovlivňování populačního vývoje Královéhradeckého kraje.

Mapa č. 1: Krajské uspořádání České republiky platné od roku 2000

Zdroj: ArcGis verze 9. 1.

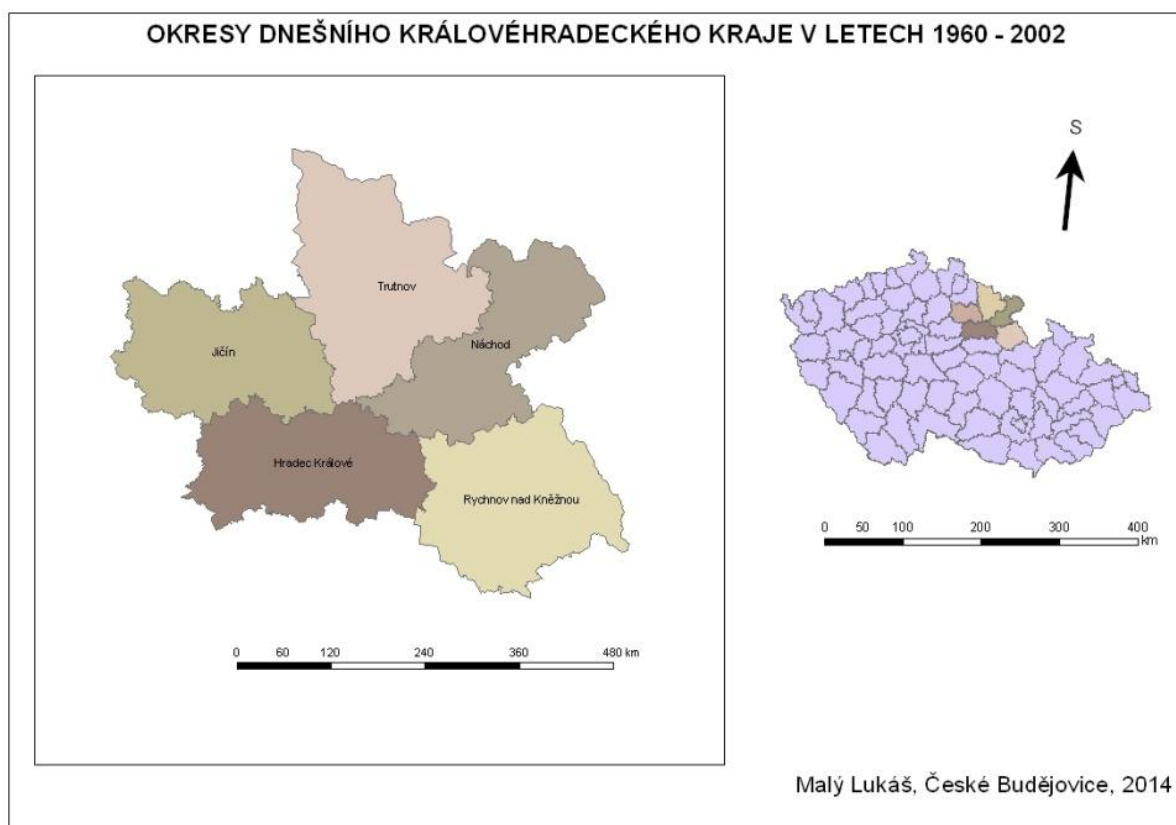
Více než zemědělství začala ovlivňovat populační vývoj regionu v době industrializace lokalizace pracovních příležitostí. V první řadě pak v oblasti průmyslu. Největší vliv na růst obyvatelstva zaznamenala průmyslová výroba v období industrializace, zejména ve druhé polovině devatenáctého století a na počátku století dvacátého před vypuknutím první světové války. Právě v této éře se nejvíce rozvíjel textilní průmysl, v němž region dlouho držel v rámci českých zemí primát a jehož podíl na průmyslové výrobě kraje postupně klesal. I přesto v něm pracuje v dnešní době nejvíce obyvatel kraje ze všech průmyslových odvětví. Následuje ho výroba elektrických a optických přístrojů a zařízení (Businessinfo 2011). V současnosti se v Královéhradeckém kraji nachází celkem osm podniků s více než tisícovkou zaměstnanců. Patří mezi ně Continental Teves Czech Republic v Jičíně, JUTA ve Dvoře Králové nad Labem, RUBENA, Marius Pedersen, ARROW Internatiol CR a Povodí Labe (všechny se sídlem v Hradci Králové), VEBA v Broumově a Tyco Electronics EC Trutnov v Trutnově (ČSÚ 2011).

Dalším důležitým faktorem ovlivňující populační vývoj Královéhradeckého kraje jak v minulosti, tak i v současnosti, je doprava a dopravní infrastruktura. Ta, ve svém dnešním stavu, byla budována od devatenáctého století. V jeho první polovině vznikla silniční síť, která byla původně vystavěna jako síť císařských silnic určených hlavně pro armádu, a v té druhé síť železniční. První významnější silnice byly hotové v roce 1820. Jednalo se o spojení Hradec Králové – Jičín a Trutnov – Polsko. Právě první rozvoj silniční dopravy byl charakteristický pro dvacátá léta zmíněného století. V roce 1823 došlo ke spojení Hradce

Králové a Chlumce nad Cidlinou. O dva roky později již byla využívána cesta z Hradce Králové až do Svitav, tedy za hranice nynějšího Královéhradeckého kraje, která je v současné době vedena jako silnice evropského významu označená jako E442 pokračující v rámci kraje až do Jičína. Další, dnes velmi významná, trasa vedoucí do jiného kraje stála již roku 1826 a vedla z Hradce Králové do Pardubic (dnes R35). V letech 1823 – 1827 byla postupně zprovozněna silnice z Hradce Králové přes Jaroměř až do Náchoda. Ta je dnes označena jako silnice evropského významu E67. Roku 1830 byla dostavěna regionální silnice z Jičína do Trutnova. Ta je v současné době vedena jako I/16. Další dvě mimokrajské silnice byly vybudovány opět z Hradce Králové. Ta první z roku 1834 vedla do Kutné Hory a ta druhá o, deset let mladší, současná silnice I/11, do Žamberka (Atlas československých dějin, mapa 24e). Silniční síť z devatenáctého století se udržela dodnes. Ve dvacátém století se v Československu začalo s výstavbou dálnic. Ta se ale regionu vyhnula a Královéhradecký kraj do dnešní doby dálnici velmi postrádá. Ta sice v regionu je, ale jen několik kilometrů, když vede z Prahy jako D11 a končí před Hradcem Králové.

Jak již bylo zmíněno výše, k rozvoji železniční dopravy v nynějším Královéhradeckém kraji docházelo ve druhé polovině devatenáctého století. Jako první trať byla vybudována část Jihoseveroněmecké spojovací dráhy (železniční společnost v Rakousku-Uhersku), která je i dnes pod změněným názvem nejvýznamnější krajskou železnicí. Ta vedla a stále vede z Pardubic do Liberce, přičemž prochází několika významnými městy i v Královéhradeckém kraji – Hradcem Králové, Jaroměří, Dvorem Králové nad Labem či Starou Pakou. Drtivá většina železniční sítě známá též i v dnešní době byla dobudována do začátku první světové války. Všechna významná města kraje do té události získala železnici. Druhou významnou společností působící na území současného Královéhradeckého kraje byla Rakouská severozápadní dráha. Ta v rámci kraje fungovala zejména v oblasti jičínského okresu. Právě ve zmíněné době druhé poloviny devatenáctého století a průmyslové revoluce mělo zavádění železniční sítě pozitivní efekt na růst počtu obyvatel. V současnosti už tento faktor nehraje téměř žádnou roli a důležitější význam na populační růst má doprava silniční. Ta ale v tomto ohledu nedisponuje v Královéhradeckém kraji příliš velkým významem zejména kvůli téměř chybějící dálnici. V regionu se tedy nemohou utvářet pracovní místa v podnicích, které by ležely u dálnice, a vlivem tohoto faktu kraj nezaznamenává příliv lidí za prací, čímž města i z tohoto důvodu populačně nerostou (Malý 2012, s. 22).

Mapa č. 2: Okresy dnešního Královéhradeckého kraje v období let 1960 - 2002

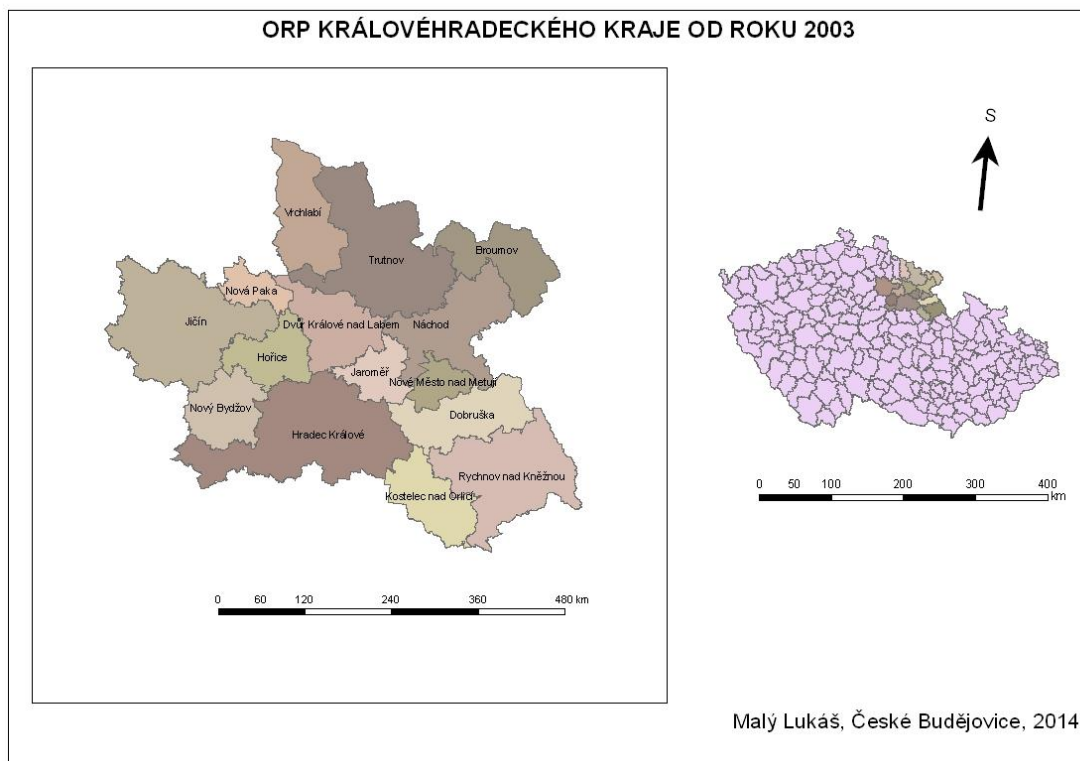
Zdroj: ArcGis verze 9. 1.

Na možnosti, že by mladí lidé po ukončení studií neopouštěli region a zůstávali by v kraji, přidává skutečnost, že Královéhradecký kraj disponuje celkem třemi vysokými školami. Přičemž jen jedna z nich, Univerzita Hradec Králové, sídlí celá v kraji. Ostatní dvě univerzity mají v kraji, respektive přímo v Hradci Králové zastoupení jen svými fakultami. Fakulta vojenského zdravotnictví patří Univerzitě obrany a Farmaceutická fakulta v Hradci Králové spadá pod pražskou Karlovu univerzitu.

Královéhradecký kraj v sídelním systému České republiky spadá v kategorii NUTS II do regionu Severovýchod, který je tvořen s ještě s dalšími dvěma kraji, Libereckým a Pardubickým. Celý kraj byl do roku 2002 rozdělen do pěti okresů (okres Jičín, Hradec Králové, Trutnov, Náchod a Rychnov nad Kněžnou) a od roku 2003 se dělí na ORP (obce s rozšířenou působností, kterých je v Královéhradeckém kraji celkem patnáct (Náchod, Broumov, Trutnov, Vrchlábí, Dvůr Králové nad Labem, Nová Paka, Jičín, Hořice, Nový Bydžov, Hradec Králové, Kostelec nad Orlicí, Rychnov nad Kněžnou, Dobruška, Jaroměř a Nové Město nad Metují). Význam administrativní funkce byl patrný v devatenáctém a dvacátém století, jak ukáže jedna z analytických podkapitol a měl pozitivní efekt na

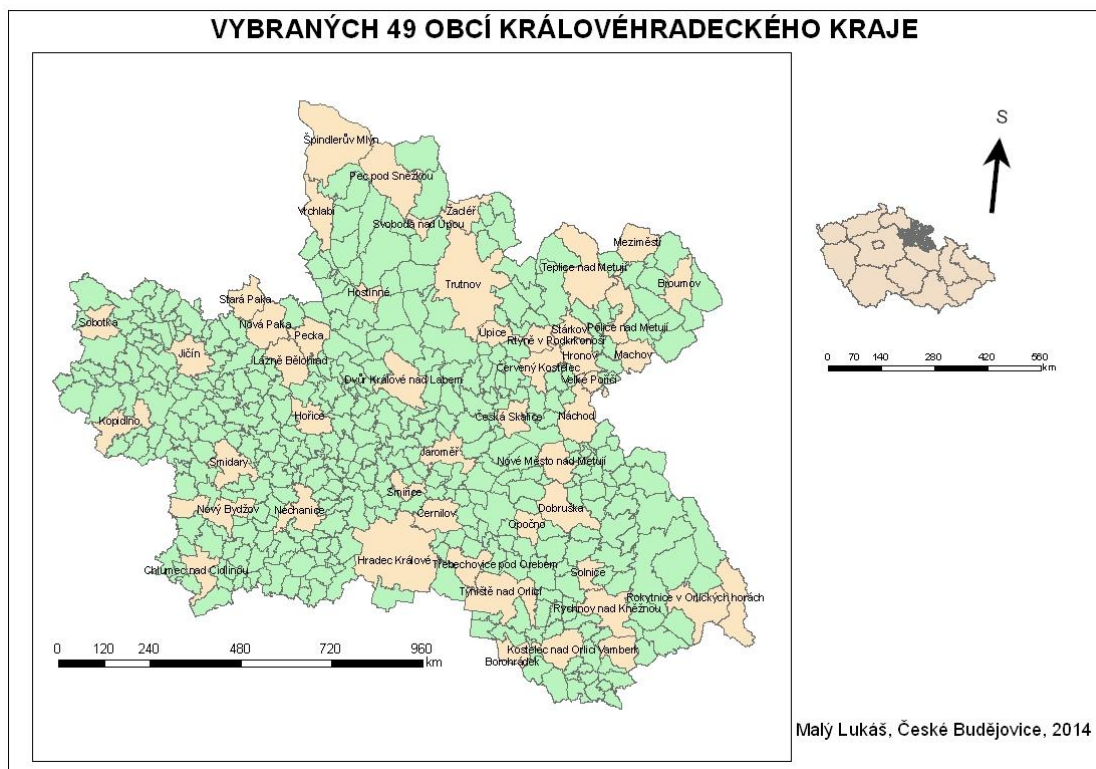
koncentraci obyvatel. Dnes již tento faktor nehraje významnou roli, snad jen s výjimkou Hradce Králové jako centra kraje.

Mapa č. 3: Obce s rozšířenou působností Královéhradeckého kraje od 1. 1. 2003

Zdroj: ArcGis verze 9. 1.

Mapa č. 4: Vybraných 49 obcí Královéhradeckého kraje

Zdroj: ArcGis verze 9. 1.

5. Historické souvislosti populačního vývoje Královéhradeckého kraje

Přírodní a socioekonomické faktory ovlivňují populační vývoj v dané oblasti vždy jen v ideální podobě. Velikost a strukturu osídlení určují také velkým dílem historické aspekty. Mezi ně se řadí války, epidemie, ale i změny režimů či národnostní konflikty. Tyto zmíněné aspekty se v minulosti participovaly na vývoji nynějšího Královéhradeckého kraje. Rovněž role regionu se z hlediska podílu počtu obyvatel na populaci nynější České republiky v průběhu let měnila. Populační změny v oblasti souvisely především se vzrůstem či poklesem důležitosti postavení regionu v rámci českých zemí.

5. 1 Vybrané aspekty historického vývoje

První známky osídlení a tím i zároveň počátku historického vývoje území současného Královéhradeckého kraje pocházejí již z dob pravěku, kdy se lidé z důvodu příznivých podmínek pro zemědělství usazovali v nížinách podél toků řek. Největší koncentrace zalidnění dosáhla Polabská nížina, méně pak dolní tok řeky Orlice. Z etnických skupin, které do desátého století našeho letopočtu obývali České země, částečně zasahovali do nynějšího Královéhradeckého kraje Charváti. Za dob Velké Moravy pokračovalo osidlování území již obývaných v pravěku, čímž rostla i velikost sídel. Větším sídlem tohoto období byla Ostroměř. Až do poloviny jedenáctého století bylo osídlení soustředěno jen do nížinných oblastí. Teprve o století později začaly vznikat větší osady, dnes významná města kraje, jako byly Hradec Králové, Dvůr Králové nad Labem či Jaroměř. Stále se však jednalo jen o zalidnění převážně nížinných zón. Pásmo vyšších nadmořských výšek zůstávala dosud neobydlena. Zlom v tomto trendu nastal až ve třináctém století v době kolonizace, kdy právě do pohraničních regionů velké části českých zemí včetně oblasti nynějšího Královéhradeckého kraje, zejména Krkonoš začali přicházet kolonisté z německých zemí a zakládali nová města. Německé obyvatelstvo, které mělo nemalý podíl na hospodářském rozvoji v zemi, pak v českých zemích vydrželo až do poloviny dvacátého století.

V průběhu středověku získával nynější Královéhradecký kraj stále větší důležitost v Českém státě. Vedlo k tomu více faktorů. Za prvé tím, že zde vznikala královská města. Jednalo se o Hradec Králové, Jaroměř, Dvůr Králové nad Labem, Nový Bydžov a Trutnov. Všechna se později stala i věnnými městy českých královen. Tato města nejenže představovala pro královny finanční i naturální příjmy, ale udržovala si v této době i politický

vliv. Druhý faktor rostoucího významu regionu v rámci českých zemí představovala tzv. Polská či Kladská obchodní cesta, která protínala kraj. Vedla od Prahy přes Hradec Králové, Jaroměř k Náchodu, kde se rozdělila na dva směry. Ten první vedl přes Hronov, Polici a Broumov do Slezska a Pruska. Ten druhý naopak směřoval od Zemské brány u Náchoda rovnou do Kladska (Staněk 1959, s. 14). Díky této cestě se do Čech dostávaly vzácné kožešiny, drahá sukna, sůl či koření. Naopak vyváženo bylo plátno, dobytek, stříbro, obilí, med a vosk. S obchodním ruchem souvisel i populační a hospodářský rozvoj měst na zmiňované stezce (Malý 2012, s. 25). Třetím činitelem určujícím význam regionu byly husitské války. Husité měli totiž ve Východních Čechách velkou podporu, kterou dokazovala i skutečnost, že zde sídlila jedna z velkých husitských skupin, tzv. orebité (později po smrti Jana Žižky z Trocnova nazýváni sirotci), kteří sídlili pod vrchem Oreb v blízkosti dnešní obce Třebechovic pod Orebem. Význam husitství v kraji potvrdil i fakt, že se jedno z největších měst Čech, Hradec Králové, přidalo na stranu husitů a rovněž se stalo centrem revolučního hnutí v celých Východních Čechách.

V šestnáctém století jednak v regionu rychle rostla poddanská města, kterými byla například Vrchlabí, Jičín, Náchod, Broumov či Rychnov nad Kněžnou, což sebou rovněž neslo pozitivní vliv na kulturním, hospodářském a samozřejmě i populačním vývoji kraje (Malý 2012, s. 25). Na druhé straně se však nedařilo královským městům (Hradec Králové, Trutnov, Jaroměř či Dvůr Králové nad Labem), která se v roce 1547 přidala k neúspěšnému povstání českých stavů proti králi Ferdinandovi I. Ten odbojná města potrestal zabavením majetku, finančními postihy či dosazením královských rychtářů, čímž města ztratila politická práva.

Výraznou negativní stopu na vývoji kraje i celých Čech zanechala třicetiletá válka (1618 – 1648). Ta nejenže si vybírala svou daň na životech bojujících mužů, ale silně zasáhla hlavně civilní obyvatelstvo, které trpělo kvůli drancování vojsk ve městech i na venkově. Rovněž se mezi obyvateli šířily vlny epidemií. To vše mělo za následek, že se počet obyvatel Čech snížil za daných třicet let o třetinu. Nejinak tomu bylo i na území současného Královéhradeckého kraje.

Ve druhé polovině sedmnáctého století však v regionu začalo docházet k restartování ekonomického i populačního vývoje. Na Žacléřsku byla zahájena těžba černého uhlí a celkově se kraj stal centrem plátenické výroby v českých zemích a Rakouské monarchii. Tento trend, který byl podpořen vznikem manufaktur převážně rozptýleného typu, pokračoval i v dalším století. Význam plátenické výroby regionu potvrdil i úspěch Potštejnské plátenické manufaktury a Trutnovské obchodní společnosti na zahraničním trhu (Malý 2012, s. 25).

Hlavním producentem textilu v Rakouské monarchii byla kromě území dnešního Královéhradeckého kraje i celá severní polovina Čech a Moravy. Osmnácté století sebou však přineslo další vlnu bojů, nyní konkrétně slezských válek (součást válek o rakouské dědictví) a opětovné drancování kraje. Marie Terezie, která tehdy stála v čele Habsburské monarchie, v nich ztratila Kladsko a velkou část Slezska, když obě území připadla Prusku. Tím se současný Královéhradecký kraj stal hraniční oblastí a bylo třeba v něm vybudovat nové pevnosti na obranu monarchie. To se projevilo vybudováním pevnosti Josefov a přestavbou Hradce Králové na moderní pevnost (Královéhradecký kraj 2011).

V průběhu devatenáctého století proběhla zásadní změna v hospodářském charakteru kraje. Jednalo se o postupný přechod od agrárního zaměření regionu k průmyslové, zejména textilní výrobě. Této proměně pomohlo i zrušení poddanství a roboty v roce 1848. V kraji nejenže byly zakládány textilní továrny či jiné průmyslové podniky (například strojírenské), ale zároveň byla budována železnice, která urychlovala transport hotových výrobků z továren či dovoz uhlí do nich. Právě industriální epocha se stala jedním z významných aspektů ve vývoji regionu, jelikož vytvořila dnešní základ podoby měst, důležité dopravní cesty a byla i důležitým faktorem ve velkém populačním růstu kraje. Vývoji regionu rovněž pomohlo, že devatenácté století bylo na rozdíl od těch předchozích na válečné události klidné. Napoleonské války na jeho počátku kraj nepostihly a jedinou výjimkou se tak stala prusko-rakouská válka z roku 1866, která ovšem zasáhla na území Čech hlavně dnešní oblast Královéhradeckého kraje. Známé jsou bitvy u Trutnova či u Chlumu (někdy uváděno u Hradce Králové). Města i celý region se však z nich brzy otřepaly a průmyslový vývoj kraje tak mohl pokračovat až do vypuknutí první světové války v roce 1914.

Právě první světová válka zasadila průmyslovému a zejména textilnímu rozvoji v regionu první citelnou ránu. Výroba byla z důvodu snížené poptávky redukována a lidé z důvodu ztráty pracovních míst či odvodů do armády odcházeli z kraje. Navíc se ke konci války rozšířila i epidemie španělské chřipky, která si vyžádala rovněž velké ztráty na životech, které se nevyhnuly ani východočeské oblasti.

Se vznikem Československé republiky a ukončením první světové války se život v dnešním Královéhradeckém kraji začal postupně vracet do starých kolejí. Opět se rozvíjel textilní průmysl, který dosahoval ještě větší produkce než před válkou, a počet obyvatel znovu rostl. Navíc v Hradci Králové sídlilo několik významných institucí s celostátním významem a další velké podniky (Malý 2012, s. 43). Lidé se však v regionu z lepších časů příliš dlouho neradovali. Již v roce 1929 vypukla Velká hospodářská krize. Ta opět silně zasáhla textilní podniky, z nichž některé krachovaly a jiné zkracovaly pracovní doby. V kraji tak rostla

nezaměstnanost, která největších hodnot dosahovala v pohraničních oblastech. Tedy v místech, kde byl nejsilněji zastoupen právě textilní průmysl a kde žilo hodně obyvatel německé národnosti. Ti zde žili již od dob kolonizace ve třináctém století a v četných obcích měli početní převahu nad českým obyvatelstvem. V době krize se začaly objevovat spory mezi obyvateli obou národností. Na vině byl především fakt, že nezaměstnanost trápila Němce, kteří se tak začali obracet k nacistům, jelikož po nástupu Hitlera k moci byla v Německu snižována nezaměstnanost, zejména prací ve zbrojním průmyslu. Národnostní spory vyvrcholily podepsáním Mnichovské dohody v noci z 29. na 30. září roku 1938 a připojením Sudet k Německu, což se týkalo i pohraničních oblastí dnešního Královéhradeckého kraje. Konkrétně se jednalo o téměř o celé území trutnovského okresu (hranice až u města Dvůr Králové nad Labem, které zůstalo české), broumovského výběžku včetně Broumova a nejvyšších partií Orlických hor. Hraniční město Náchod zůstalo na české straně.

První krok k obsazení Československa byl hotov. Ten druhý byl učiněn již v polovině března následujícího roku vytvořením Protektorátu Čechy a Morava. Němci za války hojně využívali textilní továrny. Ovšem již ne k produkci textilních výrobků, nýbrž zbraní určených pro wehrmacht, neboť podniky byly přeměněny na zbrojařské firmy. Regionu stejně jako téměř celému Protektorátu Čechy a Morava se válečná fronta vyhnula, takže po válce zůstal charakter kraje zachován. Nedošlo zde totiž k bombardování měst, dopravních komunikací ani bojům jako v jiných zemích.

Po skončení druhé světové války se v Československu, zejména v jeho pohraničních oblastech včetně území nynějšího Královéhradeckého kraje vyvstala na povrch otázka řešení národnostního konfliktu Čechů a Němců, kteří se již v předválečné době hlásili k nacistickému Německu a projevovali nepřátelství k Čechoslovákům. Řešením byl jejich odsun do Německa a výsledkem se tak stal extrémní úbytek obyvatel v regionu i v zemi. Jen v pohraničí žilo k 6. lednu roku 1946 dohromady 1 884 699 Němců z celkových 3 712 320 obyvatel, tedy více než polovina lidí (Staněk 1991, s. 170). Dalším důsledkem odsunu byl rovněž citelný zásah do hospodářského života, když ve velkém počtu podniků, zejména textilních, byli ve vedení lidé německé národnosti.

Na další zásah do hospodářského, politického i společenského života se nečekalo dlouho. Již v roce 1948 se dostali v Československu k moci komunisté a nastolili v zemi totalitu. Došlo k likvidaci svobodného podnikání a znárodnování průmyslových podniků. Zároveň nastal úpadek tradičního textilního průmyslu a kraj své silné postavení v celorepublikovém postavení ztratil. Průmyslový restart se nezdařil ani po sametové revoluci

v roce 1989 a v regionu tak stále chybí velcí zaměstnavatelé. V horských pásmech kraje se daří cestovnímu ruchu, naopak v něm pořád nebyla až na pár kilometrů u Hradce Králové vybudována dálnice.

5. 2 Vývoj počtu obyvatel Královéhradeckého kraje v kontextu Českých zemí

Podíl počtu obyvatel Královéhradeckého kraje na populaci současné České republiky od počátku industrializace se až do dnešní doby neustále snižuje. Jako počátek industrializace je zde brán rok 1850, kdy proběhlo sice ještě neoficiální sčítání lidu, ale zato jsou z něho poměrně přesná data. Zatímco v onom roce 1850 obyvatelstvo nynějšího Královéhradeckého kraje činilo 8 % z celkové populace Českých zemí, tak k roku 2011, jak ukazuje následující tabulka, je to už jen 5,3 %. Přitom při žádném sčítání lidu nedošlo ani k menšímu vzrůstu. Jen dvakrát v letech 1970 – 1980 a 1991 – 2001 byla zaznamenána stagnace. Samozřejmě, jak je opět vidět z tabulky, to může být způsobeno také zvyšováním podílu Hlavního města Prahy na populaci Česka, který v roce 1850 činil jen 1,8 %, ale k roku 2011 už se jednalo o 11,9 procenta. Jenomže tato teze je velmi snadno zranitelná, neboť nynější Ústecký kraj dosahoval k roku 1850 stejného podílu obyvatelstva na populaci dnešní České republiky jako právě kraj Královéhradecký, tedy osmi procent. A v současné době to je 7,9 %. Navíc během industriální éry tento podíl dále stoupal až k 10,5 procentům k roku 1930. Pokles byl zaznamenán až od roku 1950.

Trend neustálého poklesu podílu obyvatelstva na populaci Česka je charakteristický jen právě pro Královéhradecký kraj (další dlouhodobě populačně ztrátové regiony, jako Vysočina či Jihočeský kraj, zaznamenaly alespoň v jednom období mírné zvýšení podílu počtu obyvatel na populaci českých zemí – viz tabulka). Čím to? Před zodpovědění této otázky je ještě třeba poznamenat, že ačkoli je řeč o neustále klesající tendenci podílu kraje na populaci Česka, neznamena to, že by Královéhradecký kraj byl populačně nejmenší ze všech krajů, ale z tohoto hlediska je na desátém místě (roku 1850 se v této statistice dělil o páté až šesté s Ústeckým krajem). To odpovídá i jeho rozloze (4 758,8 km²), když se jedná o devátý největší region České republiky. Nyní už je na čase věnovat se zodpovězení výše položené otázky.

Na tu již částečně odpovídá předechozí kapitola. Region byl v rámci českých zemí od nejstarších dob poměrně důležitou oblastí. Nacházela se v něm věnná města českých královen, v době kolonizace jeho pohraničí osídlili lidé německé národnosti, jedno ze svých

center v něm měli husité či se města zapojila do odboje proti králi Ferdinandovi I. V novějších dějinách se region dokázal hospodářsky otřepat po třicetileté válce a stal se velmi vyspělým. V 18. století v kraji fungovaly manufaktury, probíhala zde těžba rud v Krkonoších, v okolí Žacléře a Jestřebích hor se začínalo těžit černé uhlí a v plném proudu byla i sklářská výroba v Orlických horách (Královéhradecký kraj 2011). Vyspělosti území Královéhradeckého kraje pomohlo také odtržení Kladska od Českých zemí v první polovině 18. století, po kterém se průmyslová výroba přesunula právě z Kladska, vyspělé oblasti, do dnešního Královéhradeckého kraje. I z toho důvodu byl v roce 1850 region tak populačně silný. Následně však došlo k průmyslové revoluci, která urychlila hospodářský rozvoj nejen v dnešním Královéhradeckém kraji, ale také na celém území Českých zemí. Ačkoli kraj držel v rámci českých zemí dlouho primát ve výrobě textilních produktů a populace regionu dále rostla, tak stále rychleji rostla i v jiných oblastech, což způsobovalo pokles podílu obyvatelstva kraje na populaci Česka. I přestože byla relativně brzy (v roce 1857) v regionu zavedena železnice, fungovaly textilní i strojírenské podniky, tak to nestačilo na to, aby tento podíl alespoň stagnoval či se dále zvyšoval, jako tomu bylo u již zmiňovaného Ústeckého kraje. Ten měl totiž v porovnání s Královéhradeckým krajem ještě jednu výhodu, a to velké zásoby uhlí. Díky tomuto důvodu začal populačně růst také současný Moravskoslezský kraj. Dalším faktorem populačního růstu Ústeckého a Moravskoslezského kraje byla i existence velkých podniků orientujících se na těžký průmysl a zaměstnávající velké množství lidí. Naopak hospodářsky slabý Jihočeský kraj zaznamenával v celém industriálním období stálý pokles podílu obyvatelstva na populaci Česka. Příčinila se o to nejen jeho velká rozloha a agrární charakter regionu, ale zejména nedostatek průmyslových podniků a nerostných surovin.

Ačkoli by se mohlo zdát, že podíl Královéhradeckého kraje na populaci Česka dále výrazně klesne po druhé světové válce, kdy došlo k odsunu německého obyvatelstva, tak změna ve srovnání let 1930 – 1950 byla jen nepatrná. Jiné kraje s velkým předválečným procentuálním zastoupením lidí německé národnosti, zaznamenaly v tomto období větší pokles na podílu populace Česka. Největší rozdíly v poklesu zmiňovaného podílu zaznamenaly kraje Ústecký, Karlovarský, Liberecký, Plzeňský a Jihočeský, jelikož v těchto regionech bylo nejvíce zastoupeno německé obyvatelstvo, které nebylo v těchto oblastech dostatečně nahrazeno novými přistěhovalci. Větší pokles podílu na populaci českých zemí zaznamenal Královéhradecký kraj naopak po první světové válce, jelikož v době války z důvodu menší poptávky klesla výroba textilních produktů a lidé tak z kraje odcházeli za prací do jiných regionů.

Tabulka č. 3: Podíl krajů na populaci území Česka 1850 – 2011 (v %)²

Kraj	1850	1869	1880	1890	1900	1910	1921	1930	1950	1961	1970	1980	1991	2001	2011
Hl. m. Praha	1,8	3,3	4,0	4,8	5,7	6,3	7,0	8,4	11,2	11,2	11,0	11,5	11,8	11,4	11,9
Středočeský	10,6	13,2	13,1	12,9	12,5	12,1	12,1	12,0	12,9	12,6	12,1	11,2	10,8	11,0	12,0
Jihočeský	11,0	9,0	8,8	8,3	7,8	7,5	7,4	6,7	6,2	6,0	5,9	6,0	6,0	6,1	6,1
Plzeňský	6,4	7,4	7,4	7,1	6,9	6,8	7,0	6,6	5,9	5,7	5,6	5,5	5,4	5,4	5,4
Karlovarský	4,0	4,3	4,4	4,4	4,6	4,7	4,6	4,7	2,7	2,9	3,0	3,0	2,9	3,0	2,9
Ústecký	8,0	8,2	8,8	9,3	10,2	10,5	10,4	10,5	8,3	8,2	8,1	8,1	8,0	8,0	7,9
Liberecký	6,0	6,2	5,9	5,9	5,8	5,7	5,2	5,2	4,2	4,0	3,9	4,0	4,1	4,2	4,2
Královéhradecký	8,0	7,7	7,5	7,3	6,9	6,8	6,4	6,1	6,0	5,7	5,5	5,5	5,4	5,4	5,3
Pardubický	6,0	6,4	6,2	6,0	5,6	5,5	5,3	5,1	5,0	5,0	5,0	5,0	4,9	5,0	4,9
Vysočina	7,7	6,8	6,5	6,1	5,7	5,4	5,4	5,0	5,2	5,1	5,0	5,0	5,1	5,1	4,9
Jihomoravský	10,6	8,7	8,7	9,0	9,0	9,5	9,6	9,7	10,9	11,0	11,0	11,0	11,0	11,0	11,0
Zlínský	4,5	4,2	4,1	4,1	4,0	4,0	4,0	4,1	5,4	5,6	5,6	5,7	5,8	5,8	6,1
Olomoucký	8,9	6,9	6,9	6,8	6,6	6,5	6,5	6,4	6,3	6,2	6,2	6,2	6,2	6,3	5,6
Moravskoslezský	7,7	7,6	7,7	8,0	8,6	9,0	9,3	9,4	9,8	10,8	11,9	12,3	12,5	12,4	11,8

Zdroj: Nováček 2004, s. 127 in Malý 2012, s. 96.

Mezi lety 1950 – 1991 a 1991 – 2011 už u žádného kraje nedošlo k výraznému vzestupu či poklesu podílu na populaci Česka. Z tohoto pohledu se dá tedy mluvit o stagnujících obdobích. Královéhradecký kraj v současné době také populačně doplácí na to, že je spíše periferní oblastí České republiky. Nenachází se v něm velké průmyslové podniky, nesměřují do něj investice a i z hlediska dopravy je jeho postavení v rámci České republiky nevýhodné. Až na pár kilometrů nedisponuje dálnicí a vzdálenost do jádrových oblastí, jako jsou Praha či Brno, je poměrně velká časově i kilometrově.

² Jde o přepočtení na území současných krajů.

6. Analýza regionální diferenciacie populačního vývoje v Královéhradeckém kraji

Pro provedení analýzy populačního vývoje v dnešním Královéhradeckém kraji bylo využito množiny 49 vybraných obcí regionu, jejichž kritérium výběru bylo představeno v metodické kapitole předkládané práce. Jednalo se tedy o sídla, která byla alespoň v některých obdobích v regionu významná (alespoň ve dvou stanovených obdobích přesáhla hranici dvou tisíc obyvatel) a řadila se mezi populačně větší obce. Tato skutečnost umožňovala provést analýzu vlivu vybraných socioekonomických faktorů (vliv hierarchického postavení sídel, vliv administrativní funkce a vliv železnice na populační růst sídel) v industriálním období, kdy docházelo k nejvýraznějším populačním změnám, na dynamiku vývoje počtu obyvatel každé obce v daném období, tím i sledovat změny v populačním stavu v mikroregionech a následně provést regionální diferenciaci regionu dle populačního vývoje na mikroregionální úrovni. Vliv hierarchického postavení a administrativní funkce sídel na jejich populační růst byl analyzován proto, že se dalo předpokládat, že díky vyšší koncentraci služeb, kapitálu či více podniků zaměstnávající větší množství lidí v populačně větších městech tato sídla vykazovala odlišné vývojové tendence z populačního hlediska oproti menším obcím s minimálními možnostmi pracovního uplatnění. Faktor vlivu zavedení železnice na populační růst sídel byl zvolen z důvodu předpokládaného rychlejšího rozvoje obcí disponující železnicí, zejména v průmyslové oblasti a tím i možností pracovního uplatnění. Než ovšem mohla být provedena zmiňovaná analýza, muselo dojít k nastínění vývoje populačního stavu v regionu v době předindustriální.

6. 1 Předindustriální období

K osidlování území současného Královéhradeckého kraje docházelo již v pravěku. Nejednalo se však o velké obývané plochy, nýbrž jen malé části krajiny. Horské pásmo Krkonoš a jeho podhůří, tzv. Podkrkonoší, ani Orlických hor nebylo dokonce osídleno vůbec. Lidé se koncentrovali v nížinách podél řek. Konkrétně v Polabské nížině na území ležící mezi dnešními městy Hradec Králové a Jaroměř. Částečné osídlení se nacházelo i v oblasti podél toku řeky Orlice.

Do poloviny jedenáctého století došlo k osídlení jen některých částí regionu a to ještě velmi řídké. Oblast dnešního Hradecka, Jaroměřska a jihu Jičínska, tedy nejnižěji položených míst kraje, dosáhla hustoty zalidnění přibližně 15-25 obyvk/km², trochu výše situovaná území

Rychnovska, Kostelecka a Královédvorská disponovala zhruba 5-15 obyvk/km², další části kraje byly ještě v té době neosídleny (Boháč 1987, s. 78-79. mapa). Dodnes významná města jako Hradec Králové, Jaroměř či Dvůr Králové nad Labem vznikla do dvanáctého století. Ovšem jen Hradec Králové měl v té době charakter města, další sídla byla ještě v této epoše pouze osadami (Davídek 1950, s. 76). Stále to však byly oblasti ležící u řek a převážně v nížinaté krajině. Na přelomu dvanáctého a třináctého století tak byla hustota zalidnění současného Královéhradeckého kraje následující: Polabí – 35-45 obyvk/km², dolní tok Orlice – 25-35 obyvk/km², dnešní Rychnovsko a oblast okolo Hotinného 15-25 obyvk/km², podhorské oblasti – 5-15 obyvk/km² a horské oblasti nebyly zalidněny vůbec (Fialová 1996, s. 48, mapa).

Teprve třinácté století znamenalo osídlení pohraničních oblastí německými kolonisty, kteří se tím také přičinili o populační vzrůst regionu. Ti se rovněž hlavní měrou přičinili o zúrodnění půdy a počátek hospodaření v horských pásmech. Ve čtrnáctém století kraj protínala tzv. Polská či Kladská obchodní cesta. Díky této cestě se do kraje i celých českých zemí dovážely důležité produkty a suroviny. V okolí zmíněné cesty či přímo na ní vznikala nová sídla, čímž stoupal počet obyvatel v regionu. Nejen díky kolonizačním procesům třináctého století, ale rovněž díky postupu osídlení směrem do hor a zakládání dalších sídel se zvyšovala populace kraje a rostla jeho hustota zalidnění. Ta na přelomu čtrnáctého a patnáctého století dosahovala těchto hodnot: nejvíce osídlena byla opět oblast Polabí, kde se jednalo přibližně o 55-65 obyvk/km², dále Náchodsko a Královédvorská s asi 45-55 obyvk/km², poté Jičínsko se zhruba 35-45 obyvk/km², Rychnovsko a Trutnovsko mělo okolo 25-35 obyvk/km², dále pak horské oblasti, kde Orlické hory dosahovaly hustoty zalidnění kolem 15-25 obyvk/km² a Krkonoše přibližně jen 5-15 obyvk/km² či v některých místech nebyly osídleny vůbec (Fialová 1996, s. 56, mapa).

I ve století patnáctém se stal východočeský region historicky významným v celočeském kontextu. Za dob husitství se kraj stal sídlem jedné husitské skupiny, tzv. orebitů. Již v této době se v národnostní skladbě regionu projevila německá kolonizační činnost v pohraničí z třináctého století. K roku 1421 se tak ukázal rozdíl v pohraničních oblastech kraje, kde nadpoloviční většinou obyvatelstva tvořili němečtí kolonizátoři, jako tomu bylo ve městech Trutnov, Jaroměř či Dvůr Králové nad Labem, a vnitrozemskou částí regionu, včetně samotného Hradce Králové, kde naopak měli převahu Češi (Fialová 1996, s. 70).

Rychle rostoucí poddanská města měla pozitivní efekt na hospodářský a kulturní vzestup kraje v šestnáctém století. Druhá polovina tohoto století byla z hlediska hospodářství charakteristická výrobou plátna a jeho exportem, rozvojem městských pivovarů, těžbou kovů,

jako bylo zlato, měď a železná ruda, a také zpracováním železa, což bylo prováděno v oblastech dnešní Svobody nad Úpou a Černého dolu (Atlas československých dějin 1965, mapa 9a). Rozvoj nejen kraje, ale i celých českých zemí zabrzdl třicetiletá válka, jež se negativně projevila nejen na hospodářském, sociálním a kulturním vývoji, ale především prostřednictvím celkové depopulace. Ve druhé polovině sedmnáctého století tak byl v současném Královéhradeckém kraji evidován podíl pustých a rozbořených domů ve městech přibližně následovně: pohraničí kraje do 10 %, ve vnitrozemí kraje většinou do 20-30 %, nejvyšších hodnot (60-70 %) dosahoval Hradec Králové (Atlas československých dějin 1965, mapa 12b). Ve stejné době po hospodářském úpadku způsobeným dlouhým obdobím bojů vynikala v regionu jen výroba papíru na Trutnovsku (Atlas československých dějin 1965, mapa 12b). Zároveň od tohoto století se v Žacléři a Jestřebích horách začalo těžit uhlí (Malý 2012, s. 25).

Tehdejší kraj Hradecko se v osmnáctém století (po jeho polovině rozdělen na Hradecko a Bydžovsko) rozkládal na ploše 5 755 km² a zároveň v celém století disponoval nejvyšším počtem obyvatel. V roce 1702 jich měl 238 813 (hustota zalidnění 41,5 obyvk/km²), k roku 1748 došlo k mírnému poklesu na 235 280 osob (hustota zalidnění 40,8 obyvk/km²), ale již v roce 1764 či 1768 byl znovu zaznamenán nárůst, tentokrát na 288 245 lidí (z toho Bydžovsko 129 351 a Hradecko 158 894) a hustota zalidnění činila 47,9 obyvk/km², na konci století v roce 1798 již počet obyvatel čítal 448 470 lidí (z toho Bydžovsko 189 880 a Hradecko 258 590) s hustotou zalidnění 74,5 obyvk/km² (Gabriel 1967, s. 346). Populace Hradecka tak za osmnácté století vzrostla téměř o dvojnásobek původní hodnoty. Protoindustriální období druhé poloviny osmnáctého a první poloviny devatenáctého století znamenalo tak pro dnešní Královéhradecký kraj absolutní i relativní populační boom, čímž se dostal do popředí i v rámci českých zemí. To způsobilo především opětovné nastartování hospodářského vzestupu kraje spojeného s koncentrací manufaktur rozptýleného typu, z nichž některé, jako byla Potštejnská plátenická manufaktura a Trutnovská obchodní společnost, dosáhly na úspěch i v zahraničí (Malý 2012, s. 25). Na konci osmnáctého století byla oblast Trutnovska (Mladé Buky, Prkenný důl, Rudník, Vrchlabí, Trutnov, Čistá) opět orientována zejména na výrobu papíru. Na Broumovsku se vyráběly vlněné látky, v Solnici se těžila železná ruda, v Orlických horách se vyráběla skla v hutích, pro celý region byly typické městské pivovary a Polabí mělo stále agrární charakter (Atlas československých dějin 1965, mapa 14d).

Do předindustriálního období se řadí ještě první polovina devatenáctého století. K roku 1847 se počet obyvatel Hradeckého kraje za posledních sto let téměř zdvojnásobil,

když jeho hustota zalidnění přesáhla hranici 100 obyvk/km². Zalidněnější byly v této době jen kraje Litoměřický a Boleslavský, jelikož jejich hustota zalidnění přesáhla hodnotu 110 obyvk/km² (Atlas československých dějin 1965, mapa 18b). K roku 1846 byla většina výroby ve sledovaném kraji zaměřená na předení lnu i konopí a také částečně na zpracování textilu. Oblast se stala centrem plátenické výroby a později textilního průmyslu. Region byl do poloviny devatenáctého století rozdělen na dvě výrobní oblasti – Polabí a Podkrkonoší. Polabí bylo orientováno na potravinářský a textilní průmysl a zároveň to byla obilnářská oblast. Naproti tomu Podkrkonoší byl region zaměřený na domácí plátenickou výrobu (Atlas československých dějin 1965, mapa 15d). Na konci předindustriální éry byla stále na Trutnovsku silně zastoupena výroba papíru, na Rychnovsku se objevil i strojírenský, hutnický a kovo zpracující průmysl, chemický průmysl byl zastoupen jen v Lukavci u Hořic a na Žacléřsku a Svatoňovicích probíhala stále těžba černého uhlí (Atlas československých dějin 1965, mapa 17a). Největší sídla kraje k roku 1850 byla: Hradec Králové (14 172 obyvatel), Trutnov (9 937), Jaroměř (7 781), Dvůr Králové (7 110) a Jičín (5 854).

6. 2 Industriální období

Industrializace nese ve svých důsledcích největší podíl na zformování současného socioekonomického systému a hierarchické organizace osídlení u nás (Nováček 2004, s. 83). Za její éry došlo k budování železniční sítě, vytváření správních středisek, růstu průmyslové výroby i podniků či urbanizaci. To vše zanechalo své stopy až do současnosti. Současné rozvrstvení České republiky (hospodářské, správní či sídelní) je tak ve velké míře ovlivněno dobou industrializace. To platí pochopitelně i pro Královéhradecký kraj. A právě proto, že se jedná o tak významné období, je důležité ho podrobit důkladnější analýze jednotlivých faktorů. Ta je koncipována na základě analýzy vlivu hierarchického postavení sídel na růst obyvatelstva, analýzy vlivu administrativní funkce na růst obyvatelstva a také analýzy vlivu železnice na růst obyvatelstva. Podkladem pro analýzu se stala zvolená skupina 49 obcí regionu, jejíž příčiny výběru byly vysvětleny v metodice práce.

Industriální éra v českých zemích zde vymezená lety 1848 – 1989 byla ovlivňována i politickou situací. Počáteční rok tohoto období byl revoluční a nejpodstatnější změnu, kterou přinesl, bylo zrušení poddanství a roboty, což umožnilo rychlejší rozvoj společnosti. Konečný rok této časové periody je opět revoluční. Tentokrát došlo k pádu komunistického režimu v tehdejší Československu, čímž se uvolnil prostor pro ekonomickou transformaci. Tedy v tomto v případě pro přechod ze sekundárního sektoru hospodářství k terciárnímu.

V průběhu let 1848 - 1989 se počet lidí zaměstnaných v průmyslu neustále zvyšoval a klesal tak podíl osob pracujících v zemědělství. Ještě v roce 1857 dle sčítání obyvatelstva bylo v Hradeckém a Jičínském kraji zaměstnáno v průmyslu a řemeslech jen 9,1-11 procent lidí z celkového počtu obyvatelstva (nejvíce po Litoměřickém a Boleslavském kraji), přičemž silně dominovalo zaměstnání v textilním průmyslu. Ostatní lidé pracovali v zemědělství a terciéru. V roce 1900 se zemědělstvím v regionu v nížinatých oblastech zabývalo do padesáti procent lidí a v těch hornatějších, jako bylo Trutnovsku či část Náchodska, mezi 20-30 procenty obyvatel (Atlas československých dějin 1965, mapa 18e a 21a). Před druhou světovou válkou již byla v zemědělství evidována jen čtvrtina všeho obyvatelstva tehdejšího Československa a roku 1950 už pouze třetina (Kučera 1965, s. 97 – 98).

Z průmyslové výroby disponoval největším zastoupením v dnešním Královéhradeckém kraji textilní průmysl, ve kterém v roce 1900 pracovalo ve všech mikroregionech s výjimkou hradeckého přes šedesát procent lidí. Mezi další průmyslové obory zastoupené v tomto roce v současném Královéhradeckém kraji patřil potravinářský, papírenský, sklářský, hutnický, strojírenský, kovozpracující, oděvní či těžební (černé uhlí na Žacléřsku a Svatoňovicích) průmysl. V Hradci Králové a jeho okolí byla všechna odvětví průmyslu zastoupena rovnoměrněji bez výraznější dominance jednoho určitého oboru (Atlas československých dějin 1965, mapa 22a). Výrazným zásahem do krajiny kraje bylo budování železniční sítě zejména ve druhé polovině devatenáctého století. O zastoupení jednotlivých průmyslových oborů v kraji by se dalo k roku 1930 říci v podstatě to samé, co platilo pro rok 1900. A to i přesto, že do přirozeného vývoje zasáhla první světová válka. Samozřejmě s malými rozdíly. Zaměstnanost v textilním průmyslu zastoupeném nejvíce v pohraničí poklesla. Avšak stále se držela nad hranicí padesáti procent. V několika málo oblastech, kterými byly Smiřice, Hradec Králové a Náchod se začal prosazovat chemický průmysl. Navíc v Náchodě se jednalo o gumárenský průmysl. Docházelo i ke vzniku nových elektráren, jako byl z vodních Les Království u Dvora Králové nad Labem či Špindlerův Mlýn nebo z tepelných elektrárna v Trutnově (Atlas československých dějin 1965, mapa 30a a 31c). Firmy Josef Bartoň se sídlem v Náchodě a R. Steinský-Sehnoutka sídlící v Hradci Králové patřily ve dvacátých letech dvacátého století mezi největší textilní podniky nově vzniklého Československa (Lacina 2000, s. 126). Hospodářská krize, druhá světová válka a nástup socialistické industrializace ovlivnily další vývoj průmyslu v kraji. V roce 1960 sice stále převažoval textilní. Rostl však význam zejména strojírenského, hutnického a kovozpracujícího, což bylo nejtypičtější hlavně pro Hradec Králové a dále pro Rychnovsko a okolí Dobrušky. Trutnovsko bylo krom textilního průmyslu významné i průmyslem paliv.

Naopak ve zmíněné době se nedařilo sklářskému odvětví, které tak již v kraji nebylo zastoupeno skoro vůbec (Atlas československých dějin 1965, mapa 39 a 40b, d, e).

Vývoj počtu obyvatel prošel v industriální éře několika výkyvy. V druhé polovině devatenáctého století a na počátku století dvacátého zaznamenal strmý růst. Z 531 879 lidí v roce 1850 až na 681 602 v roce 1910. Nárůst byl dán rychlým rozvojem průmyslu, zakládáním nových podniků, budováním železnice či relativně klidným obdobím bez válečných událostí s výjimkou prusko-rakouské války v roce 1866. Po skončení první světové války sice počet obyvatel poklesl, ale k roku 1930 již opět vzrostl. Nejnegativněji se však na populaci kraje podepsala druhá světová válka a následný odsun obyvatelstva německé národnosti. V roce 1930 byl dle výsledků sčítání lidu v českých krajích podíl německého obyvatelstva 28,5 procent, roku 1950 již jen 1,8 % a v roce 1961 pouhých 1,4 procenta (Kučera 1965, s. 99). K roku 1950 tak bylo v současném Královéhradeckém kraji napočteno jen 531 533 lidí. Za celou dobu socialistické industrializace (bráno dle nejbližších let sčítání lidu, tedy éra let 1950 – 1991) se počet obyvatel v regionu zvýšil jen o něco málo přes dvacet tisíc obyvatel. K roku 1991 na 552 809 osob.

6. 2. 1 Analýza vlivu hierarchického postavení sídel na jejich populační růst

Industriální éra přinesla do českých zemí, tedy i na území dnešního Královéhradeckého kraje, několik zásadních změn týkajících se koncentrace obyvatelstva do měst. Jednalo se o změny kvantitativní i kvalitativní. Kvantitativní proměny jsou snáze vysvětlitelné, jelikož se jedná o reorganizaci v rozložení populace či její změny početní. Kvalitativní změny naopak přinášejí novou organizaci osídlení a jsou spojovány s transformací sociálně-ekonomické struktury obyvatelstva. Za nejdůležitější produkt proměn systému osídlení je považována tvorba hierarchické struktury regionálních středisek. Proces této hierarchizace lze charakterizovat jako vývoj velikostního pořadí měst (Hampl, Gardavský, Kühnl 1987, s. 49-50). Jak se sídelní systém současného Královéhradeckého kraje z předindustriálního období proměnil za dob toho industriálního až k současnému stavu, ukáže následující kapitola.

Pro potřeby sledování populačních změn v sídlech zkoumaného kraje bylo využito pravidlo velikostní kategorie měst (metodická inspirace čerpána z práce Hampl, Gardavský, Kühnl 1987, s. 50-51), která dle populační velikosti byla rozdělena do následujících kategorií: 1., 2. – 4., 5. – 12., 13. – 34., 35 – 49. Přičemž jde o 49 obcí Královéhradeckého kraje, jejichž

výběr byl již dříve vysvětlen. Rozdělení do kategorií opět vychází z práce Hampl, Gardavský, Kühnl (1987, s. 51). Avšak tito autoři nevymezují poslední kategorii (35. – 49.). Ta byla doplněna jen pro komplexní zahrnutí všech zvolených obcí do dané problematiky.

Tabulka č. 4: Vývoj hierarchie sídel Královéhradeckého kraje dle jejich populační velikosti

Velikostní kategorie (pořadí sídel dle populační velikosti)	Relativní populační velikost dle kategorií ve vybraných letech (1. sídlo = index 100)								
	1850	1869	1890	1910	1930	1950	1970	1991	2011
1.	100	100	100	100	100	100	100	100	100
2. – 4.	176	190	197	184	131	97	78	73	73
5. – 12.	292	305	277	249	176	129	97	97	95
13. – 34.	461	471	383	318	218	175	129	110	110
35. – 49.	174	188	153	101	73	51	31	24	25

Zdroj³: Příslušná sčítání obyvatelstva, Retrospektivní lexikon obcí ČSSR 1850–1970 (1978) a ČSÚ (2011).

Výše uvedená tabulka ukazuje na prohlubování rozdílů diferenciací sídel dle jejich populační velikosti, a to hlavně mezi největším městem, Hradcem Králové (v roce 1890 Trutnovem), a ostatními obcemi v průběhu vymezeného období let 1869 – 2011. Z údajů dále vyplývá postupné snižování rozdílů mezi sídly druhé a čtvrté kategorie i druhé a třetí kategorie. A rovněž i té třetí a čtvrté s tím, že k eliminování rozdílů dochází vždy ku prospěchu té vyšší kategorie. Pátá skupina obcí je v tabulce uvedena jen pro to, aby do analýzy vlivu hierarchického postavení na růst obyvatelstva byly zahrnuty všechny ze zvolených 49 obcí regionu. Aby vypovídající hodnota poslední skupiny byla relevantnější, muselo by být do ní zahrnuto daleko více obcí z regionu. I tak je ale vidět její zaostávání za jinými skupinami. To vše svědčí o utváření hierarchického postavení sídel v regionu.

Při porovnání s hodnotami Kraje Vysočina, jak je zpracoval Nováček (2004, s. 90-91), vyplývá odlišný vývoj obou regionů, a to zejména u prvního sídla. Zatímco v Královéhradeckém kraji regionální centrum Hradec Králové populačně rychle rostlo a prohlubovaly se tak rozdíly mezi ním a ostatními sídly, tak na Vysočině to bylo naopak. Ostatní kategorie obcí začaly totiž vykazovat vyšší index populačního růstu, který byl dán hlavně populačním poklesem Jihlavy z důvodu vysídlení obyvatel německé národnosti po skončení druhé světové války. Podobně jako u Královéhradeckého kraje, tak i u Vysočiny

³ Výchozí tabulka (č. 25) s uvedením počtu obyvatel na straně č. 112.

v průběhu let 1869 – 2011 docházelo k postupnému snižování rozdílů mezi sídly druhé a čtvrté kategorie i druhé a třetí skupiny obcí.

Další možností, jak sledovat koncentraci obyvatel do měst, je s využitím vývojového indexu velikostní strukturalizace sídel. Ta byla opět metodicky inspirována prací Hampl, Gardavský, Kühnl (1987, s. 46-47) a Nováček (2004, s. 91). Index velikostní strukturalizace sídel byl určen tak, že počet sídel v kategorii nad 50 000 obyvatel byl vynásoben pětkrát, počet sídel v kategorii 20 000–49 999 obyvatel byl vynásoben čtyřikrát, počet sídel v kategorii 10 000–19 999 obyvatel byl vynásoben třikrát, počet sídel v kategorii 5 000–9 999 obyvatel byl vynásoben dvakrát a počet sídel v kategorii 2 000–4 999 obyvatel byl vynásoben jedenkrát. Následný součet těchto hodnot byl vydělen celkovým počtem sídel nad 2 000 obyvatel.

Tabulka č. 5: Vývoj indexu velikostní strukturalizace obcí v Královéhradeckém kraji

Rok	Počet obcí v jednotlivých velikostních kategoriích					Celkem sídel nad 2 000 obyvatel	Index velikostní strukturalizace sídel
	2 – 4 999	5 – 9 999	10 – 19 999	20 – 49 999	Nad 50 000		
1850	26	8	1	0	0	35	1,29
1869	33	12	2	0	0	47	1,34
1890	30	11	3	2	0	46	1,5
1910	22	16	7	2	0	47	1,77
1930	24	14	6	1	1	46	1,72
1950	23	13	4	1	1	42	1,67
1970	19	14	5	1	1	40	1,78
1991	16	13	6	2	1	38	1,92
2011	19	14	5	2	1	41	1,83

Zdroj⁴: Příslušná sčítání obyvatelstva, Retrospektivní lexikon obcí ČSSR 1850–1970 (1978) a ČSÚ (2011).

Pro Královéhradecký kraj index relativní strukturalizace obcí dokládá, že nejvyšší koncentrace obyvatelstva do měst ze sledovaných let bylo dosaženo v roce 1991. Avšak k ní docházelo v delším časovém období, při tzv. socialistické industrializaci. Zároveň uvedená tabulka dokumentuje i skutečnost, že klesal v průběhu vymezeného období lety 1850 – 2011 podíl sídel první kategorie (2 – 4 999 obyvatel) na úkor větších sídel a zároveň stoupal i počet obcí, které nedosáhly hranice dvou tisíc lidí (je ale počítáno jen s vybranou skupinou 49 obcí). Oproti roku 1991 je v současné době zaznamenána i dekoncentrace. Neboli v tomto případě zvýšení počtu sídel s více jak dvěma tisíci obyvateli.

⁴ Výchozí tabulka (č. 25) s uvedením počtu obyvatel na straně č. 112.

S dalším porovnáním s Krajem Vysočina (Nováček 2004, s. 91) vyplývá, že oba regiony dosáhly největší koncentrace obyvatelstva za celé zkoumané období v roce 1991. V nynější době se u obou regionů objevila navíc i dekoncentrace obyvatel. I přes tyto společné znaky byl ale vývoj každého regionu rozdílný. Současný Královéhradecký kraj totiž dosahoval ve druhé polovině devatenáctého a zejména v první polovině dvacátého století indexu relativní strukturalizace obcí než Kraj Vysočina, což ukazuje na mnohem větší vyspělost dnešního Královéhradeckého kraje a naopak na zaostalost území Vysočiny, jejíž rozvoj nastal až v době socialistické industrializace.

Provedená analýza vlivu hierarchického postavení sídel na jejich populační růst dokládá, že během uvedeného období let 1850 – 2011 docházelo na území současného Královéhradeckého kraje k prohlubování rozdílů diferenciací sídel dle jejich populační velikosti, nejvyšší koncentrace obyvatelstva do měst bylo dosaženo v roce 1991 a v průběhu zkoumané epochy klesal podíl obcí první kategorie (2 – 4 999 obyvatel) na úkor větších sídel.

6. 2. 2 Analýza vlivu administrativní funkce sídel na jejich populační růst

Revoluční rok 1848 znamenal celou řadu změn pro tehdejší Rakouské císařství, jehož součástí byly i české země. V první řadě bylo zrušeno poddanství, což umožnilo rychlejší rozvoj společnosti, se kterým šel ruku v ruce hospodářský pokrok. Dalším opatřením, které vešlo v platnost, se stala územně-správní reforma prováděná především za účelem efektivního výběru daní. Jedna část reformy zahrnovala i zavedení politických a soudních okresů, jež se na několik let sloučily, a kterým měly být nadřazeny kraje. Toto nařízení vešlo v platnost v roce 1850. Do této doby existovalo krajské uspořádání, které platilo, jak pro České země, tak i pro Moravu a Slezsko. Území dnešního Královéhradeckého kraje bylo tehdy rozděleno mezi Hradecký a Jičínský kraj. To platilo pro období let 1855 – 1868. Půldesetiletí předtím (1850 – 1855) existoval jen kraj Jičínský. V závislosti na centralizaci správy by mělo docházet k populačnímu růstu obcí, která získala administrativní funkci. Tvrdí to i jedna z hypotéz stanovená v úvodu práce.

Krajské uspořádání vydrželo ale jen do roku 1868. Jeho fungování bylo tedy ukončeno se vznikem Rakouska-Uherska a na významu opět začaly nabývat země a okresy. I do roku 1868 byl dnešní Královéhradecký kraj rozdělen mezi Hradecký a Jičínský kraj. Oba však současný Královéhradecký kraj svou rozlohou přesahovaly. Dělení dle krajů se na naše území vrátilo roku 1949 (Janák, Hledíková, Dobeš 2005, s. 530-531 mapa). Současné území dnešní České republiky zahrnovalo tehdy třináct krajů s tím, že dnešní Královéhradecký kraj už spadl jen do Hradeckého kraje. Ten byl však v té době ještě větší a dělil se na čtrnáct okresů.

Z nichž dnes do něj nepatří pouze území jednoho z nich. Platnost tohoto uspořádání skončila rokem 1960, kdy byla provedena další územně-správní reforma fungující na následujících třicet let (do roku 1990). V rozmezí let 1960 – 1990 se z dřívějších třinácti krajů stalo jen osm krajů. Ten Hradecký nesl nyní jméno Východočeský a skládal se z jedenácti okresů. Šest z nich ale do současného Královéhradeckého kraje nepatří. Centrem Východočeského kraje byl opět Hradec Králové. V roce 1990 bylo krajské uspořádání opět zrušeno a Česká republika (do 1993 Československo) byla poté rozdělena administrativně jen na okresy. Těch z celkových 76 v dnešním Královéhradeckém kraji leželo jen pět – Trutnov, Náchod, Hradec Králové, Rychnov nad Kněžnou a Jičín. Až za dalších deset let došlo k opětovnému zřízení krajů, tentokrát čtrnácti, a platí dodnes. Současný Královéhradecký kraj je tvořen pěti bývalými okresy, které jsou vyjmenovány výše, a patnácti ORP (obce s rozšířenou působností).

Tabulka č. 6/a: Vývoj administrativního uspořádání současného Královéhradeckého kraje v letech 1850 - 2011

Kraj	Období	Okresy (poslední období – ORP)
Jičínský	1850 – 1855	(Jilemnice), Vrchlabí, (Lomnice nad Popelkou), Nová Paka, Hořice, Jičín, Nový Bydžov, (Městec Králové), Hostinné, Trutnov, Broumov, Náchod, Dvůr Králové nad Labem, Jaroměř, Nové Město nad Metují, Hradec Králové, Opočno, Rychnov nad Kněžnou, (Žamberk), (Poděbrady), (Nymburk), (Mladá Boleslav), (Mnichovo Hradiště), (Turnov)
Jičínský	1855 – 1868	(Jilemnice), Vrchlabí, (Lomnice nad Popelkou), Nová Paka, Hořice, Jičín, Nový Bydžov, (Městec Králové), Hostinné, Trutnov
Hradecký	1855 – 1868	Broumov, Náchod, Dvůr Králové nad Labem, Jaroměř, Nové Město nad Metují, Hradec Králové, Opočno, Rychnov nad Kněžnou, (Žamberk)
Hradecký	1949 – 1960	Broumov, Dobruška, Dvůr Králové nad Labem, Hořice, Hradec Králové, Jaroměř, Jičín, Nová Paka, Nový Bydžov, Náchod, Rychnov nad Kněžnou, Trutnov, Vrchlabí, (Žamberk)
Východočeský	1960 – 1990	(Semily), Trutnov, Náchod, Jičín, Hradec Králové, Rychnov nad Kněžnou, Pardubice, Ústí nad Orlicí, Chrudim, Havlíčkův Brod, Svitavy
Královéhradecký	2000 – současnost	Trutnov, Náchod, Hradec Králové, Rychnov nad Kněžnou, Jičín
Královéhradecký	2003 – současnost	Broumov, Dobruška, Dvůr Králové nad Labem, Hořice, Hradec Králové, Jaroměř, Jičín, Kostelec nad Orlicí, Nová Paka, Nové Město nad Metují, Nový Bydžov, Náchod, Rychnov nad Kněžnou, Trutnov, Vrchlabí

Zdroj: Janák, Hledíková 1989, mapa č. 10, 13 a 14. Mleziva 2010, s. 66 – 147.

Poznámka: V závorce vyznačené okresy nepatří územně do současného Královéhradeckého kraje.

Okresy, které začaly fungovat od roku 1850, se dělily na politické a soudní, a prošly na území Královéhradeckého kraje za celou dobu své existence (okresní úřady byly zrušeny 1. ledna 2003, ale okresy jako správní celky existují nadále) celou řadou proměn. Avšak

nejednalo se o přelomové změny. Spíše šlo o střídání statusů okresních měst mezi vybranými městy či některé významnější okresy pohlcovaly ty méně podstatné či se tyto okresy rozdělily mezi více okresů. Nejvíce politických okresů na území dnešního Královéhradeckého kraje existovalo v letech 1850 – 1867, kterých bylo celkem patnáct. V dalším období vývoje, rozmezí let 1868 – 1948 (1938)⁵ okresů, jejich počet poklesl na dvanáct. Další vymezení okresů proběhlo v roce 1949 a platilo až do roku 1960. Tehdy bylo na dnešním území Královéhradeckého kraje celkem třináct okresů. Od zmiňovaného roku 1960 až do roku 2002, kdy byly zrušeny okresní úřady, existovalo v současném Královéhradeckém kraji nejméně okresů v historii – jen pět. V rozmezí let 1850 – 1948 existovaly na českém území i okresy soudní. Ty byly oproti politickým okresům menší, čímž jich bylo více, a na jejichž základě byly organizovány okresní soudy. V letech 1850 (1855) – 1867 se na území současného Královéhradeckého kraje nacházelo jedenáct soudních okresů. O období později, tedy v letech 1868 – 1948 (1938)⁶, se jednalo o patnáct soudních okresů. Jak již bylo zmíněno výše, tak Královéhradecký kraj je nyní tvořen patnácti ORP, které převzaly po zrušení okresních úřadů většinu jejich funkcí a začaly fungovat od 1. ledna 2003.

Tabulka č. 6/b: Vývoj administrativního uspořádání současného Královéhradeckého kraje v letech 1850 - 2011

Typ okresu	Období	Okresy
Politický	1850 – 1867	Vrchlabí, Nová Paka, Hořice, Jičín, Nový Bydžov, Hostinné, Trutnov, Broumov, Náchod, Dvůr Králové nad Labem, Jaroměř, Nové Město nad Metují, Hradec Králové, Opočno, Rychnov nad Kněžnou
Soudní	1850 – 1867	Nechanice, Žaclěř, Teplice nad Metují, Police nad Metují, Úpice, Česká Skalice, Dobruška, Kostelec nad Orlicí, Rokytnice v Orlických horách, Chlumeck nad Cidlinou, (Maršov)
Politický	1868 – 1948 (1938)	Broumov, Dvůr Králové nad Labem, Hořice, Hradec Králové, Jičín, Náchod, Nová Paka, Nové Město nad Metují, Nový Bydžov, Rychnov nad Kněžnou, Trutnov, Vrchlabí
Soudní	1868 – 1948 (1938)	Nechanice, Žaclěř, Teplice nad Metují, Police nad Metují, Úpice, Česká Skalice, Dobruška, Kostelec nad Orlicí, Rokytnice v Orlických horách, Chlumeck nad Cidlinou, Hořice, Hostinné, Opočno, Jaroměř, (Maršov)
Politický	1949 – 1960	Nový Bydžov, Jičín, Hořice, Nová Paka, Vrchlabí, Trutnov, Broumov, Dvůr Králové nad Labem, Náchod, Dobruška, Rychnov nad Kněžnou, Jaroměř, Hradec Králové
Politický	1960 – 2002	Hradec Králové, Jičín, Náchod, Rychnov nad Kněžnou, Trutnov
Správní celky	2003 – současnost	Hradec Králové, Jičín, Náchod, Rychnov nad Kněžnou, Trutnov

Zdroj: Janák, Hledíková 1989, mapa č. 10, 13 a 14. Mleziva 2010, s. 66-147.

Poznámka: V závorce vyznačené soudní okresy nepatří do skupiny 49 vybraných obcí

⁵ Přesnější, vzhledem k událostem válečných let, kdy došlo nejen k okupaci Československa, ale už v roce 1938 k zabrání Sudet Němci a tím narušení dosavadního správního členění Československa, je uváděn rok 1938.

⁶ Opět přesnější vymezení z důvodu válečných událostí, okupace Československa a zaboru Sudet Němci.

Aby mohlo dojít k analýze administrativní funkce obcí na populační růst obyvatelstva, musely být sloučeny mezní roky sčítání lidu a správních reforem. Z toho vzniklo následující rozdělení na pět období. Jedná se o etapy let 1850 – 1869 (1868), 1869 (1868) – 1950 (1948), 1950 (1949) – 1961 (1960), 1961 (1960) – 2001 (2002) a 2001 (2002) – 2011.⁷ Jejich délka závisí především na době trvání zmiňovaných reforem. V níže uvedených tabulkách došlo k rozdělení obcí v závislosti na jejich administrativní funkci do následujících kategorií: I. krajské sídlo, II. sídla „velkých“ okresů (z let 1960 – 2002), III. sídla „středních“ = politických okresů, IV. sídla „malých“ = pouze soudních okresů, V. sídla obcí s rozšířenou působností, VI. sídla bez uvedené administrativní funkce (dle Nováček 2004, s. 88-89).

Tabulka č. 7/a-e: Vývoj počtu obyvatel ve vybraných 49 obcích Královéhradeckého kraje dle jejich administrativního postavení

Část /a – období 1850 (1855) – 1869 (1868)

Kategorie	Počet sídel	Poč. obyv. 1850	Poč. obyv. 1869	Index růstu 1850 – 1869 (1850=100)	% podíl průměrného tempa růstu
I. krajská sídla	2 ⁸	20 026	26 806	133,9	96,5
III. sídla „středních okresů“ (bez Hradce Králové a Jičína)	13	66 949	94 172	140,7	101,4
IV. sídla „malých“ okresů	10	28 415	42 371	149,1	107,5
V. sídla bez administrativní funkce	24	55 399	73 617	132,8	95,7
Celkem	49	170 789	236 966	138,7	100,0
KRÁLOVÉHRADECKÝ KRAJ celkem		531 879	581 238	109,2	78,7

Část /b – období 1869 (1868) – 1950 (1948)

Kategorie	Počet sídel	Poč. obyv. 1869	Poč. obyv. 1950	Index růstu 1869 - 1950 (1869=100)	% podíl průměrného tempa růstu
I. krajské sídlo	1	18 884	57 118	302,4	227,2
III. sídla „středních“ okresů (bez Hradce Králové)	10	81 254	113 183	139,3	104,6
IV. sídla „malých“ okresů	14	63 211	71 574	113,2	85,0
V. sídla bez administrativní funkce	24	73 617	73 595	99,9	75,1
Celkem	49	236 966	315 470	133,1	100,0
KRÁLOVÉHRADECKÝ KRAJ celkem		581 238	531 533	91,4	68,7

⁷ V závorce vždy uveden rok zavedení či ukončení správní reformy.

⁸ V této době byl ještě současný Královéhradecký kraj rozdělen na kraj Hradecký a kraj Jičínský.

Část /c – období 1950 (1949) – 1961 (1960)

Kategorie	Počet sídel	Poč. obyv. 1950	Poč. obyv. 1961	Index růstu 1950 - 1961 (1950=100)	% podíl průměrného tempa růstu
I. krajské sídlo	1	57 118	66 608	116,6	110,6
III. a) sídla „středních“ okresů (bez Hradce Králové)	12	132 314	141 460	106,9	101,4
V. sídla bez administrativní funkce	36	126 035	124 420	98,7	93,6
Celkem	49	315 467	332 488	105,4	100,0
KRÁLOVÉHRADECKÝ KRAJ celkem		531 533	540 838	101,8	96,6

Část /d – období 1961 (1960) – 2001 (2002)

Kategorie	Počet sídel	Poč. obyv. 1961	Poč. obyv. 2001	Index růstu 1961 - 2001 (1961=100)	% podíl průměrného tempa růstu
I. krajské sídlo	1	66 608	97 155	145,9	124,9
II. a) sídla „velkých“ okresů (bez Hradce Králové)	4	64 484	81 622	126,6	108,4
II. b) sídla „velkých“ okresů včetně Hradce Králové	5	131 092	178 777	136,4	116,8
V. sídla bez administrativní funkce	44	201 396	209 492	104,0	89,0
Celkem	49	332 488	388 269	116,8	100,0
KRÁLOVÉHRADECKÝ KRAJ celkem		540 838	550 724	101,8	87,2

Část /e – období 2001 (2002) – 2011

Kategorie	Počet sídel	Poč. obyv. 2001	Poč. obyv. 2011	Index růstu 2001 - 2011 (2001=100)	% podíl průměrného tempa růstu
I. krajské sídlo	1	97 155	94 318	97,1	99,4
II. sídla ORP (bez Hradce Králové)	14	181 482	177 475	97,8	100,1
V. sídla bez administrativní funkce	34	109 632	107 516	98,1	100,4
Celkem	49	388 269	379 309	97,7	100,0
KRÁLOVÉHRADECKÝ KRAJ celkem		550 724	554 803	100,7	103,1

Zdroj⁹: Příslušná sčítání obyvatelstva, Retrospektivní lexikon obcí ČSSR 1850–1970 (1978) a ČSÚ (2011).

Z provedené analýzy vyplývá pozitivní vliv administrativní funkce obce na její populační růst. S výjimkou prvního uvedené období let 1850 – 1869, kdy se správní reforma teprve rozbíhala, vykazují sídla s jakoukoli administrativní funkcí jednoznačně vyšší nárůst obyvatel než města bez zmiňované funkce. Odlišnost lze zaznamenat ještě u poslední zvolené etapy vymezené lety 2001 – 2011, kdy obce bez administrativního statusu zaznamenaly menší úbytek obyvatelstva než sídla s administrativní funkcí. Již ve druhém zvoleném období let

⁹ Výchozí tabulka (č. 25) s uvedením počtu obyvatel na straně č. 112.

1869 – 1950 je jasně vidět stagnující trend v populační velikosti sídel bez administrativní funkce. Ten pokračuje i v dalších vymezených epochách s mírnými výkyvy do kladných či záporných hodnot. Sídla s administrativní funkcí naopak ve druhém až čtvrtém období zaznamenala populační růst. Nejmenší růst vykazovala epocha let 1950 – 1961. Jednalo se však o nejkratší periodu. Právě skutečnost různých dlouhých časových období komplikuje hlubší porovnání vlivu administrativního postavení sídel na jejich populační velikost. Proto je třeba hledat porovnání s jinými kraji dnešní České republiky. Za region, se kterým jsou v této práci data srovnávána, byl zvolen Kraj Vysočina.

Tento region rostl populačně pomaleji než Královéhradecký kraj. Ovšem i u něj platilo, že tempo růstu počtu obyvatel v sídlech s hierarchicky vyšší administrativní funkcí bylo rychlejší než u sídel hierarchicky postavených níže dle administrativní funkce. Hned u prvního období let 1850 – 1869 je zřejmý rozdíl v populačním růstu obou regionů. V Královéhradeckém kraji se populační velikost u všech měst zvyšovala bez rozdílu na jejich administrativním postavení, tak v Kraji Vysočina počet obyvatel narostl výrazněji jen u krajského města Jihlavy. Zato okresní sídla či sídla bez administrativní funkce populačně stagnovala. I druhá vymezená perioda let 1869 – 1950 dokládá odlišný populační vývoj sídel v závislosti na jejich administrativním postavení. Krajská města sice rostla dále, ale tempo přibývání počtu obyvatel v Hradci Králové bylo daleko vyšší než v Jihlavě. Naopak Kraj Vysočina zaznamenal vyšší nárůst u sídel „středních“ okresů. Zato u sídel „malých“ okresů a obcí bez administrativní funkce došlo k úbytku obyvatel. V dalších zvolených obdobích již Kraj Vysočina tempem populačního růstu u jednotlivých sídel v závislosti na jejich administrativní funkce vyrovnal Královéhradecký kraj. Dokonce sídla u bez administrativní funkce v Kraji Vysočina v těchto epochách stále pozvolně populačně rostla. Naopak Královéhradecký kraj v tomto ohledu zaznamenával stagnaci populačního růstu (Nováček 2004, s. 89).

Nelze však jednoznačně tvrdit, že zvyšování počtu obyvatel v jednotlivých sídlech s administrativní funkcí bylo způsobeno jen provedením správní reformy a tím získání administrativní funkce. Na zvyšování populačního stavu v těchto obcích se zcela jistě mohly podílet i jiné faktory, jako například pracovní příležitosti. Největšího populačního nárůstu dle očekávání dosáhlo krajské město Hradec Králové. I u něj ovšem platí dvě výše zmíněné výjimky či odlišnosti.

6. 2. 3 Analýza vlivu železnice na populační růst sídel

Železnice, pro industriální období určité synonymum rozvoje společnosti, hrála důležitou roli nejen ve vývoji průmyslu, ale také v otázce koncentrace obyvatel. Pro většinu měst, do nichž byla železnice zavedena, platí, že se totiž oproti městům bez železnice vyvíjela dynamičtěji nejen po industriální stránce, ale také po té populační. První železnice v českých zemích, takzvaná Severní dráha císaře Ferdinanda, byla zprovozněna roku 1839 na úseku Vídeň – Břeclav. Téhož roku byla otevřena i odbočka z Břeclavi do Brna. „Největší rozvoj železničního podnikání nastal až po roce 1866. V důsledku nebývalého rozmachu akciového podnikání, systému státních garancí a celkové příznivé ekonomické situace, byla do roku 1874 fakticky dobudována základní železniční síť“ (Jakubec - Jindra 2006, s. 254).

Na území dnešního Královéhradeckého kraje byla první železniční trať vybudována o několik let později. Konkrétně v roce 1857, kdy došlo k otevření prvního úseku Jihoseveroněmecké spojovací dráhy z Pardubic přes Hradec Králové do Jaroměře. O další rok později byla železnice prodloužena do Dvora Králové nad Labem a Staré Paky. Celý úsek Jihoseveroněmecké spojovací dráhy pak byl doveden až do Liberce. Tato dráha funguje dodnes. Industrializace tak mohla být zahájena. Výstavba dalších železničních drah na sebe nenechala dlouho čekat. Už roku 1859 byla zprovozněna odbočka Jihoseveroněmecké spojovací dráhy, která vedla z Jaroměře do Svatoňovic. Tedy do místa tehdejší těžby uhlí. Další významnou železnici, která byla postupně zprovožňována od roku 1870, se stala Rakouská severozápadní dráha. Její hlavní tah spojoval města Vídeň a Děčín, ale bylo vybudováno i několik vedlejších tratí. Jako byly železnice Velký Osek – Hradec Králové, Velký Osek – Ostroměř, Hradec Králové – Lichkov, Ostroměř – Jičín, Jičín – Hradec Králové či Ostroměř – Stará Paka – Kunčice nad Labem. Většina z těchto tratí byla dokončena do roku 1875. Na výstavbě železnic v dnešním Královéhradeckém kraji se ještě částečně podílela Rakouská společnost místních drah, která vybuvovala trať z Královce do Žacléře. Rozšiřování železničních tratí pak probíhalo i na začátku dvacátého století, tentokrát se však již jednalo o tratě lokálního významu. Jako byla například dráha Opočno – Dobruška z roku 1908. Z vybraných 49 obcí současného Královéhradeckého kraje se jich zatím devět z nich železnice nedočkalo.

Pro porovnání, jaký vliv měla výstavba železnice na růst obyvatelstva ve vybraných obcích, byly tyto obce rozděleny do tří kategorií, které představuje následující tabulka.

Tabulka č. 8 : Rozdělení obcí do kategorií dle roku přivedení železnice

Kategorie	Obce
Obce I	Hradec Králové, Stará Paka, Červený Kostelec, Česká Skalice, Jaroměř, Nové Město nad Metují, Dvůr Králové nad Labem, Smiřice
Obce II	Chlumeck nad Cidlinou, Nový Bydžov, Třebechovice pod Orebem, Jičín, Hořice, Kopidlno, Lázně Běláhrad, Nová Paka, Sobotka, Stará Paka, Náchod, Broumov, Hronov, Velké Poříčí, Meziměstí, Teplice nad Metují, Police nad Metují, Rychnov nad Kněžnou, Borohrádek, Dobruška, Kostelec nad Orlicí, Opočno, Rokytnice v Orlických horách, Solnice, Vamberk, Týniště nad Orlicí, Trutnov, Hostinné, Rtyně v Podkrkonoší, Svoboda nad Úpou, Vrchlabí, Žaclěř
Obce III	Černilov, Nechanice, Pecka, Machov, Stárkov, Bartošovice v Orlických horách, Pec pod Sněžkou, Špindlerův Mlýn, Úpice

Zdroj: Tabulka č. 28 v přílohách na straně č. 115.

V první kategorii Obce I jsou zařazeny obce, do nichž byla železniční dráha zavedena v době před prvním moderním sčítání lidu, tedy před rokem 1869. Celkem se jedná o osm obcí. Druhá kategorie, Obce II, zahrnuje všechny obce (celkem 32), které se železniční tratě dočkaly ve druhé časově vymezené éře – v letech 1869 – 1910. Jelikož všechny vybrané obce dnešního Královéhradeckého kraje buď měly železnici do roku 1910, anebo jí nemají dosud, tak do třetí kategorie Obce III patří ty obce, které železnici dosud nemají.

Tabulka č. 9: Vývoj počtu obyvatel ve 49 vybraných obcích Královéhradeckého kraje v závislosti na roku napojení na železnici vztaheného ke krajskému průměru

Obce/rok	1850	r. i. z. 1850 – 1869	1869	r. i. z. 1869 - 1890	1890	r. i. z. 1890 - 1910	r. i. z. 1869 – 1910	1910	r. i. z. 1910 - 1930	1930
Obce I (8 obcí)	41 740	1,2	54 938	1,21	72 415	1,2	1,45	93 838	1,24	112 332
Obce I (bez Hradce Králové)	27 568	1,19	36 054	1,2	47 179	1,15	1,37	58 163	1,11	62 195
Obce II (32 obcí)	109 417	1,3	155 822	1,08	182 997	1,13	1,21	221 613	1,01	214 394
Obce III (9 obcí)	20 095	1,17	25 819	0,93	26 273	0,93	0,87	26 380	1,04	26 446
Královéhradecký kraj	531 879	1	581 238	1	633 588	1	1	681 602	1	654 763

Zdroj¹⁰: Příslušná sčítání obyvatelstva a Retrospektivní lexikon obcí ČSSR 1850–1970 (1978).

Tabulka č. 10: Vývoj počtu obyvatel ve 49 vybraných obcích Královéhradeckého kraje v závislosti na roku napojení na železnici

¹⁰ Výchozí tabulka (č. 25) s uvedením počtu obyvatel na straně č. 112.

Obce/rok	1850	i. r. 1850 – 1869)	1869	i. r. 1869 – 1890	1890	i. r. 1890 – 1910	i. r. 1869 – 1910	1910	i. r. 1910 – 1930	1930
Obce I (8 obcí)	41 740	132	54 938	132	72 415	130	171	93 838	120	112 332
Obce I (bez Hradce Králové)	27 568	131	36 054	131	47 179	123	161	58 163	107	62 195
Obce II (32 obcí)	109 417	142	155 822	117	182 997	121	142	221 613	97	214 394
Obce III (9 obcí)	20 095	128	25 819	102	26 273	100	102	26 380	100	26 446
Královéhradecký kraj	531 879	109	581 238	109	633 588	108	117	681 602	96	654 763

Zdroj¹¹: Příslušná sčítání obyvatelstva a Retrospektivní lexikon obcí ČSSR 1850–1970 (1978).

Poznámka: i. r. = index růstu; počáteční rok zvoleného období = 100.

Z uvedených tabulek vyplývá, že zavedení železnice nemělo okamžitý efekt na růst obyvatelstva, ale počet obyvatel se v obcích se železnicí zvyšoval postupně. To dokládá i skutečnost, že druhá kategorie obcí v první vymezené periodě populačně rostla více než první skupina sídel. A to i přesto, že v první kategorii obcí již byla v této době zavedena železnice a v té druhé ještě nikoliv. Ale již v letech 1869 – 1910 stoupal počet obyvatel v obcích, ve kterých už byla zavedena železniční dráha z minulého vymezeného období, rychleji. Důvod není jen v tom, že železnice už byla přivedena, ale také v důsledku toho, že již byly vybudovány průmyslové podniky z minulého období, do kterých mohli přicházet dělníci z venkova a ve městech se tak usazovat. Dalo by se namítat, že za zvyšováním počtu obyvatel u kategorie Obce I stojí také skutečnost, že do ní patří i Hradec Králové, centrum regionu. Ale i když se Hradec Králové nezahrne do statistik, tak i přesto tato kategorie obcí výrazně ve dvou zvolených obdobích 1869 – 1910 a 1910 – 1930 převyšuje ostatní dvě kategorie. V uvedené tabulce je druhé zvolené období let 1869 – 1910 rozděleno na dvě fáze: 1869 – 1890 a 1890 – 1910 (obce Sobotka, Rychnov nad Kněžnou, Dobruška, Rokytnice v Orlických horách, Solnice a Vamberk získaly železniční trať až v období let 1890 – 1910). To z toho důvodu, aby bylo možné nalézt případné změny v populačním vývoji obyvatelstva v tomto rozsáhlejší časovém horizontu a zároveň ho kompetentněji srovnávat s ostatními stejně časově rozsáhlými obdobími let 1850 – 1869 a 1910 – 1930. I přesto lze ale v této časově nejdelší epoše pozorovat stálý trend progresivního populačního růstu obcí první kategorie, sice menšího ale stále významného zvyšování populace v druhé skupině sídel a počtem obyvatel stagnující obce bez železniční tratě.

Jak už bylo uvedeno výše, tak zvyšování počtu obyvatel ve vybraných obcích se zavedenou železnicí probíhalo postupně a nikoli naráz. Tudíž i přesto, že železniční trať byla ve většině obcí druhé kategorie vybudována na počátku druhého zvoleného období, tak jejich obyvatelstvo rostlo oproti kategorii Obce I pomaleji. Navíc v prvním vymezeném období,

¹¹ Výchozí tabulka (č. 25) s uvedením počtu obyvatel na straně č. 112.

tedy v době, kdy tato sídla ještě neměla železnice, tak rostla populačně rychleji než v éře následující, kdy zmíněné obce železnicí již disponovaly. Obce v kategorii Obce III, tedy ty, do kterých nebyla nikdy zavedena železnice, se z hlediska populačního růstu držela v prvním vymezeném období dalších skupin obcí. Pak ale nastala jejich populační stagnace a zaostávání za populačním průměrem kraje. To jen potvrzuje hypotézu, že města bez železnice budou oproti městům, do kterých železniční trať zavedena byla, z hlediska populačního vývoje stagnovat nebo se propadnou do záporných hodnot.

Tabulka č. 11: Rozdělení vybraných 49 obcí Královéhradeckého kraje vzhledem k jejich postavení z hlediska železniční sítě mezi lety 1869 – 1930

Kategorie	Obce
I. pětinasobný uzel	Hradec Králové
II. čtyřnasobný uzel	Chlumeck nad Cidlinou
III. trojnásobný uzel	Jaroměř, Jičín, Opočno, Teplice nad Metují a Trutnov
IV. průjezdová stanice do 2 km	Broumov, Nový Bydžov, Hostinné, Kostelec nad Orlicí, Náchod, Nová Paka, Rychnov nad Kněžnou, Česká Skalice, Sobotka, Smidary, Smiřice, Třebechovice pod Orebem, Kopidlno, Lázně Bělohrad, Stará Paka, Červený Kostelec, Hronov, Velké Poříčí, Borohrádek, Týniště nad Orlicí, Vamberk, Meziměstí
V. průjezdová stanice nad 2 km	Dvůr Králové nad Labem, Hořice, Nové Město nad Metují, Police nad Metují, Rtyně v Podkrkonoší
VI. konečná stanice	Rokytnice v Orlických horách, Vrchlabí, Žacléř, Dobruška, Solnice, Svoboda nad Úpou
VII. bez železničního spojení	Černilov, Nechanice, Pecka, Machov, Stárkov, Bartošovice v Orlických horách, Pec pod Sněžkou, Špindlerův Mlýn, Úpice

Zdroj: Mapy (2014).

Vybraná skupina 49 obcí byla za účelem podrobnější analýzy vlivu železnice na růst obyvatelstva rozdělena do několika kategorií (dle Auerhan 1934 a Nováček 2004), jak ukazuje výše uvedená tabulka, které se vztahují k roku 1930. A to na obce bez železničního spojení, kterých bylo celkem devět. Na obce s konečnou stanicí železniční dráhy (celkem šest), obce s průjezdovou stanicí vzdálenou přes dva kilometry od obce (celkem pět), nejpočetněji zastoupené obce s průjezdovou stanicí do dvou kilometrů od města (dohromady 22 obcí), dále obce, které jsou uzly tří traťových úseků (celkem pět), obce, jež jsou uzly čtyř traťových úseků (jen jedna obec), a rovněž obce, které jsou uzlem pěti traťových úseků (ta je rovněž jen jedna).

Tabulka č. 12: Vývoj počtu obyvatel ve vybraných 49 obcích Královéhradeckého kraje vzhledem k jejich postavení z hlediska železniční sítě mezi lety 1869 – 1930

Kategorie	Počet obcí	Počet obyvatel v roce 1869	Počet obyvatel v roce 1930	Index růstu poč. obyv. 1869 – 1930 (1869=100)	% průměru růstu 49 obcí
I. pětinásobný uzel	1	18 884	50 137	265,5	172,5
II. čtyřnásobný uzel	1	3 916	5 183	132,4	86,0
III. trojnásobný uzel	5	43 708	66 207	151,5	98,4
IV. průjezdová stanice do 2 km	22	92 045	130 833	142,1	92,3
V. průjezdová stanice nad 2 km	5	25 841	41 650	161,2	104,7
VI. konečná stanice	6	25 972	29 750	114,5	74,4
VII. bez železničního spojení	9	25 819	26 446	102,4	66,5
Celkem	49	210 366	323 760	153,9	100,0
KRÁLOVÉHRADECKÝ KRAJ celkem		581 238	654 763	112,6	73,1

Zdroj¹²: Příslušná sčítání obyvatelstva.

Z výše uvedené tabulky plyne kladný vliv železniční dráhy na růst obyvatelstva. Ten je zřejmý především u pětinásobného železničního uzlu Hradce Králové. Také kategorie dalších vícenásobných uzlů (tří a čtyřnásobných) zaznamenala v porovnání s růstem obyvatelstva v Královéhradeckém kraji dosažení rovněž vyšších hodnot. To se ale nedá říct o srovnání s vybranou skupinou 49 obcí Královéhradeckého kraje, kde tyto kategorie obcí aspoň částečně zaostávají. Je to dané i tím, že pětinásobný železniční uzel Hradec Králové svým velkým populačním vzrůstem za období let 1869 – 1930 výrazně navyšuje i celkový vzrůst vybrané množiny 49 obcí Královéhradeckého kraje. Ten přesahuje s výjimkou Hradce Králové už jen jedna kategorie, kterou jsou možná trochu překvapivě obce s průjezdovou stanicí nad dva kilometry od města. Na druhou stranu se jedná o obce, které se většinou ještě před přivedením železnice staly okresními městy a měly v regionu důležité postavení. To je i odpověď na otázku, proč zrovna tato kategorie sídel zaznamenala po Hradci Králové ve zmíněné epoše nejvyšší nárůst počtu obyvatel. Ačkoli by dle očekávání měly obce čtyřnásobného železničního uzlu v populačním růstu dosahovat vyšších hodnot, než sídla ostatních kategorií s výjimkou té první, tak se tomu tak nedělo. Za prvé je to dané faktem, že do zmíněné kategorie se řadí jen sídlo Chlumec nad Cidlinou, které navíc leží v nížinné oblasti s větší vzdáleností do okolních obcí, než je tomu u většiny ostatních větších měst kraje. Proto se zřejmě lidé nestěhovali v industriálním období za práci do Chlumce nad Cidlinou. Navíc v něm nebyl ani výrazný rozvoj průmyslu ve zmíněné době, jako tomu bylo v pohraničních oblastech regionu, kde se rychle rozvíjel textilní průmysl.

Výrazněji vyššího tempa vzrůstu populačního vývoje ve srovnání s celým krajem dosahují obce s průjezdovou stanicí vzdálenou od ní do dvou kilometrů. Pro kategorii obce s konečnou stanicí železniční dráhy se nedá tvrdit, že by pro ni mělo zavedení železnice

¹² Výchozí tabulka (č. 25) s uvedením počtu obyvatel na straně č. 112.

nějaký efekt. Aspoň co se týče vlivu na růst obyvatelstva. V porovnání jeho vzestupu oproti Královéhradeckému kraji se totiž jedná o zanedbatelné zvýšení a lze tedy tuto kategorii označit za neutrální z hlediska vlivu železnice na populační vzrůst. V případě Rokytnice v Orlických horách by zavedení železnice mohlo sloužit i jako faktor odlivu obyvatelstva. Obce bez železnice pak jsou v populačním vývoji oproti celému Královéhradeckému kraji v záporných hodnotách.

Ve srovnání se současným Krajem Vysočina dosáhl dnešní Královéhradecký kraj ve všech vymezených kategoriích vyššího nárůstu počtu obyvatel. Výjimku tvoří kategorie trojnásobného železničního uzlu, kde oba regiony dosáhly na desetinu stejné hodnoty (151,5). Je ovšem nutné poznamenat, že v Kraji Vysočina se do této skupiny řadilo i regionální sídlo Jihlava, jejíž větší populační růst tak vyzdvihl i celou skupinu. Celkově se zavedení železnice u Královéhradeckého kraje projevilo výrazněji z hlediska vzestupu počtu obyvatel u prvních pěti kategorií. Kdežto v Kraji Vysočina se jednalo jen o první dvě skupiny sídel (Nováček 2004, s. 85). Vzrůst počtu obyvatel za uvedené období let 1869 – 1930 u jednotlivých skupin sídel v závislosti na jejich postavení k železniční síti u dnešního Královéhradeckého kraje odpovídá tehdejšímu republikovému průměru. I u něj se objevuje stagnující populační růst u obcí bez železničního spojení a rovněž jen nepatrný vzestup počtu obyvatel u sídel s konečnou stanicí železniční dráhy. Naopak obce s průjezdovou stanicí železniční dráhy a sídla vícenásobných železničních uzlů zaznamenaly výraznější nárůst počtu obyvatel, který je podobný hodnotám nynějšího Královéhradeckého kraje (Auerhan 1934, s. 189).

Z provedené analýzy je možné tvrdit, že zavedení železnice mělo na růst obyvatelstva v Královéhradeckém kraji alespoň u prvních pěti kategorií vzhledem k jejich postavení z hlediska železniční sítě pozitivní efekt. Raketový populační vzrůst zaznamenal především Hradec Králové a Náchod. Tato města byla razantním populačním vzestupem následována i dalšími městy (Broumov, Hronov, Velké Poříčí, Jaroměř, Trutnov a Dvůr Králové nad Labem), která dosáhla zhruba dvojnásobného populačního přírůstu. Za uvedené období let 1869 – 1930 jen sedm (Smidary, Sobotka, Rychnov nad Kněžnou, Teplice nad Metují, Police nad Metují, Solnice a Rokytnice v Orlických horách) obcí, do kterých byla během zmíněné doby zavedena železnice, zaznamenalo populační pokles. V dnešní době už není železnice určujícím faktorem pro osídlení. Z dopravního hlediska byla nahrazena silniční sítí a zejména dálnic, které v Královéhradeckém kraji až na pár kilometrů chybí.

6. 2. 4 Dynamika vývoje sídelního systému

Po provedení všech tří analýz (hierarchické postavení sídel, administrativní funkce a železnice) lze rozdělit vybranou skupinu 49 obcí do několika kategorií podle jejich populační dynamiky vývoje za sledované období let 1869 - 2011. Zmíněné kategorie byly vytvořeny na základě procentuálního nárůstu či poklesu populace jednotlivých sídel. Jedná se o tyto skupiny: vysoce růstové (obce, které dosáhly za uvedené období více než dvojnásobného vzrůstu počtu obyvatel), nadprůměrně růstové (obce, které dosáhly za uvedené období 1,5 - 2násobného vzrůstu počtu obyvatel), růstové až stagnační (obce, které dosáhly za uvedené období 1 – 1,49násobného vzrůstu počtu obyvatel), mírně depopulační (obce, které dosáhly za uvedené období méně než polovičního poklesu počtu obyvatel) a silně depopulační (obce, které dosáhly za uvedené období polovičního a více než polovičního poklesu počtu obyvatel).

Tabulka č. 13: Dynamika populačního vývoje vybraných 49 obcí Královéhradeckého kraje za období let 1869 – 2011

Kategorie	Obce (v závorce uvedeno číslo, kolikrát populace sídla za období let 1869 – 2011 vzrostla, přičemž se hodnotí roky 1869, 1890, 1910, 1930, 1950, 1970, 1991 a 2011)
Vysoce růstové	Hradec Králové (6), Náchod (6), Nové Město nad Metují (4), Jičín (6), Týniště nad Orlicí (5), Úpice (4)
nadprůměrně růstové	Dvůr Králové nad Labem (5), Trutnov (4), Rychnov nad Kněžnou (4), Kostelec nad Orlicí (5), Česká Skalice (4), Velké Poříčí (3)
Mírně růstové až stagnační	Hostinné (5), Jaroměř (5), Dobruška (5), Rtyně v Podkrkonoší (4), Červený Kostelec (3), Vrchlabí (3), Chlumeck nad Cidlinou (6), Broumov (4), Hronov (3), Smiřice (3), Třebechovice pod Orebem (5), Hořice (4), Opočno (5), Nová Paka (5), Borohrádek (5), Vamberk (4), Solnice (3)
Mírně depopulační	Černilov (4), Svoboda nad Úpou (3), Nový Bydžov (2), Kopidlno (3), Police nad Metují (2), Žacléř (3), Lázně Běláhrad (2), Meziměstí (5), Sobotka (2), Stará Paka (2), Nechanice (2), Rokytnice v Orlických horách (3)
Silně depopulační	Smidary (1), Machov (0), Špindlerův Mlýn (3), Pecka (1), Teplice nad Metují (0), Pec pod Sněžkou (3), Stárkov (0) a Bartošovice v Orlických horách (1)

Zdroj¹³: Příslušná sčítání obyvatelstva a ČSÚ (2011).

První skupina, *vysoce růstová*, je tedy tvořena obcemi, které dosáhly ve zmiňovaných letech alespoň dvojnásobného zvýšení počtu obyvatel. Tvoří ji šest měst. Největšího navýšení populace se dle předpokladů dočkalo krajské město Hradec Králové. Ten dosáhl téměř

¹³ Výchozí tabulka (č. 25) s uvedením počtu obyvatel na straně č. 112.

pětinásobného populačního nárůstu. V jeho prospěch hovoří i skutečnost, že byl již od roku 1855 až do současnosti centrem Hradeckého kraje. Rovněž do něj jako do prvního města regionu byla zavedena železnice, a to už v roce 1857. A již v roce 1850 se jednalo o populačně největší město regionu, což pro něj představovalo i dobrou výchozí pozici z tohoto hlediska na počátku industriálního období. Vedoucí postavení z hlediska počtu obyvatel si Hradec Králové v regionu udržuje až do současnosti. Výjimkou bylo jen sčítání lidu v roce 1890, kdy klesl na druhé místo za Trutnov, který měl v té době jen o necelých dvě stě lidí více. Další město, které zaznamenalo zvýšený nárůst, byl Náchod. Jeho populační vzestup byl za sledované období více než trojnásobný. Už od uvedení správní reformy do praxe v roce 1850 se jednalo vždy o okresní město a od roku 1910 se Náchod udržoval v hierarchickém postavení měst Královéhradeckého kraje dle velikosti ve druhé kategorii, to je na 2. – 4. místě. V současnosti je Náchod třetím největším městem regionu, ale ještě v roce 1869 mu patřila až devátá pozice. Za tímto vysokým populačním vzestupem, který byl charakteristický zejména pro období let 1869 – 2011, stálo nejen zavedení železnice, ale i vznik bavlnářského a textilního průmyslu ve městě (Malý 2012, s. 48). Dalšími městy, která zaznamenala více než dvojnásobný nárůst, byla Nové Město nad Metují, Jičín, Týniště nad Orlicí a Úpice. Jičín byl od roku 1850 okresním městem a do roku 1868 i centrem Jičínského kraje. Avšak v hierarchickém systému sídel se do druhé kategorie dostal až v roce 2011. Jeho počáteční rozvoj brzdilo i relativně pozdní zavedení železnice ve srovnání s jinými sídly kraje. Nové Město nad Metují, Týniště nad Orlicí a Úpice pro změnu zaznamenaly jedny z největších posunů v populační velikosti vybraných obcí. Ještě v roce 1869 patřila Novému Městu 25. pozice, Týništi 35. a Úpici 36. příčka. K roku 2011 se ale Nové Město posunulo na deváté, Týniště na šestnácté a Úpice na devatenácté místo v pořadí největších obcí ze 49 zkoumaných. Úpici navíc z administrativních funkcí připadlo jen postavení soudního okresu a nedostalo se jí ani železniční dráhy. V Týništi to platilo přesně opačně. Železnice do něj sice přivedena byla, ale administrativní funkci nemělo od roku 1850 žádnou. Z tohoto pohledu na tom bylo nejlépe Nové Město, které železniční dráhu i administrativní funkce dostalo. Do roku 1948 bylo okresním městem a od roku 2011 je sídlem ORP. Populační nárůst Nového Města podmínil především rozvoj průmyslu v padesátých a šedesátých letech dvacátého století.

Druhá kategorie tvořená *nadprůměrně růstovými* obcemi čítá rovněž šest sídel. Tím nejdynamičtěji rostoucím je v této skupině Dvůr Králové nad Labem. Tedy město, které se ve vymezených obdobích drželo vždy v první pětici největších sídel současného Královéhradeckého kraje, a rovněž město s dříve významným textilním průmyslem a

železnici zavedenou již v roce 1858. Dvůr Králové plnil do roku 1960 administrativní funkci okresního města a o prodloužení tohoto statusu ho připravila jen blízká vzdálenost od ještě většího Trutnova. Ten si již od roku 1850 až do současnosti držel pozici druhého největšího města regionu (výjimkou se stal pouze rok 1890, kdy na prvním místě pomyslném žebříčku předběhl Hradec Králové) a spolu s dalším dlouholetým okresním sídlem Rychnovem nad Kněžnou spadá do této kategorie. Všechna okresní města let 1960 – 2002, pracovně nazvaných „velké“ okresy, se z hlediska dynamiky vývoje řadí do prvních dvou vymezených kategorií. Ačkoli byl do roku 2002 Rychnov nad Kněžnou okresním městem, tak mu z hlediska populační velikosti vybrané skupiny 49 obcí patří až osmé místo, což je pro něho polepšení oproti roku 1869 jen o tři pozice. Skupinu středně růstových obcí doplňují ještě dříve soudní okresy Kostelec nad Orlicí a Česká Skalice. A administrativně nevýznamné Velké Poříčí těžící především z přivedení železnice a blízkosti (skoro propojení) Hronova.

Další, nejvíce zastoupená, je kategorie *mírně růstová až stagnační*. Tu tvoří celkem sedmnáct obcí. Z nich ještě v roce 1869 spadala v hierarchickém systému sídel Jaroměř a Vrchlabí do druhé kategorie a jednalo se o třetí, respektive čtvrté největší město kraje. K roku 2011 se v tomto pořadí nachází sice na šestém a sedmém místě, ale jejich populační nárůst nedosahoval ani padesáti procent za zvolené období. A to i přesto, že v rozmezí let 1869 – 2011 plnila vždy nějakou administrativní funkci, a měla železnici. Jednou z příčin nízkého populačního nárůstu ve Vrchlabí mohla být skutečnost, že se jednalo o sídlo s konečnou stanicí železniční dráhy. Dalším významnějším sídlem zkoumané kategorie se stal Broumov. Ten si sice průmyslově slibně rozvíjel, ale jeho populační velikost silně ovlivnil odsun německého obyvatelstva po druhé světové válce, a také fakt, že se na tradici textilní výroby z dob průmyslové revoluce později nedokázalo navázat (Malý 2012, s. 41). Chlumec nad Cidlinou, další sídlo, jež se řadí do této kategorie, sice administrativní funkce nezískával, ale vzhledem ke skutečnosti, že již brzy po zavedení železniční dráhy do regionu stal uzlem čtyř traťových úseků, by se dala očekávat vyšší dynamika osídlení. Populace Chlumce nad Cidlinou vzrostla za zkoumané období totiž jen o 38 procent. Sídla Hostinné, Dobruška, Nová Paka či Hořice patřila dříve také k významnějším městům regionu. Jejich slabší populační růst by mohl být způsoben blízkostí větších sídel (Trutnov, Dvůr Králové nad Labem, Jičín, Náchod či Rychnov nad Kněžnou), která do sebe stahovala pracovní síly.

Předposlední kategorie, *mírně depopulační*, zahrnuje celkem dvanáct obcí. I zde by se dalo napsat, že tato sídla ztratila populačně hlavně díky odlivu lidí do větších měst. Nový Bydžov byl do roku 1960 dokonce i politickým okresem a i přesto, že ve zmiňovaném pořadí obcí klesl jen ze sedmé příčky na čtrnáctou, tak se řadí do slabě klesající kategorie.

Novobydžovsko platilo vždy za agrární region, tudíž zde lidé nacházeli práci v zemědělství. S postupnou mechanizací se však snižoval počet pracovních míst v tomto ekonomickém sektoru a lidé museli hledat práci jinde, například v nedalekém Hradci Králové. U jiného z důležitějších sídel zmiňované skupiny obcí, Žacléře, se na jeho populačním poklesu podílelo mimo jiné i zastavení těžby černého uhlí v jeho okolí. Rokytnici v Orlických horách zas populačně oslabil odsun početného německého obyvatelstva. Stará Paka zaznamenala obrovský populační nárůst k roku 1869 (cca dva a půl tisíce lidí oproti roku 1850), jelikož byla jako jedno z prvních sídel v regionu napojena na železnici. Klesající význam železnice na populační růst obyvatelstva v dalších letech se negativně projevil i na počtu lidí žijících ve Staré Pace. Další obce patřící do této kategorie v současné době nedisponují žádnými velkými nabídkami pracovního uplatnění, což lidé řeší odchodem za prací do jiných oblastí a zároveň nové obyvatelé nepřichází.

Poslední kategorie, nazvaná jako *silně depopulační*, je zastoupena obcemi, které v letech 1869 – 2011 zaznamenaly velký populační pokles. Nejvíce je to patrné u Bartošovic v Orlických horách, které na začátku uvedeného období měly přes dva a půl tisíce obyvatel a nyní jsou skoro vyliďněné. Žije zde jen něco málo přes dvě stě lidí. Většina původních obyvatel se totiž přestěhovala za prací do jiných oblastí, neboť obec nabízí jen velmi malé možnosti pracovního uplatnění (Bartošovice v Orlických horách 2015). Tuto skupinu obcí tvoří celkem osm sídel. Významný pokles zaznamenaly rovněž Teplice nad Metují. Ty se z celkového dvanáctého místa dle populační velikosti vybraných 49 obcí v roce 1869 propadly k roku 2011 až na 42. pozici. A to i přesto, že do nich byla zavedena železnice a do roku 1948 zastávaly administrativní funkci soudního okresu. Citelně se však na populaci tohoto sídla podepsal odsun německého obyvatelstva. Obecně jsou v silně depopulační kategorii zastoupeny malé obce s nízkými možnostmi pracovního uplatnění, které tato sídla limitují v jejich populačním růstu.

Při srovnání všech analýz zhotovených pro královéhradecký region a Kraj Vysočina plyne, že oblast současného Královéhradeckého kraje dosahovala v industriální době mnohem vyšší dynamiky populačního vývoje a průmyslového rozvoje než dnešní Kraj Vysočina. Od druhé polovině dvacátého století začalo docházet ke snižování těchto rozdílů, což bylo způsobeno nejen přechodem nynějšího Královéhradeckého kraje do periferního postavení v rámci republiky, ale také rozvojem území Vysočiny, ke kterému došlo v době socialistické industrializace ve druhé polovině dvacátého století.

6. 2. 5 Mikroregionální diferenciacie populačního vývoje

Se zvyšováním obyvatel Královéhradeckého kraje docházelo rovněž i k populačnímu růstu jednotlivých mikroregionů. Či případně k jeho poklesu. Jak rychle, který mikroregion populačně rostl (klesal), dokládá následující tabulka.¹⁴

Tabulka č. 14: Vývoj počtu obyvatel v dnešních ORP Královéhradeckého kraje v letech 1869 - 2011

ORP	Index růstu v daném období (výchozí rok – index = 100)									
	1869 – 1890	1890 – 1910	1869 – 1910	1910 – 1930	1930 – 1950	1950 – 1970	1970 – 1991	1950 – 1991	1991 – 2011	1869 – 2011
Hradec Králové	115	111	128	114	96	120	120	136	100	190
Nový Bydžov	112	107	120	90	79	89	89	80	103	70
Jičín	105	98	103	93	81	90	95	86	102	68
Hořice	107	105	112	93	77	95	97	92	101	74
Nová Paka	98	114	111	90	81	105	91	95	100	77
Náchod	110	121	133	92	88	100	99	98	101	107
Broumov	111	111	122	89	55	99	95	94	97	55
Nové Město nad Metují	108	112	121	93	87	116	115	134	101	133
Jaroměř	128	104	134	103	74	93	97	91	103	96
Rychnov nad Kněžnou	101	96	96	88	72	103	107	109	101	68
Dobruška	105	95	99	88	76	100	98	97	101	66
Kostelec nad Orlicí	114	109	123	104	88	107	99	106	101	122
Trutnov	114	109	125	94	74	100	102	101	99	88
Dvůr Králové nad Labem	103	112	116	94	77	96	91	88	99	72
Vrchlabí	104	108	113	94	87	85	106	90	98	82
KRÁLOVÉHRADECKÝ KRAJ	109	108	117	96	81	102	102	104	100	95

Zdroj¹⁵: Příslušná sčítání obyvatelstva a ČSÚ (2011).

Data v uvedené tabulce jasně deklarují nárůst počtu obyvatel na počátku industriálního období téměř ve všech mikroregionech současného Královéhradeckého kraje a naopak potvrzují negativní dopad světových válek a hospodářské krize na jejich populační velikost. Mikroregionální diferenciaci se bude více věnovat následující kapitola.

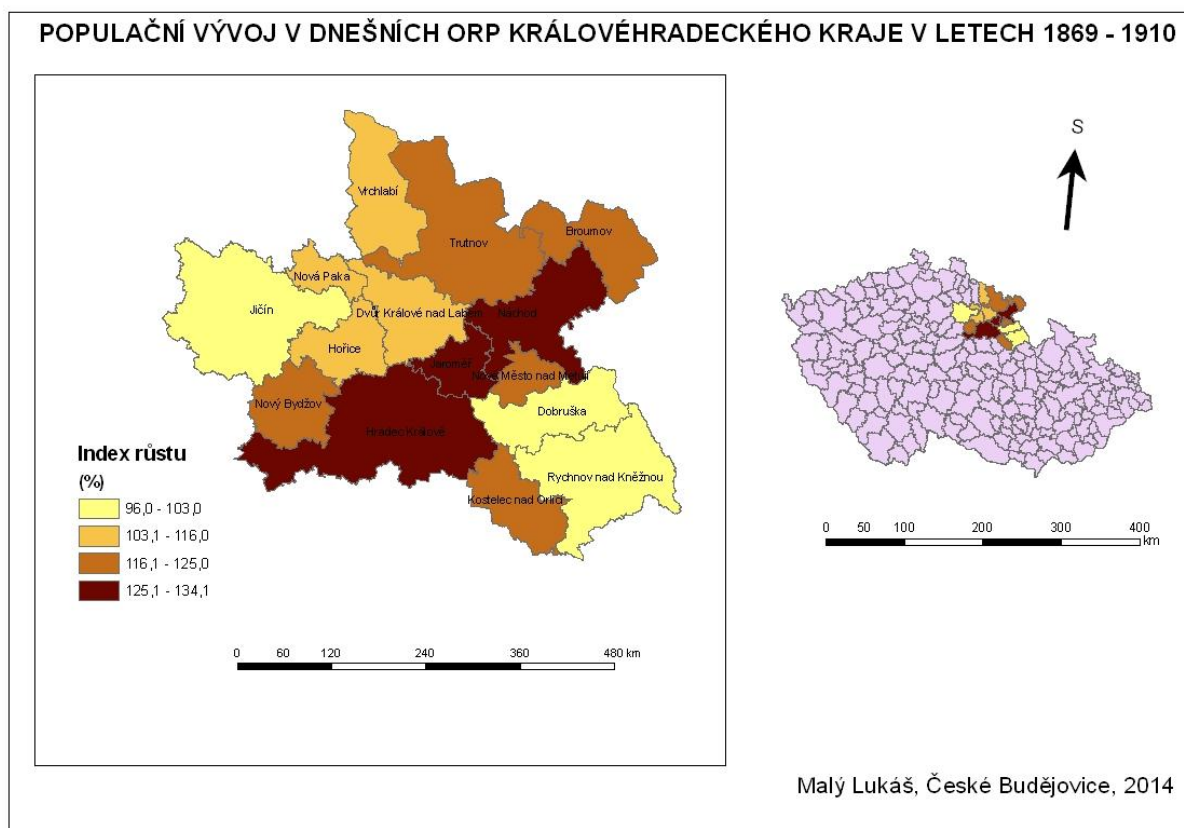
Vymezené období let 1869 – 1910 znamenalo pro území současného Královéhradeckého kraje ze všech vymezených etap největší populační nárůst, který dosáhl více než sto tisíc lidí. Tento vzrůst by mohl být oproti jiným zkoumaným epochám zkreslený skutečností, že se jedná o dvakrát delší časový úsek než u většiny ostatních období. Avšak i při rozdělení tohoto období na dvě dvacetileté éry lze konstatovat, že platí již výše zmíněná

¹⁴ Pro jednotlivé mikroregiony byly použity všechny obce spadající do celé ORP, nikoli jen sídla z vybrané skupiny 49 obcí.

¹⁵ Výchozí tabulka (č. 29) s uvedením počtu obyvatel dle mikroregionů na straně č. 116.

tvzení. Jelikož každé období let 1869 – 1890 a 1890 a 1910 zaznamenalo populační nárůst o cca padesát tisíc obyvatel, což je ve srovnání s růstem (někdy dokonce s úbytkem) v dalších epochách velmi nadprůměrné. Velký podíl na zmíněném vzrůstu obyvatel regionu měla nejen průmyslová revoluce spojená se zavedením železnice a rozvojem zejména textilního průmyslu, urbanizace či provedená správní reforma, ale rovněž skutečnost, že se jednalo o relativně klidné období bez válek a konfliktů. Stejně jako v této epoše rostl počet obyvatel celého kraje, tak se zvyšovalo až na dvě výjimky (mikroregiony Dobruška a Rychnov nad Kněžnou zaznamenaly v letech 1869 – 1910 mírný pokles počtu obyvatel) i množství lidí v jednotlivých mikroregionech.

Mapa č. 5: Populační vývoj dnešních ORP Královéhradeckého kraje v letech 1869 – 1910

Zdroj: ArcGis verze 9. 1 a vlastní výzkum.

Dané mikroregiony lze ve zmíněném období rozdělit do tří kategorií z hlediska jejich *populačního růstu*, případně *poklesu*. A to na skupinu vyznačující se absolutním vzrůstem počtu obyvatel, tak i jeho relativním růstem vůči průměru Královéhradeckého kraje. Dále skupinu, pro kterou je charakteristický absolutní populační růst, ale relativní pokles vztažený k regionálnímu průměru. Poslední kategorie se stala opakem té první. Tedy jedná se o

mikroregiony s absolutním poklesem počtu obyvatel i jeho relativním snížením vůči průměru kraje.

První skupinu tvoří mikroregiony Hradec Králové, Nový Bydžov, Náchod, Broumov, Nové Město nad Metují, Jaroměř, Kostelec nad Orlicí a Trutnov. Ty se dají rozdělit do dvou kategorií. Za prvé na mikroregiony hraničící s mikroregionem Hradec Králové (Nový Bydžov, Kostelec nad Orlicí a Jaroměř), které tak mohly těžit z napojení a blízkosti na centrum kraje. A za další se jedná o pohraniční mikroregiony (Trutnov, Broumov, Náchod a Nové Město nad Metují), pro něž se stal v této době charakteristický silný rozvoj textilního průmyslu. Populačně absolutně nejvíce narostly již v této době formující se centra kraje Hradec Králové, Náchod a Trutnov. Při rozdělení zkoumaného období let 1869 – 1910 na dvě dvacetileté éry vyplývá, že jen dva mikroregiony v nich vykazovaly odlišné tendence. Mikroregion Nové Město nad Metují rostl populačně pomaleji, což dokazuje také skutečnost, že se v letech 1869 – 1890 pohyboval v tomto ohledu pod krajským průměrem a až v letech 1890 – 1910 se dostal nad tento průměr, což platilo i pro celé období let 1869 – 1910. Pro mikroregion Jaroměř lze použít přesně opačné tvrzení s tím, že jeho závěr je stejný a celé zkoumané období přesáhlo krajský průměr. Rychlejší populační růst u jaroměřského mikroregionu způsobila skutečnost, že Jaroměř se jako jedno z prvních měst v kraji dočkala železnice a rychleji se tak mohl rozvíjet průmysl. Novoměstský mikroregion disponoval rovněž velmi brzy železnicí, ale na rozdíl od ostatních mikroregionálních center nevznikl v Novém Městě žádný významný průmyslový podnik, který by zaměstnával alespoň několik stovek lidí. To i přesto, že se tu textilní průmysl již od 19. století rozvíjel. Zbylé mikroregiony se držely nad hranicí krajského průměru v celé éře let 1869 – 1910.

Druhá kategorie mikroregionů s absolutním vzrůstem, ale relativním poklesem počtu obyvatelstva vůči průměru Královéhradeckého kraje, je zastoupena mikroregiony Jičín, Nová Paka, Hořice, Dvůr Králové nad Labem a Vrchlabí. Jedná se především o mikroregiony tvořené jedním větším centrem a dalšími několika menšími obcemi, jejichž populační vzrůst nestačil konkurovat průměru kraje. Navíc průměr regionu zvyšoval královéhradecký mikroregion. Do této skupiny mikroregionů spadá i celé území pozdějšího okresu Jičín, který tak spolu s jiným pozdějším okresem Rychnovem nad Kněžnou patřily k populačně nejslabším mezoregionům kraje ve sledovaném období. Navíc od jiných mikroregionů tyto oblasti nezaznamenaly prudký rozvoj textilního průmyslu. Mikroregion Jičín navíc zaznamenal tak malý absolutní růst počtu obyvatel, že se z relativního hlediska spíše blíží mikroregionům třetí skupiny. V případě opětovného rozdělení epochy let 1869 – 1910 na období let 1869 – 1890 a 1890 – 1910 vychází, že mikroregiony Nová Paka, Dvůr Králové

nad Labem a Vrchlabí se v letech 1890 – 1910 dostaly populačně nad krajský průměr. Nicméně za celé zkoumané období tuto hranici nepřesáhly. Jiné mikroregiony se pod zmiňovanou hranicí udržovaly po celou čtyřicetiletou epochu.

Do již zmíněné *poslední kategorie* patří jen mikroregiony Dobruška a Rychnov nad Kněžnou. Na rozdíl od druhé skupiny mikroregionů, které byly charakteristické populačním růstem svého střediska a slabým růstem okolních obcí, tak poslední kategorie zaznamenala populační pokles i díky skutečnosti, že ani centra svých mikroregionů populačně nijak závratně nerostla. Na vině není jen jejich poloha v blízkosti Orlických hor, ale zejména pozdní rozvoj průmyslu zapříčiněný s relativně pozdním zavedením železnice (do Rychnova nad Kněžnou v roce 1893 a do Dobrušky v roce 1908). Oba v této epoše populačně slabé mikroregiony později tvořily okres Rychnov nad Kněžnou, který doplňoval ještě Kostelec nad Orlicí, jež patřil ve zmíněné době do první stanovené kategorie nejen díky vnitrozemské poloze vůči těmto mikroregionům, ale také díky faktu, že se v něm mohl průmysl rozvíjet rychleji a dříve, jelikož železnice do Kostelce nad Orlicí byla zavedena již v roce 1875.

Tabulka č. 15: Hustota zalidnění v jednotlivých mikroregionech (ORP) v současném Královéhradeckém kraji ve vybraných letech v období let 1869 – 2011

ORP	Rozloha v km ² ¹⁶	Hustota zalidnění							
		1869	1890	1910	1930	1950	1970	1991	2011
Hradec Králové	677,43	113,1	129,9	144,7	164,7	158,2	189,5	214,9	214,7
Nový Bydžov	214,16	116,2	130,5	139,7	126,3	99,8	89,1	79,5	81,6
Jičín	596,66	117,4	123,0	121,0	112,6	91,0	82,4	78,2	80,1
Hořice	192,80	129,6	138,7	145,8	135,0	103,9	98,9	95,5	96,3
Nová Paka	97,19	179,9	176,2	200,0	180,1	146,1	153,6	139,1	139,1
Náchod	355,58	162,4	178,4	215,8	198,3	175,3	174,5	172,4	173,6
Broumov	259,39	118,9	131,5	145,4	129,9	71,9	70,9	67,4	65,2
Nové Město nad Metují	98,10	110,6	119,5	134,1	125,0	109,2	126,7	146,2	147,0
Jaroměř	138,57	146,1	187,6	195,1	201,3	149,0	139,1	135,5	139,8
Rychnov nad Kněžnou	479,38	104,5	105,6	100,8	88,4	63,7	65,3	69,7	70,7
Dobruška	279,02	109,2	114,3	108,9	96,3	73,0	72,9	71,1	72,1
Kostelec nad Orlicí	223,48	92,1	104,7	113,9	118,6	104,7	112,2	111,1	112,2
Trutnov	595,52	123,8	141,2	154,5	145,0	107,9	107,5	109,2	108,7
Dvůr Králové nad Labem	257,83	147,5	152,1	170,5	159,6	122,1	117,9	107,5	106,3
Vrchlabí	293,43	117,3	122,2	132,4	124,4	108,6	92,2	97,5	95,8
KRÁLOVÉHRADECKÝ KRAJ	4 758,53	122,1	133,1	143,2	137,6	111,7	113,6	116,1	116,5

Zdroj¹⁷: Příslušná sčítání obyvatelstva a ČSÚ (2011).

¹⁶ Královéhradecký kraj 2009.

¹⁷ Výchozí tabulka (č. 29) s uvedením počtu obyvatel dle mikroregionů na straně č. 116.

Výše byly mikroregiony rozděleny na základě jejich absolutního a relativního populačního růstu. Je tu ovšem ještě jedno možné hledisko dělení, a to na základě *hustoty zalidnění*, jelikož větší mikroregiony pochopitelně populačně těží z většího počtu obcí, tak pro porovnání populačních změn u mikroregionů je třeba prozkoumat i faktor hustoty zalidnění. Ta se k roku 1869 (stejně tak i v roce 1890) držela silně nad průměrem kraje jen u Nové Paky, Náchoda, Jaroměře a Dvora Králové nad Labem z důvodů malé rozlohy dnešních ORP a vysoké koncentrace zejména textilních podniků, díky nimž měli lidé v těchto oblastech práci a mohli se zde usazovat. Naopak průměrná hustota zalidnění panovala u většiny mikroregionů: Hradec Králové, Nový Bydžov, Jičín, Hořice, Broumov, Trutnov a Vrchlabí. Jedná se o plošně rozsáhlejší, agrárně zaměřené či hornaté mikroregiony. A ta podprůměrná patřila Novému Městu nad Metují a všem mikroregionům pozdějšího okresu Rychnov nad Kněžnou. Tedy mikroregionům bez většího zastoupení zejména textilního průmyslu. Úplně stejné rozdělení do kategorií platilo až na dvě výjimky i k roku 1910 jen s tím rozdílem, že se posunuly hranice průměrnosti. Zmiňovanými výjimkami se staly mikroregiony jičínský a vrchlabský, které klesly do podprůměru.

Tabulka č. 16: Klasifikace hodnot hustoty zalidnění jednotlivých mikroregionů současného Královéhradeckého kraje ve vybraných letech z období let 1869 – 2011¹⁸

Rok	Klasifikace hodnot hustoty zalidnění (obyv/km ²)		
	Podprůměr	Průměr	Nadprůměr
1869	Pod 110,9	110,9 – 140,9	Nad 140,9
1890	Pod 122,0	122,0 – 152,0	Nad 152,0
1910	Pod 133,2	133,2 – 163,2	Nad 163,2
1930	Pod 125,4	125,4 – 155,4	Nad 155,4
1950	Pod 97,3	97,3 – 127,3	Nad 127,3
1970	Pod 97,8	97,8 – 127,8	Nad 127,8
1991	Pod 97,9	97,9 – 127,9	Nad 127,9
2011	Pod 98,5	98,5 – 128,5	Nad 128,5

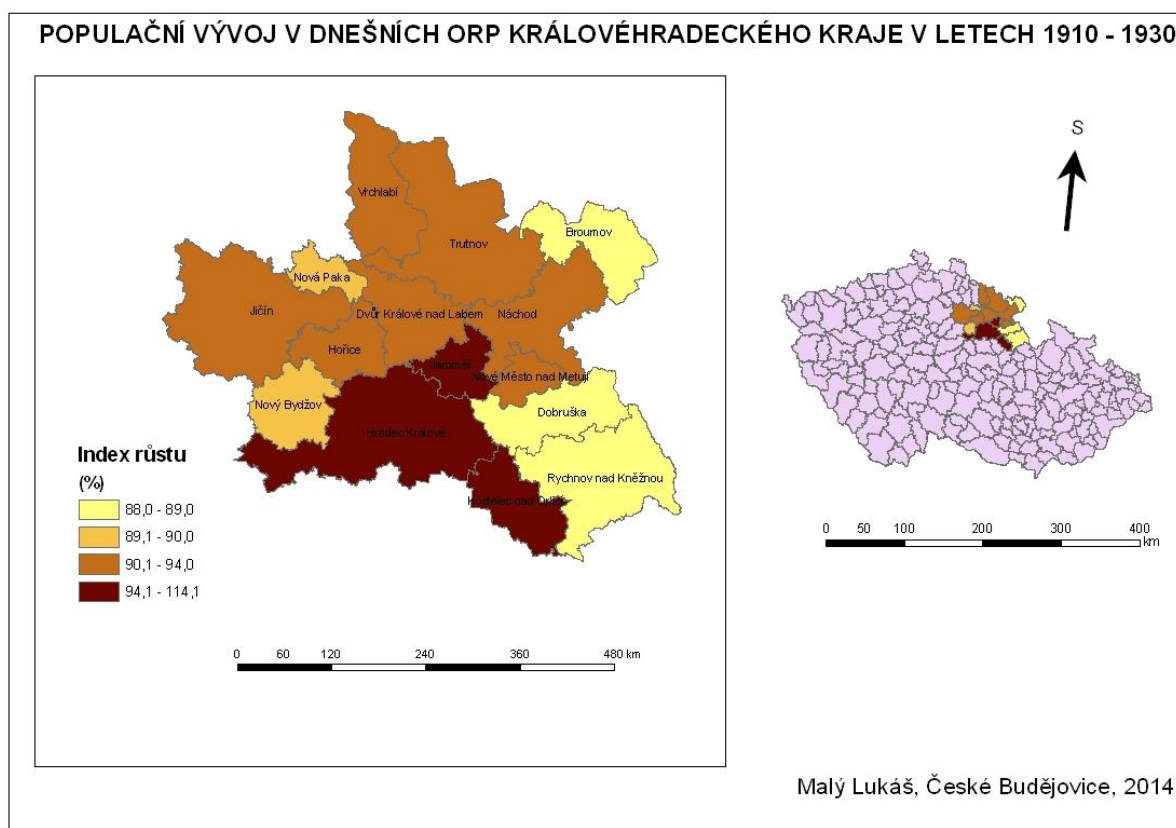
Zdroj¹⁹: Příslušná sčítání obyvatelstva, ČSÚ (2011) a Královéhradecký kraj (2009).

¹⁸ Hodnoty byly stanoveny na základě průměrné hustoty zalidnění jednoho mikroregionu, která se stala střední hodnotou průměrné hustoty zalidnění mikroregionů, jejíž rozptyl byl stanoven na 30 obyv/km². Tedy např. pro rok 1869 je průměrná hustota zalidnění jednoho mikroregionu 125,9 obyv/km², proto do průměrné kategorie z hlediska hustoty zalidnění spadají mikroregiony s hustotou zalidnění 110,9 – 140,9 obyv./km².

¹⁹ Výchozí tabulka (č. 29) s uvedením počtu obyvatel dle mikroregionů na straně č. 116.

Další období vymezené lety 1910 a 1930 znamenalo pro dnešní území Královéhradeckého kraje snížení počtu obyvatel o necelých třicet tisíc k roku 1930 oproti roku 1910. To nebylo způsobeno jen dozníváním průmyslové revoluce, ale také první světovou válkou a jejími následky, jako bylo snížení produkce textilní výroby, nedostatek potravin či španělská chřipka (Malý 2012, s. 30). V něm lze v případě *absolutního i relativního růstu*, respektive poklesu počtu obyvatel vymežit vzhledem k velmi podobným hodnotám zejména u poklesu jen dvě kategorie: růstovou a poklesovou.

Mapa č. 6: Populační vývoj v dnešních ORP Královéhradeckého kraje v letech 1910 - 1930

Zdroj: ArcGIS verze 9. 1 a vlastní výzkum.

Do *růstové skupiny* spadají jen tři mikroregiony – Hradec Králové, Jaroměř a Kostelec nad Orlicí. Zatímco poslední dva jmenované mikroregiony zaznamenaly nárůst jen o několik set obyvatel, tak Hradec Králové se připsal za zmíněné období populační zvýšení přes třináct tisíc lidí. Hlavním důvodem, proč královéhradecký mikroregion oproti jiným tak rostl, je skutečnost, že Hradec Králové těžil ze své funkce krajského města, když do něj byla mimo jiné koncentrována sídla několika významných institucí s celostátním významem (Malý 2012, s. 43). Mikroregiony jaroměřský a kostelecký pak měly dvě výhody oproti většině jiných mikroregionů. Za prvé je to výhodná poloha vůči hradeckému mikroregionu. Přímou s ním

totiž sousedí. A za druhé na rozdíl hlavně od většiny pohraničních regionů se jich nedotkl úpadek textilního průmyslu, ke kterému došlo za první světové války, čímž nemuseli lidé odcházet za prací do jiných oblastí.

Do druhé, *poklesové, kategorie* patří všechny ostatní mikroregiony kraje. Ty nebyly členěny do více skupin, jelikož jejich relativní pokles počtu obyvatel vůči průměru Královéhradeckého kraje mezi mikroregionem s největším a nejmenším populačním úbytkem činí pouhých sedm setin. K relativnímu poklesu počtu obyvatel u většiny mikroregionů dochází zejména vzhledem k velkému absolutnímu populačnímu nárůstu hradeckého mikroregionu, který tak zvyšuje průměr celého kraje. I přesto ale všechny současné ORP regionu dosáhly v tomto vymezeném období absolutního poklesu počtu obyvatel. Největší relativní úbytek zaznamenaly opět mikroregiony Rychnov nad Kněžnou a Dobruška.

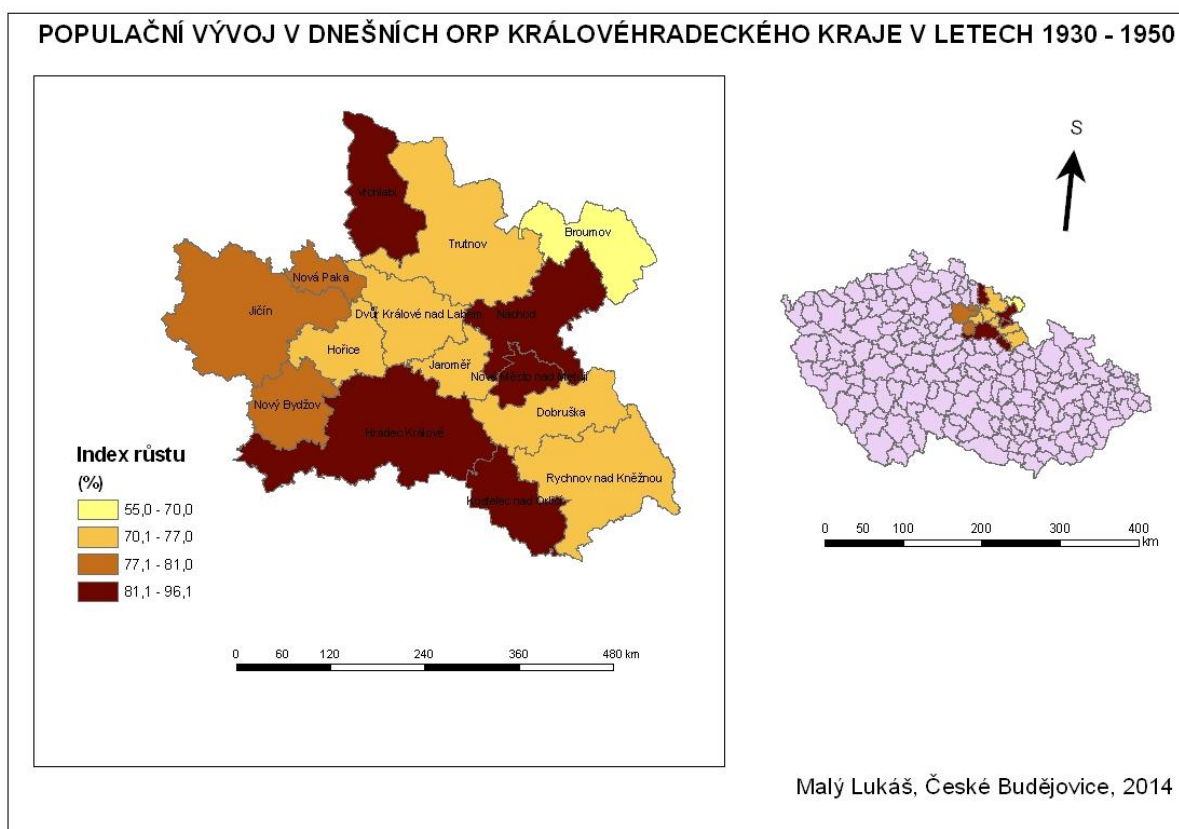
Jak to bylo s *hustotou zalidnění* jednotlivých mikroregionů v roce 1910, již bylo popsáno výše. Nyní je čas se zaměřit na rok 1930. Nad krajským průměrem se ke zmíněnému datu drželo celkem pět mikroregionů. Mezi ně patřily stále rostoucí Hradec Králové s Jaroměří, dále i přes úbytek počtu obyvatel ještě populačně silný Náchod, dále na textilní průmysl zaměřený Dvůr Králové nad Labem a z malé rozlohy těžící Nová Paka. Do podprůměru se zařadil vedle Jičína, Rychnova nad Kněžnou, Dobrušky a Kostelce nad Orlicí i mikroregion Vrchlabí a Nové Město nad Metují. V průměru tedy zbyly jen Nový Bydžov, Hořice, Broumov a Trutnov. Oproti roku 1869 tak docházelo k roku 1930 k čím dál větším změnám v diferenciaci mikroregionů dle hustoty zalidnění. Každá kategorie (krajský nadprůměr, průměr a podprůměr) prodělávala v tomto ohledu za dané období několik změn. Z průměru k roku 1930 tak vystoupil Hradec Králové a nadprůměrná kategorie byla poprvé zastoupena pěti mikroregiony, ta průměrná měla dosud nejméně ORP (jen čtyři) a podprůměrná disponovala šesti.

Výrazná změna v populační struktuře na území současného Královéhradeckého kraje se odehrála v období let 1930 – 1950, kdy region přišel o více než sto dvacet tisíc lidí. Nebylo to jen z důvodu válečných událostí, ale zejména tento úbytek souvisel s poválečným odsunem německého obyvatelstva z tehdejšího Československa. Hlavně z pohraničních oblastí Čech, kde mělo německé osídlení tradici již od 13. století. Za zmíněné období žádný z mikroregionů nedosáhl *absolutního* populačního růstu.

Relativně se nad průměrem kraje ale drželo několik mikroregionů. Mezi ně patřil tradičně Hradec Králové a pak zejména ty, jichž se zásadně nedotkl poválečný odsun Němců, jako byl Náchod, který sice leží v pohraničí, ale ten by se dal z hlediska německého osídlení v pohraničí považovat za anomálii, když zde žilo až na malé výjimky jen české obyvatelstvo.

Dále se jednalo o Nové Město nad Metují, Kostelec nad Orlicí a Vrchlabí. Pro Nové Město platí stejná teze jako pro náchodský mikroregion a Kostelec opět v tomto ohledu těžil z blízkosti Hradce Králové. Vrchlabskému mikroregionu, který byl rovněž osídlen Němci, pomohla se udržet nad krajským průměrem skutečnost, že po vysídlení německého obyvatelstva přišli alespoň do Vrchlabí dosídlenci z různých oblastí tehdejšího Československa (Vrchlabí 2008). Mikroregiony jičínský a novopacký dosáhly relativní hranice průměru Královéhradeckého kraje.

Mapa č. 7: Populační vývoj dnešních ORP Královéhradeckého kraje v letech 1930 - 1950

Zdroj: ArcGIS verze 9. 1 a vlastní výzkum.

Druhá skupina mikroregionů, které nedosáhly krajského průměru, se většinou jeho hranici velmi blížila. Výjimkou je broumovský mikroregion, který na vysídlení německého obyvatelstva doplatil nejvíce ze všech mikroregionů a jenž ztratil téměř polovinu lidí za uvedené období. Větší ztrátovost zaznamenal tradičně ještě Rychnov nad Kněžnou a poté Trutnov, kterého se populačně vysídlení Němců rovněž citelně dotklo.

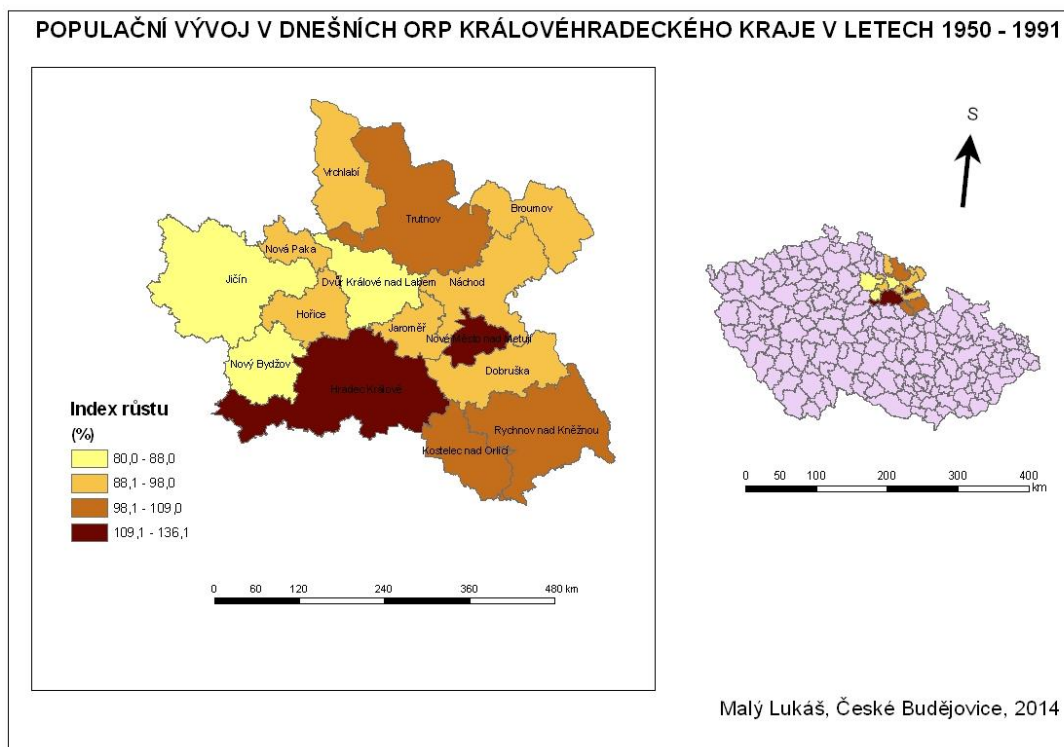
Z důvodů velkých populačních změn uvnitř kraje došlo i ke znatelným proměnám v *hustotě zalidnění* kraje. Ta nejenže velmi klesla, ale jednotlivé mikroregiony si dle rozdělení do kategorií dle průměrnosti prostřídaly skupiny, do kterých patřily. Nejvíce alarmující je

případ Broumova, který se řadil v minulých obdobích k průměrným mikroregionům z hlediska hustoty zalidnění a po vysídlení německého obyvatelstva se stal nejméně zalidněným mikroregionem.

V nadprůměrné skupině se udržely jen čtyři mikroregiony – Hradec Králové, Jaroměř, Náchod a Nová Paka. Naopak Dvůr Králové nad Labem už klesl do průměru kraje, kam patřily i další mikroregiony pozdější trutnovského okresu – Trutnov a Vrchlabí (opět území s dřívějším velkým zastoupením obyvatel německé národnosti). Skupinu dále doplňují Hořice, Nové Město nad Metují, Nový Bydžov a Kostelec nad Orlicí. Podprůměrnou hustotu zalidnění k roku 1950 kromě již zmíněného Broumova zaznamenaly opět mikroregiony Dobruška, Rychnov nad Kněžnou a Jičín, kterého v tomto ohledu znevýhodňuje jeho velká rozloha (12,5 % kraje) a velké množství malých obcí s malým počtem obyvatel. Pro rekapitulaci bylo v roce 1950 dle hustoty zalidnění následující rozdělení mikroregionů do kategorií: nadprůměr – 4 mikroregiony, průměr – 7 mikroregionů a podprůměr – 4 mikroregionů. Výsledky tohoto rozdělení tedy odpovídají těm z roku 1869.

V předposledním vymezeném období let 1950 – 1991 sice došlo ke zvýšení počtu obyvatel žijících na území nynějšího Královéhradeckého kraje o více než dvacet tisíc, ale ve většině mikroregionů byl paradoxně zaznamenán populační úbytek. O necelých čtyřicet tisíc totiž stoupl počet lidí v královéhradeckém mikroregionu. Celkově *absolutní i relativní růst* byl v této době charakteristický jen pro čtyři mikroregiony. Kromě již zmíněného královéhradeckého to byly ještě mikroregiony, novoměstský, rychnovský a kostelecký. Ten však rostl jen v období let 1950 – 1970 a od roku 1970 do roku 1991 zaznamenával absolutní i relativní pokles počtu obyvatelstva. Za celkové období let 1950 – 1991 nicméně vykazoval populační růst. Rychnov nad Kněžnou se v roce 1960 stal okresním městem, což by se vzhledem k výsledkům provedené analýzy vlivu administrativní funkce na růst obyvatelstva mělo pozitivně projevit na zvyšování počtu obyvatel města a tím i částečně regionu. A opravdu při pohledu na populaci Rychnova nad Kněžnou v letech 1950 a 1991 je vidět populační nárůst o více než tři a půl tisíce obyvatel. Z toho vyplývá, že zbylá část mikroregionu ještě sice populačně ztratila, ale že za populačním vzrůstem rychnovského mikroregionu stojí právě skutečnost, že se Rychnov, který dlouho populačně stagnoval, stal v roce 1960 jedním z pěti okresů kraje. Kostelecký mikroregion opět těžil z napojení na ten královéhradecký a novoměstský se populačně rozvíjel především díky svému středisku Novému Městu nad Metují, ve kterém v padesátých a šedesátých letech vznikly velké továrny na stavební stroje a na výrobu hodinek (Wikipedia 2014).

Mapa č. 8: Populační vývoj v dnešních ORP Královéhradeckého kraje v letech 1950 - 1991

Zdroj: ArcGIS verze 9. 1 a vlastní výzkum.

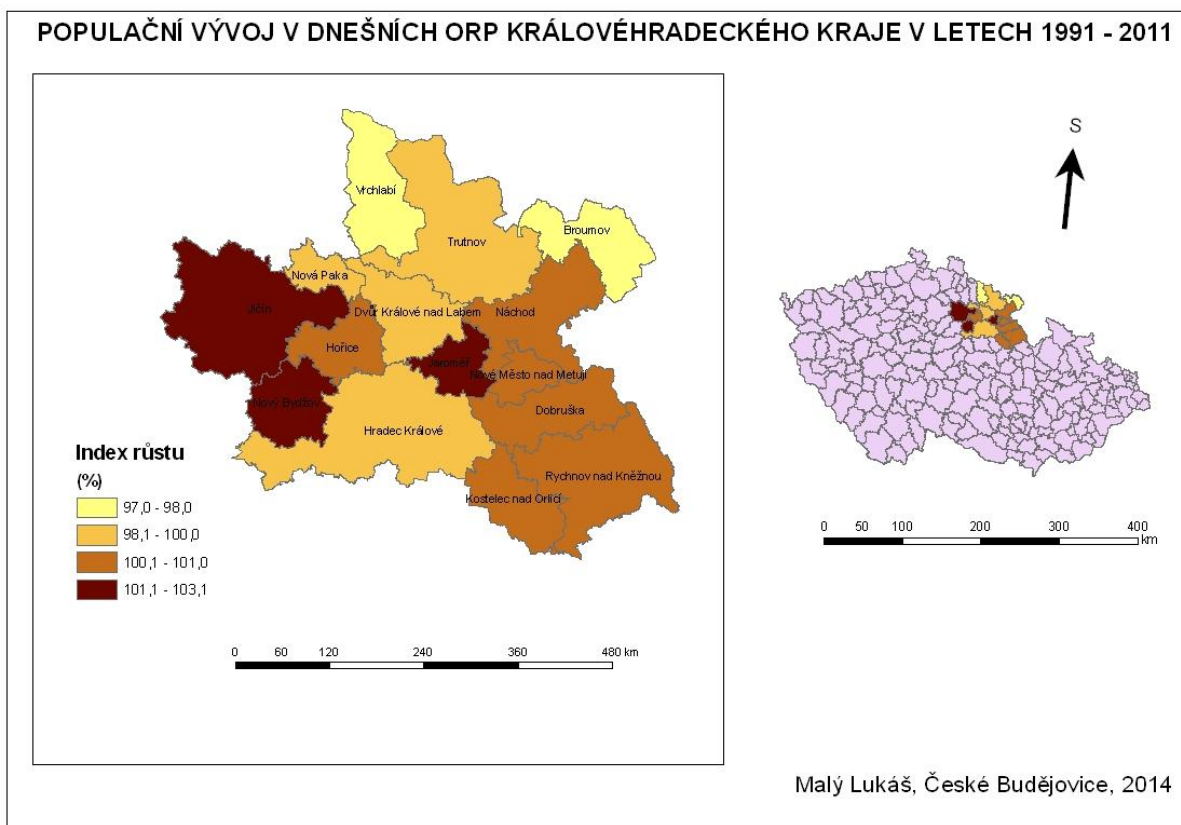
Jediným mikroregionem, který ve vymezeném období zaznamenal *absolutní nárůst* (jen o necelých osm set obyvatel a to zejména až od roku 1970) a *relativní pokles* zároveň byl trutnovský mikroregion. Samotný Trutnov stejně jako Rychnov nad Kněžnou za uvedenou epochu značně populačně rostl, ale jako mikroregionální celek spíše stagnoval (zaznamenal jen nepatrný nárůst).

Další mikroregiony už v dané epoše potkal jak *absolutní*, tak i *relativní pokles* počtu obyvatel. Ten největší úbytek se týkal severozápadní části kraje zahrnující mikroregiony Nový Bydžov, Jičín, Hořice, Vrchlabí, Dvůr Králové nad Labem. S výjimkou Jičína všechna centra zmíněných regionů ztratila k roku 1960 veškeré administrativní funkce a jejich populačnímu vývoji neprospívalo ani to, že v nich nebyly budovány žádné významnější průmyslové podniky, které by podnítily populační růst v celém mikroregionu.

K roku 1991 došlo k výraznější mikroregionální diferenciaci na základě *hustoty zalidnění*. V podstatě se vzhledem k rozložení obyvatel po mikroregionech dá hovořit o jadernizaci a periferizaci kraje. Jelikož rozdělení mikroregionů do kategorií na nadprůměrné, průměrné a podprůměrné má zcela jiný charakter než u ostatních období. Do průměrné skupiny totiž patří jen tři mikroregiony – trutnovský, královédvorský a kostelecký. Do nadprůměrných se řadí opět Hradec Králové, Jaroměř, Náchod a Nová Paka. Navíc díky

důvodům uvedeným výše sem spadá i Nové Město nad Metují. Do podprůměrné kategorie patří stejně jako v roce 1950 jičínský, broumovský, rychnovský a dobrušský mikroregion, které navíc doplňují ještě mikroregiony hořický, novobydžovský a vrchlabský. Jen malou odlišnost z tohoto pohledu lze spatřit k roku 1970, kdy se těsně do průměrné skupiny vešly mikroregiony hořický, který se držel těsně nad hranicí průměru, a novoměstský, jenž pro změnu těsně nepřekročil pomyslnou hraniční čáru nadprůměru.

Mapa č. 9: Populační vývoj v dnešních ORP Královéhradeckého kraje v letech 1991 - 2011

Zdroj: ArcGIS verze 9. 1 a vlastní výzkum.

Poslední vymezené období let 1991 – 2011 zde nemá smysl zkoumat zvlášť, jelikož by se jen opakovalo dělení mikroregionů dle *hustoty zalidnění* do kategorií uvedených výše u etapy let 1950 – 1991. Od roku 1991 do roku 2011 došlo totiž v Královéhradeckém kraji a jeho mikroregionech k velmi malým populačním změnám, které nijak neovlivňují závěry učiněné pro období let 1950 – 1991. *Absolutní i relativní růst či pokles* jednotlivých mikroregionů byl velmi malý až zanedbatelný. Celkem Královéhradecký region za zmíněnou epochu populačně narostl jen o necelé dva tisíce obyvatel a relativní růst se pohyboval okolo průměru regionu v řádech setin. Nejvyšší relativní růst vykazoval jaroměřský mikroregion (1,03) a naproti tomu největší relativní pokles byl vypočítán u mikroregionu Broumov (0,96).

Tabulka č. 17: Rozdělení mikroregionů dle klasifikace hodnot hustoty zalidnění současného Královéhradeckého kraje ve vybraných letech z období let 1869 – 2011

Rok	Rozdělení mikroregionů		
	Nadprůměr	Průměr	Podprůměr
1869	Nová Paka, Náchod, Jaroměř, Dvůr Králové nad Labem	Hradec Králové, Nový Bydžov, Jičín, Hořice, Broumov, Trutnov, Vrchlabí	Nové Město nad Metují, Kostelec nad Orlicí, Dobruška, Rychnov nad Kněžnou
1890	Nová Paka, Náchod, Jaroměř, Dvůr Králové nad Labem	Hradec Králové, Nový Bydžov, Jičín, Hořice, Broumov, Trutnov, Vrchlabí	Nové Město nad Metují, Kostelec nad Orlicí, Dobruška, Rychnov nad Kněžnou
1910	Nová Paka, Náchod, Jaroměř, Dvůr Králové nad Labem	Hradec Králové, Nový Bydžov, Hořice, Broumov, Trutnov	Nové Město nad Metují, Kostelec nad Orlicí, Dobruška, Rychnov nad Kněžnou, Jičín, Vrchlabí
1930	Nová Paka, Náchod, Jaroměř, Dvůr Králové nad Labem, Hradec Králové	Nový Bydžov, Hořice, Broumov, Trutnov	Dobruška, Rychnov nad Kněžnou, Jičín, Vrchlabí, Nové Město nad Metují, Kostelec nad Orlicí
1950	Nová Paka, Náchod, Jaroměř, Hradec Králové	Dvůr Králové nad Labem, Nový Bydžov, Hořice, Trutnov, Kostelec nad Orlicí, Vrchlabí, Nové Město nad Metují	Broumov, Rychnov nad Kněžnou, Dobruška, Jičín
1970	Nová Paka, Náchod, Jaroměř, Hradec Králové	Dvůr Králové nad Labem, Hořice, Trutnov, Kostelec nad Orlicí, Nové Město nad Metují	Nový Bydžov, Jičín, Broumov, Rychnov nad Kněžnou, Dobruška, Vrchlabí
1991	Nová Paka, Náchod, Jaroměř, Hradec Králové, Nové Město nad Metují	Dvůr Králové nad Labem, Trutnov, Kostelec nad Orlicí	Nový Bydžov, Jičín, Broumov, Rychnov nad Kněžnou, Dobruška, Hořice, Vrchlabí
2011	Nová Paka, Náchod, Jaroměř, Hradec Králové, Nové Město nad Metují	Dvůr Králové nad Labem, Trutnov, Kostelec nad Orlicí	Nový Bydžov, Jičín, Broumov, Rychnov nad Kněžnou, Dobruška, Hořice, Vrchlabí

Zdroj²⁰: Příslušná sčítání obyvatelstva, ČSÚ (2011) a Královéhradecký kraj (2009).

Za celkové sledované období let 1869 – 2011 zaznamenaly populační nárůst jen čtyři mikroregiony. A to dle očekávání královéhradecký a dále zejména na začátku dané epochy rychle se rozvíjející náchodský. Tím dalším jsou mikroregiony kostelecký, těžící z napojení na Hradec Králové a relativně malé rozlohy (4,7 % plochy kraje), a novoměstský, který svůj největší populační vzestup zaznamenal díky rozvoji průmyslu v období let 1950 – 1991.

Další mikroregiony zaregistrovaly v této epoše už jen stejně jako celý Královéhradecký kraj populační pokles. Svou roli v této skutečnosti sehrálo více faktorů: obě světové války, hospodářská krize, úpadek textilního průmyslu a jeho nenahrazení jiným odvětvím, odsun německého obyvatelstva po druhé světové válce, přirozený úbytek obyvatelstva typický pro celou Českou republiku v současné době či nevýhodná poloha regionu vůči jádrovým oblastem republiky a až na několik kilometrů nezavedená dálnice. Ten největší, téměř poloviční, pokles zaznamenal broumovský mikroregion, pro který jsou charakteristické všechny podmínky populačního poklesu uvedené výše.

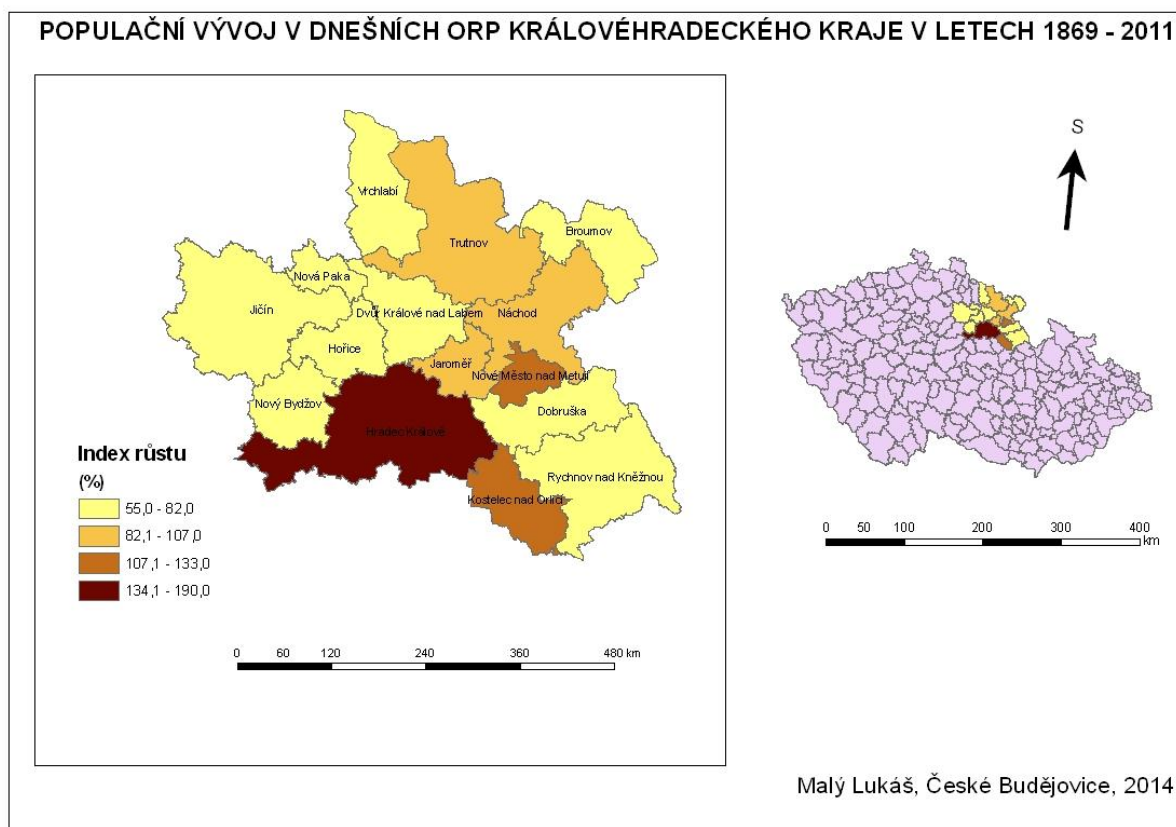
²⁰ Výchozí tabulka (č. 29) s uvedením počtu obyvatel dle mikroregionů na straně č. 116.

Tabulka č. 18: Počet mikroregionů dle klasifikace hodnot hustoty zalidnění současného Královéhradeckého kraje ve vybraných letech z období let 1869 – 2011

Rok	Počet mikroregionů		
	Nadprůměr	Průměr	Podprůměr
1869	4	7	4
1890	4	7	4
1910	4	5	6
1930	5	4	6
1950	4	7	4
1970	4	5	6
1991	5	3	7
2011	5	3	7

Zdroj²¹: Příslušná sčítání obyvatelstva, ČSÚ (2011) a Královéhradecký kraj (2009).

Mapa č. 10: Populační vývoj v dnešních ORP Královéhradeckého kraje v letech 1869 - 2011

Zdroj: ArcGIS verze 9. 1 a vlastní výzkum.

²¹ Výchozí tabulka (č. 29) s uvedením počtu obyvatel dle mikroregionů na straně č. 116.

6. 3 Postindustriální období

Začátek postindustriální éry vývoje v dnešní České republice souvisel s politickým obratem na konci roku 1989, kdy došlo nejen k politickým změnám, ale i proměnám ve společnosti a hospodářství. Nástup postindustriálních mechanismů a tendencí vývoje je spojen s ekonomickou transformací. V devadesátých letech dvacátého století začalo v současné České republice docházet k přechodu od hospodářství založeném na sekundárním sektoru orientujícím se na průmyslovou výrobu k hospodářství zaměřenému hlavně na terciární sektor, služby. Navíc se zde otevřel prostor pro aktivity v podnikání. Zmíněná éra trvá dodnes a pro potřeby práce bude vymezováno její iniciační období vzhledem k podmínkám stanovených v metodice práce lety 1991 až 2011. Pro úplnost celkové zkoumané časové epochy let 1869 – 2011 byla postindustriální éra analyzována i v předešlých podkapitolách zabývajících se industriálním obdobím. Tím mělo být dosaženo toho, že se v této kapitole nebudou opakovat všechny analýzy jen kvůli jediné krátké epoše, ve které navíc došlo jen k velmi malým populačním změnám nejen v rámci celého kraje, ale i v jednotlivých mikroregionech.

Tabulka č. 19: Vývoj počtu obyvatel v jednotlivých krajích dnešní České republiky v letech 1991 - 2011

Kraje	Počet obyvatel		
	Poč. obyv. 1991	Poč. obyv. 2011	Index růstu 1991 – 2011 (1991=100)
Hl. m. Praha	1 214 174	1 241 664	102,3
Středočeský	1 112 882	1 279 345	115
Jihočeský	622 889	636 138	102,1
Plzeňský	558 307	571 709	102,4
Karlovarský	301 985	303 165	100,4
Ústecký	824 461	828 026	100,4
Liberecký	425 120	438 600	103,2
Královéhradecký	552 809	554 803	100,4
Pardubický	508 718	516 411	101,5
Vysočina	521 068	511 937	98,2
Jihomoravský	1 136 832	1 166 313	102,6
Zlínský	596 903	589 030	98,7
Olomoucký	638 246	638 638	100,1
Moravskoslezský	1 287 821	1 230 613	95,6
ČESKÁ REPUBLIKA	10 302 215	10 505 445	102

Zdroj: Příslušná sčítání obyvatelstva a ČSÚ (2011).

Za celkové období let 1991 – 2011 se počet obyvatel současného Královéhradeckého kraje zvýšil jen o 1 994 obyvatel. Tedy z 552 809 lidí na 554 803. Nicméně podobného malého tempa růstu či poklesu počtu obyvatel v uvedeném časovém rozpětí dosáhla většina krajů dnešní České republiky. Ze čtrnácti krajů tak bylo možné nalézt jen dvě výjimky. Jedná se o kraj Středočeský a Moravskoslezský, přičemž ve Středočeském kraji došlo k populačnímu růstu a naopak v Moravskoslezském k poklesu počtu obyvatel. Příčinou viditelného populačního vzestupu ve Středočeském kraji bylo stěhování obyvatel z Prahy do přilehlých sídel nacházejících se již v sousedním regionu. Naopak za úbytkem počtu obyvatel v Moravskoslezském kraji stojí zejména ekonomická transformace, která sice proběhla v celé České republice, ale právě na severu Moravy se projevila nejvíce. Příčinou je skutečnost, že tento region byl v socialistické éře orientován na těžký průmysl, který se po pádu komunistického režimu dostal do útlumu, lidé v něm ztratili práci a museli ji odejít hledat do jiných oblastí republiky.

Jak ukazuje tabulka č. 14 uvedená na straně č. 64, tak za stanovenou epochu let 1991 až 2011 v žádném z mikroregionů nedošlo k významnému vzestupu či poklesu počtu obyvatel. Ze všech zkoumaných období se jedná o výjimečný případ. V regionu se totiž v této době neobjevil žádný velký zaměstnavatel, který by byl schopný způsobit, že se lidé začnou stěhovat za prací. Za druhé stagnujícímu populačnímu vývoji nahrává i skutečnost, že v této době již velká část obyvatel vlastní automobil či využívá hromadnou dopravu a za prací tak v případě, že nepracuje v místě bydliště, dojíždí. Stěhování za prací v rámci mikroregionů v kraji tak může podstatně ubývat. Z hlediska dynamiky změn v rozmístění obyvatelstva lze tak toto období označit jako statické.

Na ekonomické transformaci dnešního Královéhradeckého kraje nejvíce doplatil textilní průmysl, který v industriální éře disponoval zejména v pohraničí velmi silným postavením. Po sametové revoluci však tento druh odvětví začal stále více ztrácet na významu a řada textilních podniků krachovala. Z těch největších se do dnešní doby udržely jen Juta se sídlem ve Dvoře Králové nad Labem a Veba v Broumově. Naopak se stále více rozvíjejí služby, ať už to jsou finančnictví, vzdělávání, obchod, pojišťovnictví, zdravotnictví či služby pro cestovní ruch, který se rozvíjí zejména v horských oblastech Krkonoš a Orlických hor a dále na turisticky atraktivních místech, jako jsou například Adršpach či zoo ve Dvoře Králové nad Labem.

Jak však tvrdí Nováček (2004, s. 105-106), tak „na rozdíl od dob industrializace převládly (v postindustriální éře) dosud potlačované kvalitativní formy rozvoje. Pokud bylo do této doby adekvátní a smysluplné sledovat a hodnotit hierarchické postavení regionů a problematiku perifernosti na základě jejich kvantitativních (extenzivních) projevů vývoje, především hustoty zalidnění, pak v této nové situaci to již nelze. Z hlediska intenzity změn v podání socioekonomické transformace, poklesu výrobního a nárůstu nevýrobního sektoru v rámci ekonomických aktivit či proměny lokalizačních a koncentračních mechanismů se však období 90. let 20. století až dodnes profiluje jako silně dynamické.“ Dle Nováčka (2004, s. 106) by bylo vhodné na základě výše uvedených faktů částečně opustit při hodnocení populačního vývoje v postindustriálním období zkoumání kvantitativních znaků a zaměřit se na znaky kvalitativní. Na základě analyzování faktoru nezaměstnanosti (ČSÚ 2013) v ORP jako kvalitativního ukazatele došlo ke zjištění, že v tomto ohledu se mezi nejvíce problémové oblasti kraje k roku 2011 řadí bývalé zóny textilního průmyslu dnes vymezenými jako ORP Trutnov, Dvůr Králové, Jaroměř a Broumov. Dále se jedná o agrární ORP Nový Bydžov a sousední Hořice. Zmíněná území vykazují hodnoty nezaměstnanosti v rozpětí 7,01 – 7,6 procenta. Opačný protipól představuje jen ORP Nové Město nad Metují (5,0 %). Mikroregiony se střední nezaměstnaností v rámci Královéhradeckého kraje dosahují hodnot od 5,01 do 7,0 procent a nacházejí se převážně v jihovýchodní části regionu (ORP Dobruška, Rychnov nad Kněžnou, Kostelec nad Orlicí a Náchod). Dále se jedná o ORP Hradec Králové a mikrorregiony v severozápadním pásu kraje – Vrchlábí, Nová Paka a Jičín.

7. Regionální diferenciace populačního vývoje v Královéhradeckém kraji: syntéza poznatků

Předešlá analytická část ukázala odlišný populační vývoj jednotlivých mikroregionů (ORP) současného Královéhradeckého kraje. Úkolem této kapitoly je provést syntézu získaných analytických poznatků. Prvním úkolem je rozdělit jednotlivé mikroregiony do několika skupin dle jejich podobných či shodných znaků populačního vývoje. Tedy je kategorizovat. Další dvě podkapitoly se již zabývají generalizací vývojových trendů v populačním vývoji kraje a jeho mikroregionech a také hledáním hlavních determinantů určujících současný, ale i minulý populační stav dnešního Královéhradeckého kraje.

7. 1. Kategorizace mikroregionů

Populační vývoj v jednotlivých mikroregionech Královéhradeckého kraje probíhal ve vymezeném období let 1869 – 2011 na základě podobných či odlišných tendencí a byl determinován faktory, které se netýkaly každého mikroregionu či se neobjevily u všech najednou. Proto se u mikroregionů v této časové epoše objevují rozdíly v početním vývoji populace. Současných patnáct ORP kraje lze dle typologie mikroregionů ČR na základě jejich dlouhodobého populačního vývoje, jak ji provedl Hampl (2003), rozdělit do čtyř skupin. Konkrétně se jedná o tzv. růstový typ, stabilizovaný typ, typ „nové“ periferie a typ „klasické“ periferie. Růstový typ je označení pro mikroregiony, které během uvedeného časového rozpětí zaznamenávaly soustavný populační růst. Za mikroregiony stabilizovaného typu jsou pokládány takové, které v uvedených letech střídavě populačně rostly i klesaly a které za uvedené období nedosáhly výraznějších populačních změn. Jako typ „nové“ periferie jsou míněny mikroregiony vyznačující se do druhé světové války velkým zastoupením obyvatelstva německé národnosti a silnou orientací na textilní průmysl, který v té době v oblasti dominoval. Vzhledem k úpadku textilního průmyslu po druhé světové válce a zároveň odsunu Němců ztratily tyto mikroregiony své postavení v rámci kraje i republiky a výsledkem byl jejich populační propad. Poslední kategorie mikroregionů označovaná jako typ „klasické“ periferie je určena především soustavným poklesem počtu obyvatel v mikroregionech, které jsou agrárně orientované a z hlediska ekonomiky v kraji podřadné (Hampl 2003, s. 178-179).

Do první kategorie označované jako *růstový typ* patří celkem jen tři mikroregiony. Jedná se o královéhradecký, novoměstský a kostelecký mikroregion. Skutečnost že, do

kategorie růstový typ patří mikroregion Hradec Králové, je více než očekávatelná. Mikroregion těží ze svého centra Hradce Králové, které jako dlouhodobé krajské město a sídlo významných institucí či podniků stahuje lidi nejen z celého regionu, kteří do něj odcházejí za prací. Mikroregion Kostelec nad Orlicí se v této skupině drží především díky sousedství s královéhradeckým mikroregionem a také z toho důvodu, že se ho po druhé světové válce tolik nedotkl odsun německého obyvatelstva, což mělo negativní vliv především na pohraniční mikroregiony, kde bylo Němců podstatně více. Novoměstský mikroregion spadá do zmíněné kategorie hlavně vlivem skutečnosti rozvoje průmyslu ve svém centru Novém Městě nad Metují v padesátých a šedesátých letech dvacátého století, což v porovnání s ostatními mikroregiony v kraji, v nichž se průmysl již tak nerozvíjel, pozitivně projevilo na populačním růstu.

Tabulka č. 20/a-b: Vývojová typologie mikroregionů a změny v rozmístění obyvatelstva ve vybraných letech v období let 1869 – 2011

Část/a – Mikroregiony dle podílu na populaci kraje v období let 1869 – 2011

Typ	Podíl na populaci kraje (%)							
	1869	1890	1910	1930	1950	1970	1991	2011
Mikroregion								
Růstový typ								
Hradec Králové	13,1	13,9	14,4	17,0	20,2	23,8	26,3	26,2
Nové Město nad Metují	1,9	1,9	1,9	1,9	2,0	2,3	2,6	2,6
Kostelec nad Orlicí	3,5	3,7	3,7	4,0	4,4	4,6	4,5	4,5
Stabilizovaný typ								
Náchod	9,9	10,0	11,3	10,8	11,7	11,5	11,1	11,1
Jaroměř	3,5	4,1	4,0	4,3	3,9	3,6	3,4	3,5
Typ „nové“ periferie								
Broumov	5,3	5,4	5,5	5,1	3,5	3,4	3,2	3,1
Trutnov	12,7	13,3	13,5	13,2	12,1	11,8	11,7	11,7
Dvůr Králové nad Labem	6,5	6,2	6,5	6,2	5,9	5,6	5,0	4,9
Vrchlabí	5,9	5,7	5,7	5,6	6,0	5,0	5,2	5,1
Typ „klasické“ periferie								
Nový Bydžov	4,3	4,4	4,4	4,1	4,0	3,5	3,1	3,1
Jičín	12,1	11,6	10,6	10,3	10,2	9,1	8,4	8,6
Hořice	4,3	4,2	4,1	4,0	3,8	3,5	3,3	3,3
Nová Paka	3,0	2,7	2,9	2,7	2,7	2,8	2,4	2,4
Dobruška	5,2	5,0	4,5	4,1	3,8	3,8	3,6	3,6
Rychnov nad Kněžnou	8,6	8,0	7,1	6,5	5,7	5,8	6,0	6,1

Tabulka č. 20/a-b: Vývojová typologie mikroregionů a změny v rozmístění obyvatelstva ve vybraných letech v období let 1869 – 2011

Část/b – Mikroregiony dle hustoty zalidnění v období let 1869 – 2011

Typ Mikroregion	Hustota obyvatelstva (obyv/km ²)							
	1869	1890	1910	1930	1950	1970	1991	2011
Růstový typ								
Hradec Králové	113,1	129,9	144,7	164,7	158,2	189,5	214,9	214,7
Nové Město nad Metují	110,6	119,5	134,1	125	109,2	126,7	146,2	147
Kostelec nad Orlicí	92,1	104,7	113,9	118,6	104,7	112,2	111,1	112,2
Stabilizovaný typ								
Náchod	162,4	178,4	215,8	198,3	175,3	174,5	172,4	173,6
Jaroměř	146,1	187,6	195,1	201,3	149	139,1	135,5	139,8
Typ „nové“ periferie								
Broumov	118,9	131,5	145,4	129,9	71,9	70,9	67,4	65,2
Trutnov	123,8	141,2	154,5	145	107,9	107,5	109,2	108,7
Dvůr Králové nad Labem	147,5	152,1	170,5	159,6	122,1	117,9	107,5	106,3
Vrchlabí	117,3	122,2	132,4	124,4	108,6	92,2	97,5	95,8
Typ „klasické“ periferie								
Nový Bydžov	116,2	130,5	139,7	126,3	99,8	89,1	79,5	81,6
Jičín	117,4	123	121	112,6	91	82,4	78,2	80,1
Hořice	129,6	138,7	145,8	135	103,9	98,9	95,5	96,3
Nová Paka	179,9	176,2	200	180,1	146,1	153,6	139,1	139,1
Dobruška	109,2	114,3	108,9	96,3	73	72,9	71,1	72,1
Rychnov nad Kněžnou	104,5	105,6	100,8	88,4	63,7	65,3	69,7	70,7

Zdroj²²: Příslušná sčítání obyvatelstva, ČSÚ (2011) a Královéhradecký kraj (2009).

Pozn.: Kurzívou jsou uvedeny dílčí roky u delších období z důvodu relevantního porovnání vývoje počtu obyvatel v jednotlivých časových etapách.

Do skupiny *stabilizovaný typ* byly zařazeny jen dva mikroregiony – náchodský a jaroměřský. Ty sice průběžně v celkovém vymezeném období let 1869 – 2011 zaznamenávaly populační nárůst, ale při porovnání let 1869 a 2011 se jednalo o podobné hodnoty v populační velikosti mikroregionu. Ze zbylých mikroregionů, které se nevměstnaly do skupiny růstového typu, ještě jako jediný v roce 2011 oproti roku 1869 disponoval zvýšením počtu obyvatel náchodský mikroregion. Nicméně vzrůst byl tak malý (necelých sedm procent), že došlo k jeho zařazení do druhé skupiny. Zmíněné mikroregiony byly v době od druhé poloviny devatenáctého století až do vypuknutí první světové války silně orientované na textilní průmysl.

To platilo i pro mikroregiony spadající do skupiny *typ „nové“ periferie*, jenže s tím rozdílem, že jich se z populačního hlediska citelně dotkla otázka vysídlení německého obyvatelstva po druhé světové válce, které zde bylo silně zastoupeno a nepovedlo se ho po provedené deportaci nahradit. Právě v tomto ohledu lze hledat hlavní rozdíl mezi druhou a třetí kategorií, když obyvatelstvo německé národnosti bylo do konce druhé světové války v mikroregionech Jaroměř a Náchod zastoupeno podstatně méně než v mikroregionech třetí

²² Výchozí tabulka (č. 29) s uvedením počtu obyvatel dle mikroregionů na straně 116.

kategorie. Do ní spadají pohraniční mikroregiony Trutnov, Vrchlabí, Broumov a mikroregion Dvůr Králové nad Labem.

Za tradiční (klasické) periferie jsou považovány mikroregiony vyznačující se trvalou depopulací, venkovským charakterem a ekonomickou slabostí (HAMPL 2003, s. 179). Jedná se o nejpočetněji zastoupenou kategorii tvořenou celkem šesti mikroregiony. Mezi ně se tedy řadí jičínský, novopacký, novobydžovský, hořický, dobrušský a rychnovský. Ačkoli byl Jičín k roku 2011 čtvrtým největším městem Královéhradeckého kraje, tak jako mikroregion spadá do klasické periferie. Na vině je zejména jeho rozloha čítající osminu celého kraje a velký počet obcí – 77 (Královéhradecký kraj 2009), čímž populační velikost samotného Jičína nepředstavuje v rámci celého mikroregionu z hlediska populace zvláštní význam.

Tabulka č. 21: Kategorizace mikroregionů dle jejich vývojové typologie a změn v rozmístění obyvatelstva na území dnešního Královéhradeckého kraje v letech 1869 - 2011

Kategorie	Mikroregiony
Růstový typ	Hradec Králové, Nové Město nad Metují, Kostelec nad Orlicí
Stabilizovaný typ	Náchod, Jaroměř
Typ „nové“ periferie	Broumov, Dvůr Králové nad Labem, Trutnov, Vrchlabí
Typ „klasické“ periferie	Nový Bydžov, Jičín, Hořice, Nová Paka, Dobruška, Rychnov nad Kněžnou

Zdroj: Tabulka č. 20 a/b na straně 81-82.

Při porovnání Královéhradeckého kraje a Kraje Vysočina z hlediska kategorizace mikroregionů dle jejich vývojové typologie a změn v rozmístění obyvatelstva za období let 1869 – 2011 (2001 – Nováček, 2004) vychází v tomto ohledu při srovnání obou regionů lépe Kraj Vysočina, jelikož má vyšší zastoupení v kategoriích stabilizovaný typ a typ „nové“ periferie a naopak menší zastoupení ve skupině typ „klasické“ periferie než Královéhradecký kraj.

Tabulka č. 22: Početní zastoupení mikroregionů vybraných krajů v jednotlivých kategoriích dle jejich vývojové typologie a změn v rozmístění obyvatelstva v letech 1869 – 2011 (2001)

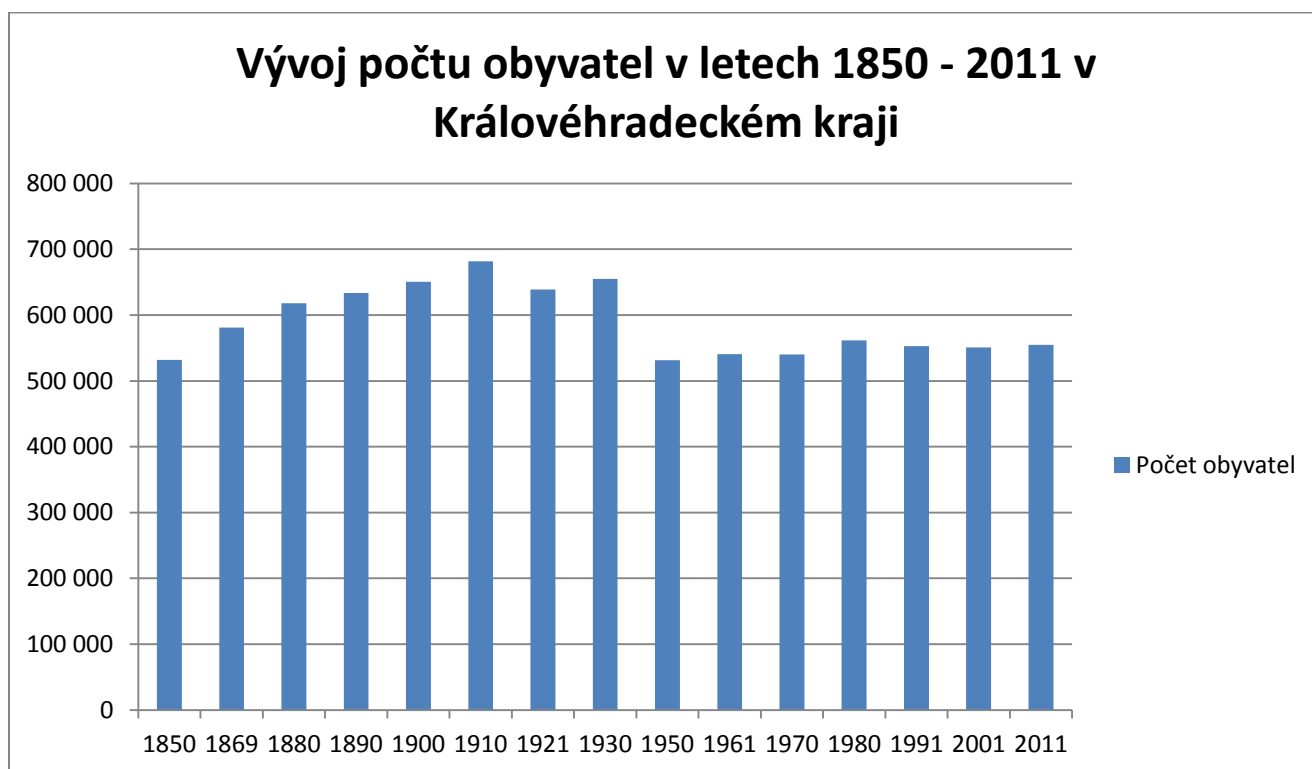
Kategorie	Počet mikroregionů	
	Královéhradecký kraj	Kraj Vysočina
Růstový typ	3	3
Stabilizovaný typ	2	4
Typ „nové“ periferie	4	5
Typ „klasické“ periferie	6	3

Zdroj: Tabulka č. 20 a/b na straně 81-82 a Nováček 2004, s. 109-110.

7. 2 Generalizace vývojových trendů populačního vývoje v Královéhradeckém kraji

Současný Královéhradecký kraj v období průmyslové revoluce (druhá polovina devatenáctého a počátek dvacátého století), jež je charakterizována jako doba kapitalistické industrializace, mezi jejíž průvodní jevy patří zavedení železnice či urbanizace, populačně rostl. Tempo růstu bylo oproti ostatním novodobým obdobím velmi vysoké. V pravidelných dvacetiletých intervalech v rozmezí let 1850 – 1910 totiž docházelo k zvýšení počtu obyvatel regionu o padesát tisíc. Celkově tedy za zmíněnou epochu přibylo v kraji necelých sto padesát tisíc obyvatel. V roce 1850 bylo na jeho území napočteno 531 879 lidí a roku 1910 to již bylo 681 602 obyvatel. Tuto dobu lze označit jako za éru nejrychlejšího populačního růstu na území dnešního Královéhradeckého kraje. Podobného rapidního nárůstu se již region nikdy nedočkal a vzhledem k současné situaci vývoje kraje nejen po stránce populační, ale i po té rozvojové z hlediska průmyslu či dopravy, nelze podobný růst očekávat.

Graf č. 1: Vývoj počtu obyvatel v letech 1850 – 2011 v současném Královéhradeckém kraji

Zdroj: Malý 2012, s. 98.

Rok 1910 lze označit za rok, ve kterém současný Královéhradecký kraj dosáhl svého populačního vrcholu, alespoň dle údajů ze sčítání lidu. Je tedy možné, že zmiňovaný vrchol přišel ještě o nějaký rok později (v tom případě nejpravděpodobněji před první světovou

válkou), ale to by musel být census prováděn rok co rok. Z dostupných údajů proto získal označení populační vrchol kraje rok 1910. V dalších zkoumaných období dochází již k populačnímu poklesu. V následné dvacetileté éře k roku 1930 ještě ne tak rapidní (necelých třicet tisíc), ale v roce 1950 se již jednalo o největší populační propad (z důvodu odsunu německého obyvatelstva) v rámci dnešního Královéhradeckého kraje, a to až na 531 533 lidí. Tedy populační ztráta za posledních dvacet let dosáhla více než sto dvacet tisíc osob a populace kraje nepatrně klesla až pod hodnotu z roku 1850! Snížení počtu obyvatel v roce 1950 ve srovnání s rokem 1850 dosáhly i další regiony (kraje Jihočeský, Liberecký, Karlovarský a Vysočina), ve kterých bylo před válkou silně zastoupeno obyvatelstvo německé národnosti (Nováček 2004, s. 124-125).

V následujícím vymezeném období let 1950 – 1991, které bylo v důsledku přesnějšiho porovnávání s ostatními epochami rozděleno rokem 1970 na dvě dvacetileté éry, již nevykazovalo výraznější změny v populační velikosti současného Královéhradeckého kraje. V této éře počet regionu rostl pomalým tempem zhruba deseti tisíc obyvatel za dvacet let. Nejednalo se tak o žádné převratné změny v populaci kraje. Z tohoto hlediska ještě tristněji dopadlo poslední zvolené období mezi lety 1991 a 2011, kdy počet obyvatel rovněž vzrůstal, ale to nejmenším tempem v historii regionu. O necelé dva tisíce obyvatel. Jaký to rozdíl oproti době průmyslové revoluce.

Počátky tvorby sídelního systému dnešního Královéhradeckého kraje lze spatřovat již v pravěku, kdy lidé začali osidlovat oblasti v nížinách a okolo řek. Během středověku pokračoval růst sídel a byla zakládána i sídla nová. Velkou měrou do sídelního vývoje regionu zasáhla německá kolonizace pohraničí českých zemí, díky které začaly být osidlovány i horské oblasti. Ovšem zlom ve formování sídelního systému regionu tak, jak ho známe v dnešní podobě, přišel až v době industrializace. Ještě před tím se ale kraj stal centrem plátenické výroby, na kterou poté navázal textilní průmysl.

Ještě v roce 1850, kdy v dnešním Královéhradeckém kraji žilo 531 879 lidí, bylo v regionu spoustu populačně malých obcí, jejichž počet obyvatel jen u devíti z nich přesáhl hranici pěti tisíc. K roku 1869 se jednalo již o čtrnáct sídel. V roce 2011 danou mez přesáhlo dvaadvacet sídel ze 448 obcí regionu (Královéhradecký kraj 2009). Klesající počet sídel byl dán růstem těch větších, přičemž malé obce často byly pohlceny růstem sousedního populačně většího sídla. Populační růst obcí souvisel právě s nastupující dobou industrializace, kdy ve větších městech začaly být zakládány velké průmyslové podniky orientující se zejména na textilní výrobu. Rovněž do regionu byla zavedena železnice, která urychlovala přepravu

surovin do továren i hotových produktů z nich na trh. Již v této době se začal na populačním růstu sídel projevovat faktor administrativní funkce, kterou některá sídla získala už v roce 1850. Naopak z důvodů uvedených výše (železniční spojení, administrativní funkce) začal v době industrializace z hlediska osidlování ztrácet na významu faktor přírodních podmínek. Lidé se už nerozhodovali, v jakých místech budou žít dle toho, zda se území nachází v nížině, blízko řeky či v hůře obdělávané krajině horských oblastí. Již rozhodovala skutečnost, zda dané místo disponuje železniční tratí či průmyslovými podniky, kde by měli možnost svého pracovního uplatnění

Jak ukazují výsledky předchozí analytické části, tak sídla, do kterých byla zavedena železnice, anebo plnila nějaké administrativní funkce, rostla populačně rychleji než obce, které se musely obejít bez železnice či se nedočkaly administrativní funkce. Až na dvě výjimky (Úpice a Nechanice) sídlům nedisponující železnicí nebyla udělena žádná administrativní funkce. Navíc Úpice i Nechanice plnily z administrativního hlediska jen funkci soudního okresu (v letech 1850 – 1867 a 1868 – 1948) a obě obce po ztrátě této funkce zaznamenaly populační pokles.

Sídelní systém současného Královéhradeckého kraje lze rozdělit na dvě odlišné části. Tou první je západní oblast regionu tvořená bývalými okresy Jičín a Hradec Králové. Ve druhé, východní, skupině mají zastoupení dřívějšími okresy Trutnov, Náchod a Rychnov nad Kněžnou. Oba sektory se od sebe z hlediska sídelního systému liší. Západní část byla formována především jako zemědělská oblast, jelikož leží v úrodném Polabí v nížinaté krajině. Proto se zde nachází větší množství malých sídel (154 obcí s maximálním počtem obyvatel 499/obec z celkových 448 sídel kraje, pro porovnání západní část kraje má obcí s tímto počtem obyvatel jen 122). Navíc v královéhradeckém a jičínském okrese se nachází necelá polovina obcí z celkového počtu všech sídel regionu, a to se jedná o druhý (Jičín – 886,6 km²) a třetí (Hradec Králové 891,6 km²) nejmenší okres kraje. Většinou ale jde o malé obce s počtem obyvatel do 499. Mezi větší sídla v této oblasti patří ta, která měla alespoň v nějakém období administrativní funkci či disponovala železnicí. Logicky i v dnešní době mezi největší sídla západní části kraje patří Jičín a krajské město Hradec Králové, ve kterém sídlí mnoho institucí regionálního či celostátního významu.

V podstatě v tomto sektoru regionálního sídelního systému platí pravidlo, čím více na západ, tím má oblast více agrární charakter a nachází se v ní více malých obcí s malým počtem obyvatel. Tuto tezi podporuje i skutečnost, že větší města královéhradeckého a jičínského okresu, jako jsou Hořice, Lázně Bělohrad, Nová Paka, Smiřice či Třebechovice pod Orebem, leží u hranic s trutnovským, náhodským, respektive rychnovským okresem.

Samozřejmě najdou se i výjimky a na nejzápadnější straně vymezeného sektoru se nachází i některá větší sídla, ale je jich jen pár (Sobotka, Nový Bydžov, Chlumeck nad Cidlinou či Kopidlno).

Tabulka č. 23: Velikostní kategorie obcí v okresech Královéhradeckého kraje k 1. 1. 2012

Název kraje/okresu	Obce									Celkem
	do 199	od 200 do 499	od 500 do 999	od 1 000 do 1 999	od 2 000 do 4 999	od 5 000 do 9 999	od 10 000 do 19 999	od 20 000 do 49 999	od 50 000 do 99 999	
Hradec Králové	20	50	19	8	3	3	0	0	1	104
Jičín	41	43	15	5	4	2	1	0	0	111
Náchod	11	33	19	5	3	5	1	1	0	78
Rychnov nad Kněžnou	17	27	20	7	5	3	1	0	0	80
Trutnov	14	20	20	11	6	1	2	1	0	75
Královéhradecký kraj	103	173	93	36	21	14	5	2	1	448

Zdroj: ČSÚ 2012.

Východní část sídelního systému současného Královéhradeckého kraje se svým charakterem a vývojem v mnohém odlišuje od západního sektoru. Za prvé tím, že leží ve vyšší nadmořské výšce (Podkrkonoší, „Podorlickohoří“ až po nejvyšší vrcholy Krkonoš a Orlických hor) a nebyla tak od počátku formována jako agrární oblast. Již od novověku zde měla velkou tradici plátenická výroba, na kterou mohl v době industrializace navázat textilní průmysl. Textilní podniky byly koncentrovány do měst, do kterých poté přicházeli lidé za prací. Populačnímu růstu sídel pomáhalo v době industrializace i zavádění železnice a většina sídel v západním sektoru regionu se železniční tratě opravdu dočkala. Navíc některá z nich získala alespoň dočasně i administrativní funkci.

Z výše uvedených skutečností, které vedly k populačnímu růstu měst, vyplývá odpověď na otázku, proč západní sektor v sídelním systému dnešního Královéhradeckého kraje tolik převyšuje ten východní v počtu obcí s počtem obyvatel do 499/obec. To je i částečně příčina skutečnosti, proč mají oba sektory téměř stejný počet obcí i přesto, že východní část kraje disponuje o cca jednu třetinu větší rozlohou než ta východní. Tím druhým důvodem jsou horší přírodní a ochranné (horské oblasti, NP, CHKO) podmínky pro osídlení ve východní části regionu.

Ve východním sektoru sídelního systému Královéhradeckého kraje se vlivem silného rozvoje textilního průmyslu a důkladným propojení větších sídel železniční tratí v době industrializace vyvinul pás sídel, která přesahují hranici pěti tisíc obyvatel. V dnešní době se jedná o Náchod, Broumov, Červený Kostelec, Česká Skalice, Hronov, Jaroměř, Nové Město

nad Metují, Trutnov, Dvůr Králové nad Labem, Úpice (bez železnice), Vrchlabí, Rychnov nad Kněžnou, Kostelec nad Orlicí, Dobruška a Týniště nad Orlicí. Tedy celkem patnáct měst. V západním sektoru sídelního systému dnešního Královéhradeckého kraje se naproti tomu jedná v této kategorii jen o sedm sídel – Hradec Králové, Jičín, Nový Bydžov, Chlumeck nad Cidlinou, Hořice, Třebechovice pod Orebem a Novou Paku.

Sídelní systém dnešního Královéhradeckého kraje v mnohém (alespoň některé oblasti regionu) odpovídá obecným trendům sídelního systému České republiky (či spíše jen Čech, sídelní systém Moravy se oproti sídelnímu systému Královéhradeckého kraje liší malým počtem malých obcí a naopak velkým počtem větších sídel). Podobné tendence jako u vymezeného západního sektoru sídelního systému Královéhradeckého kraje (velký počet agrárně zaměřených malých obcí) lze najít i na Jindřichohradecku, Benešovsku, Mladoboleslavsku, Příbramsku, Strakonicku i Táborsku. Naopak stejně jako v Krkonoších a Orlických horách jsou málo zalidněné všechny horské příhraniční oblasti České republiky. Podobně jako v Královéhradeckém kraji, tak i každém regionu, má z populačního hlediska dominantní postavení krajské město. Stejná teze pak platí i pro o jednu hierarchicky nižší jednotky, tedy okresy a okresní města. Sídelní systém Královéhradeckého kraje se velikostními kategoriemi obcí a jejich počtem velmi podobá kraji Pardubickému s tou výjimkou, že Hradec Králové leží přibližně ve středu svého kraje, kdežto na Pardubice na okraji toho svého. Z hlediska východních Čech a dřívějšího Východočeského kraje byla pro tento region unikátní bicentrická poloha velkých měst Hradce Králové a Pardubic.

7. 3 Hlavní determinanty populačního vývoje

V epoše největšího populačního nárůstu v současném Královéhradeckém kraji, tedy v období let 1850 – 1910, hrála nejvýznamnější úlohu *průmyslová revoluce*. Ta byla charakterizovaná přechodem od agrární ekonomiky k industriální výrobě. Ve městech, do kterých přicházeli lidé z venkova za prací, se rozvíjely průmyslové podniky orientované zejména na textilní průmysl. Velkou měrou se na populačním růstu i rozvoji průmyslu podílelo zavádění *železnice*, která tak urychlovala nejen přepravu osob (dělníků), ale hlavně přepravu produktů z továren či surovin, zvláště pak uhlí do průmyslových podniků. Černé uhlí se v této době těžilo v nynějším Královéhradeckém kraji ve Svatoňovicích a Žacléři. Vliv železnice na počet obyvatel dokazuje i skutečnost, že sídla se železnicí rostla populačně rychleji než ta, která železniční tratí nedisponovala. Stejně tak docházelo k většímu populačnímu růstu těch sídel, která ve zmíněné době získala některou z *administrativních funkcí*.

Průmyslovou revoluci lze z výše uvedených důvodů označit za kladný determinant populačního vývoji. To však již nelze tvrdit o *první světové válce a jejích důsledcích*. I přesto, že fronta územím kraje ani Čech za celou válku neprošla, tak se negativně projevila na počtu lidí v kraji. Někteří muži sice do války odcházeli, ale větší dopad na populační úbytek se projevil v průběhu bojů, zejména na poklesu významu spotřebního průmyslu (zejména textilního či sklářského, který byl koncentrován hlavně v Orlických horách), jehož produkce byla jako méně důležitého odvětví v této době omezována. Lidé tak z kraje odcházeli za prací do jiných oblastí. Ke konci války zasáhla celý svět včetně současného Královéhradeckého kraje epidemie španělské chřipky, která si vyžádala své oběti a projevila se tak na populačním propadu v regionu.

Za pozitivní determinant populačního vývoje lze označit *vznik Československé republiky*. V prvních letech samostatného státu se podařilo v kraji obnovit průmyslovou výrobu, znovu hlavně textilního průmyslu v pohraničí, jenž ke konci dvacátých let přesahoval v některých oblastech i produkci z období před první světovou válkou (Malý, s. 36). Strmý růst nejen průmyslové výroby a počtu obyvatel, ale i prosperity celé republiky zastavila brzy *hospodářská krize*. Ta nezasáhla negativně jen produkci průmyslových výrobků, životní úroveň domácností, ale projevila se také na do té doby relativně klidném soužití Čechů a Němců v kraji i republice. S prohlubující se hospodářskou krizí, růstem nezaměstnanosti, vzestupem fašismu v Německu, vzrůstalo rovněž napětí mezi oběma národnostmi. Je důležité zdůraznit, že v podstatné části pohraničních sídel bylo zastoupení Čechů a Němců populačně vyrovnané a nebylo výjimkou, že byli obyvatelé německé národnosti v převaze. Nejednalo se tak o malé roztržky, ale o eskalující problém, který vyřešilo až připojení Sudet k nacistickému Německu. Jak velkou roli v populačním vývoji kraje hrála *druhá světová válka*, je vzhledem k neprovedenému sčítání lidu v roce 1940 těžké zjistit. Někteří lidé za války či v jejím průběhu z vlasti emigrovali, jiní byli popraveni za odbojovou činnost, další odesláni na nucené práce do Německa či koncentračních táborů a již se nevrátili. Negativně se na počtu obyvatel projevil i pokles porodnosti z obav manželů o budoucnost. Hlavní ovlivnění populačního vývoje přišlo ovšem až po válce a to již v letech 1945 a 1946, kdy došlo k *odsunu německého obyvatelstva* z pohraničních oblastí celé republiky, tedy i zkoumaného kraje. A hlavně proto, že Němců bylo v regionu několik desítek tisíc, tak počet obyvatel v roce 1950 klesl na velmi podobnou hodnotu jako před sto lety.

Skutečnost, že současný Královéhradecký kraj v *socialistické éře* populačně nijak převratně nerostl, byla ovlivněna zejména socialistickou industrializací charakterizovanou koncentrací preferovaného průmyslu (těžba uhlí, strojírenství, hutnictví) do jiných oblastí

republiky, jako byly například severní Čechy či Ostravsko. Region tak z hlediska počtu obyvatel nemohl těžit z migrace lidí za prací jako výše uvedené oblasti a byl víceméně závislý na „svém vlastním“ populačním přírůstku. I když se za zmíněnou dobu počet obyvatel nesnižoval a stále (i když pomalu) rostl, tak lze tento determinant označit jako negativní. Naopak za ten pozitivní je možné považovat fenomén *zvýšené porodnosti*, tzv. Husákovy děti v sedmdesátých letech dvacátého století, díky kterému dosáhl již v roce 1980 počet obyvatel kraje zvýšení o více než dvacet tisíc osob. Konkrétně z 540 337 na 561 385 (Malý 2012, s. 85). Jednalo se však jen o krátký výkyv, jelikož k dalšímu roku sčítání lidu již populace kraje klesla. V poslední zhruba dvacetileté éře ovlivňují region z hlediska jeho populační velikosti především dva faktory, kterými jsou stále *chybějící velké podniky*, jež by zaměstnávaly hodně pracujících, čímž by do kraje přilákaly i lidi z dalších krajů. Tím druhým se stal *druhý demografický přechod* vyznačující se poklesem porodnosti pod hranici prosté reprodukce a charakteristický v posledních letech pro celou Českou republiku a to i přesto, že počet osob v Královéhradeckém kraji za poslední období mírně vzrostl.

8. Závěr

Hlavním cílem předkládané diplomové práce bylo provést mikroregionální diferenciaci na území dnešního Královéhradeckého kraje na základě jeho populačního vývoje za stanovené období let 1869 – 2011 i v jeho dílčích částech. Při provedení výše zmíněné diferenciaci došlo k využití historickogeografické analýzy, která spočívala nejprve v nastínění příčin osídlení dané oblasti v předindustriální době a následně v podrobném zkoumání vybraných projevů socioekonomických faktorů (velikostní kategorie obcí, administrativní funkce a aspekt přivedení železnice do obcí) na populačním stavu vybraných sídel. Ze zjištěných údajů mohlo dojít k rozdělení zvolených obcí do pěti kategorií (vysoce růstové, nadprůměrně růstové, mírně růstové až stagnační, mírně depopulační a silně depopulační) dle jejich dynamiky populačního vývoje za éru let 1869 – 2011. Následně byl již prostor věnován shrnutí výsledků všech provedených analýz a sledování odlišností populačního vývoje jednotlivých mikroregionů na současném území Královéhradeckého kraje. Dané odlišnosti byly zkoumány ze dvou hledisek – populačního růstu, respektive poklesu a hustoty zalidnění. Výsledkem všech provedených analýz se stala kategorizace mikroregionů na základě jejich shodných znaků v dynamice populačního vývoje i historických a geografických příčin. Došlo tak k vymezení čtyř skupin mikroregionů, jejichž stanovení vycházelo z práce Hampla (2003, s. 178-179). Konkrétně se jednalo o kategorie mikroregionů: růstový typ, stabilizovaný typ, typ „nové“ periferie a typ „klasické“ periferie.

Dílčím stanoveným cílem bylo generalizování vývojových trendů a nalezení hlavních determinantů populačního vývoje na území dnešního Královéhradeckého kraje. Celkově lze vývoj populačního stavu regionu rozdělit na tři části – silně růstovou, depopulační a mírně růstovou. První z nich probíhala v době industrializace a byla završena první světovou válkou. Právě od tohoto konfliktu až do vysídlení německého obyvatelstva po druhé světové válce byla v regionu zaznamenávána depopulace. O mírně růstové tendenci v populačním stavu dnešního Královéhradeckého kraje lze mluvit až v letech 1950 – 2011. V prvním stádiu vývoje, kdy je možné obecně hovořit o průmyslové revoluci, lze za jeho hlavní determinanty označit rozvoj průmyslu, budování průmyslových podniků, zavádění železniční sítě či u některých sídel získání administrativní funkce. Jelikož všechny tyto faktory působily současně, nejde přesně určit, který z nich byl nejdůležitější a naopak. Na depopulační fázi vývoje regionu se nepodílely jen obě světové války se svými důsledky (například španělská chřipka v případě první či odsun německého obyvatelstva v případě druhé světové války), ale i hospodářská krize třicátých let a pokles výroby zejména v textilních podnicích. Na mírně

růstové tendenci populačního stavu kraje mělo vliv hlavně uklidnění situace po druhé světové válce a odsunu Němců a fenomén zvýšené porodnosti v sedmdesátých letech dvacátého století.

Stejně jako byl generalizován populační vývoj současného Královéhradeckého kraje, tak rovněž došlo i k zobecnění vývoje jeho sídelního systému. Na jeho základě lze region rozdělit na dvě oblasti – západní a východní. Východní je tvořena třemi bývalými okresy (Trutnov, Náchod a Rychnov nad Kněžnou), leží ve vyšší nadmořské výšce než západní část sídelního systému regionu, jeho sídla populačně vyrostly v době industrializace díky rozvoji textilního průmyslu a v současné době disponuje více než dvojnásobným počtem měst s více než pěti tisíci obyvateli než západní sektor. Naproti tomu západní oblast tvoří pouze dva bývalé okresy (Jičín a Hradec Králové), nachází se převážně v nížinaté krajině se silnější orientací na agrární sektor ekonomiky a větším zastoupením nejmenších obcí s maximálním počtem 499 obyvatel/obec (154 západní sektor/122 východní část regionu).

Dalším cílem bylo porovnat populační vývoj Královéhradeckého kraje na mikroregionální úrovni s jiným současným krajem České republiky, za který byl určen Kraj Vysočina. Při porovnání všech analýz zhotovených pro každý region vyplývá, že území dnešního Královéhradeckého kraje dosahovalo v industriální době mnohem vyšší dynamiky populačního vývoje a průmyslového rozvoje než dnešní Kraj Vysočina. Zejména ale ve druhé polovině dvacátého století začalo docházet ke stírání těchto rozdílů, které bylo dáno nejen přechodem dnešního Královéhradeckého kraje do periferního postavení v rámci republiky, ale také rozvojem území Vysočiny, jež nastal právě až v době socialistické industrializace.

Posledním zvoleným cílem předkládané diplomové práce bylo ověřit pravdivost hypotéz stanovených v úvodní části studie. První z nich hovořící o vytvoření současných mikroregionálních centrech již v industriální době, byla potvrzena.

Druhá hypotéza aplikující pravidlo koncentrace obyvatelstva do měst a předpoklad suburbanizace na území současného Královéhradeckého kraje byla z velké části potvrzena. Jen z větší části proto, že předpoklad největší koncentrace obyvatelstva do krajského města nebyl naplněn pro první zvolené období let 1869 – 1910. Hradec Králové sice disponoval největším počtem obyvatel v regionu, ale některá sídla rostla populačně rychleji (viz tabulka v přílohách č. 24 na straně 111). Předpoklad suburbanizace byl potvrzen (dokládá mapa č. 9 na straně 74), jelikož mikroregiony v zázemí Hradce Králové opravdu zaznamenaly populační nárůst až na jednu výjimku. Tou je mikroregion Dvůr Králové nad Labem, který má ovšem s hradeckým mikroregionem jen krátkou hranici. Navíc tento mikroregion patří do kategorie

depopulačních mikroregionů z důvodů úpadku textilního průmyslu a odsunu německého obyvatelstva po druhé světové válce (viz pátá hypotéza).

Hypotézy číslo tři a čtyři týkající se vlivu administrativní funkce, respektive napojení obce na železnici byly potvrzeny.

Poslední hypotéza hovořící o úpadku mikroregionů, které byly v industriální době silně zaměřené na textilní průmysl a disponovaly velkým zastoupením obyvatelstva německé národnosti, byla potvrzená jen z větší části, respektive platila jen pro mikroregiony Trutnov, Dvůr Králové nad Labem, Broumov a Vrchlabí. Jaroměřský mikroregion se totiž řadí, i přesto že pro něj platí shodné znaky jako pro výše uvedené oblasti, do stabilizované kategorie mikroregionů. To samé se týká i mikroregionu Náchod. Ten byl ale sice silně orientován na textilní průmysl, ovšem vzhledem k nižšímu zastoupení německého obyvatelstva v něm neproběhla vlna depopulace z důvodu poválečného odsunu.

V předkládané práci byly objasněny příčiny současného populačního stavu i sídelního systému Královéhradeckého kraje. Autor díla bych chtěl svou práci v budoucnu využít při výuce dějepisu a zeměpisu na základní škole, jelikož věří, že žáci by na příkladu regionální geografie a regionálních dějin lépe pochopily obecné skutečnosti. Studie byla přínosná i pro samotného autora, který tak měl možnost se detailněji seznámit s determinanty, které utvářely jeho rodný kraj.

9. Zdroje informací

9. 1. Seznam odborné literatury

- Atlas československých dějin. Ústřední správa kartografie a geodézie, Praha 1965, 39 s. 45 map. dvojlistů.
- Atlas obyvatelstva ČSSR. Ústřední správa kartografie a geodézie, Praha 1962, s. 91 s. 25 map. příl. + 3 mapy.
- AUERHAN, J. (1934): Vliv železnice na hustotu a vzrůst obyvatelstva okresních měst a ostatních obcí v Čechách v letech 1869 – 1930. In: Statistický obzor, roč. 15, s. 186 – 191.
- BLAŽEK, J., UHLÍŘ, D. (2002): Teorie regionálního rozvoje: nástin, kritika, klasifikace. Univerzita Karlova, Praha, 212 s.
- BOHÁČ, Z. (1987): Postup osídlení a demografický vývoj českých zemí do 15. století. Historická demografie 12, s. 59 – 87.
- BUCHVALDEK, M. (1987): Poznámky k vývoji obyvatelstva v pravěku Čech. Historická demografie, 12, s. 13 – 28.
- ČÁŇOVÁ, E. (1987): Populační vývoj od poloviny 17. do konce 18. století. Historická demografie, 12, s. 153 – 175.
- ČECHURA, J. (1987): Demografický faktor teorie pozdně středověké agrární krize a některé aspekty populačního vývoje v Čechách do konce 15. století. Historická demografie, 12, s. 89 – 105.
- Česká republika. Sešitový atlas pro základní školy a víceletá gymnázia. Kartografie Praha, Praha 2006, 32 s.
- DAVÍDEK, V. (1950): Středověké osídlení českých Slovanů. Český lid 5, s. 65 – 77.
- DAVÍDEK, V. (1965): Statistické příspěvky o osídlení a zalidnění České země. Demografie 7, s. 128 – 144.
- DAVÍDEK, V. (1967): Statistické příspěvky o demografii české země v 18. století a do poloviny 19. století. Demografie 9, s. 250 – 260.

- FIALOVÁ, L. a KOL. (1996): Dějiny obyvatelstva v českých zemích. Praha, 400 s.
- GABRIEL, F. (1967): Lidnatost Čech na počátku 18. století. Demografie 9, s. 241 – 249, 343 – 348.
- GREGOROVÁ, Z. (2004): Královéhradecký kraj. Významné firmy a společnosti. KOMPAKT, Nové Město nad Cidlinou, 192 s.
- HAMPL, M. (2003): Diferenciace a zvraty regionálního vývoje Karlovarska: unikátní případ nebo obecný vzor? In: Geografie. Sborník ČGS 108/1, ČGS, Praha, s. 173 – 190.
- HAMPL, M. (2005): Geografická organizace společnosti v České republice: transformační procesy a jejich obecný kontext. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, 147 s.
- HAMPL, M., GARDAVSKÝ, V., KÜHNEL, K. (1987): Regionální struktura a vývoj systému osídlení ČSR. Universita Karlova, Praha, 256 s.
- HENDRYCH, S. (1987): Stopou dějin železnic v Podorlicku. Kruh, Hradec Králové, 290 s.
- Historický lexikon obcí České republiky 1869 – 2005. I. díl. Počet obyvatel a domů podle obcí a částí obcí v letech 1869 – 2001 podle správního rozdělení České republiky k 1. 1. 2005. Český statistický úřad, Praha 2006, 759 s.
- HLAVAČKA, M. (1990): Dějiny dopravy v českých zemích v období průmyslové revoluce. Academia, Praha, 179 s.
- HOFMANN, G. (1991): Populace Čech na sklonku 17. století. Sborník archivních prací XLI, s. 417 – 446.
- HONS, J. (1975): Dejiny dopravy na území ČSSR. Vydavateľstvo technickej a ekonomickej literatúry, Bratislava, s. 310.
- HORSKÁ, P. (1965): K otázce vztahu ekonomiky a populace českých zemí v druhé polovině 19. století. Demografie, 7/4, s. 344 – 351.
- HORSKÁ, P., MAUR, E., MUSIL, J. (2002): Zrod velkoměsta. Urbanizace českých zemí a Evropa. Paseka, Praha – Litomyšl, 352 s. 16 s. bar. příl.

- HŮRSKÝ, J. (1971): Specifická hustota stanic jako ukazatel dopravního vývoje. Na příkladu Moravy v polovině 19. století. *Historická geografie* 6, s. 205 – 233.
- HŮRSKÝ, J. (1972): Dopravní poloha administrativních center Čech do roku 1848. *Historická geografie*, 8, s. 123 – 140.
- CHOC, P. (1963): Osídlení Čech před účastí cizích kolonistů. *Demografie* 5, s. 38 – 52, 126 – 137, 235 – 244, 331 – 340.
- CHOC, P. (1964): Osídlení Čech před účastí cizích kolonistů. *Demografie* 6, s. 21 – 28.
- CHOC, P. (1965): Vývoj cest a dopravy v Čechách do 13. století. *Sborník československé společnosti zeměpisné*, 70/1, s. 16 – 33.
- JAKUBEC, I., JINDRA, Z. a KOL. (2006): Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do konce habsburské monarchie. *Karolinum, Praha*, 437 s.
- JANÁK, J., HLEDÍKOVÁ, Z. (1989): Dějiny správy v českých zemích do roku 1945. *Státní pedagogické nakladatelství, Praha* 520 s + 17 map.
- JANÁK, J., HLEDÍKOVÁ, Z., DOBEŠ, J. (2005): Dějiny správy v Českých zemích: od počátku po současnost. *Nakladatelství Lidové noviny, Praha*, 568 s.
- JANČÁREK, P. (1987): Populační vývoj českých zemí v předbělohorském období a problematika jeho studie. *Historická demografie*, 12, s. 125 – 136.
- JELEČEK, L. (2000): Územně správní reformy v Česku v letech 1848 – 2000. *Geografické rozhledy* 9/5, s. 136 – 137.
- JELEČEK, L., CHROMÝ, P. (1998): Vývoj českého státu v pojmech a datech, *Geografické rozhledy* 7/2, s. 43 – 45.
- JEŘÁBEK, M., DOKOUPIL, J., HAVLÍČEK, T. (2004): České pohraničí – bariéra nebo prostor zprostředkování? *Akademie věd České republiky, Praha*, 300 s.
- KAISER, A. (1952): *Hradecký kraj*. Praha, 87 s.
- KÁRNÍKOVÁ, L. (1965): Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754–1914, *HŮ ČSAV, Praha*, 402 s.
- KREJČIŘÍK, M. (1991): *Po stopách našich železnic*. Nadas, Praha, 284 s.

- KŘIVKA, J. (1987): Podíl nových osad vzniklých v letech 1654 – 1848 na celkové populaci Čech na sklonku feudalismu. *Historická demografie*, 12, s. 177 – 186.
- KUBEŠ, J. a KOL. (2009a): Urbánní geografie Českých Budějovic a českobudějovické aglomerace I. Ústav vědy a výskumu Univerzity Mateje Bela v Banské Bystrici, 166 s. + přílohy.
- KUBEŠ, J. a KOL. (2009b): Urbánní geografie Českých Budějovic a českobudějovické aglomerace I. Ústav vědy a výskumu Univerzity Mateje Bela v Banské Bystrici, 189 s.
- KUČA, K. (1996-2002): Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Díl I.–V., Libri, Praha, 874 + 938 + 952 + 941 + 671 s.
- KUČA, K., MLEZIVA, Š. (2006): Historický lexikon městysů a měst. Vývoj postavení a funkce městských sídel v dějinách územněsprávního členění českých zemí od roku 1850 do současnosti. Basel, Praha, 936 s.
- KUČERA, M. (1965): Obyvatelstvo ČSR v letech 1945 – 1965. *Demografie* 7, s. 97 – 105.
- KVAČEK, R. a kol. (1990): Dějiny Československa II (1648–1918). Praha, 564 s.
- LACINA, V. (2000): Zlatá léta československého hospodářství (1918–1929). HÚ AVČR, Praha, 254 s. + 16 s. obr. příloh.
- MALÍK, Z. (1998): Poznatky o územněsprávním členění státních teritorií s doporučením pro Českou republiku. Konvoj, Brno, 40 s.
- MALÝ, L. (2012): Historickogeografické aspekty populačního vývoje města Dvora Králové nad Labem. Jihočeská univerzita, Pedagogická fakulta, katedra geografie, 99 s.
- Malý lexikon obcí České republiky 2000. Český statistický úřad, Praha 2000, 234 s.
- Mapový lexikon obcí ČSSR (podle správního rozdělení 1. února 1967), 1:200 000. Kartografické nakladatelství, Praha 1968.
- MAREŠ, J. (1980): Průmyslové regiony ČSR. Academia, Praha, 82 s.
- MAUR, E. (1987): Populační důsledky třicetileté války. *Historická demografie* 12, s. 137 – 152.

- Města České republiky v retrospektivě. ČSÚ, Praha 1996, 364 s.
- MIŠTERA, L. a kol. (1984): Geografie krajů ČSSR. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 340 s.
- MIŠTERA, L. a kol. (1985): Geografie Československé socialistické republiky, Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 385 s.
- MLEZIVA, Š. (2010): Retrospektivní přehled územních jednotek a územních celků od roku 1850 do současnosti. Academia, Praha, 982 s.
- MUSIL, J., VELÍŠKOVÁ, L. (1976): Vývoj hierarchie českých měst (Příspěvek k otázce rovnoměrného a nerovnoměrného vývoje měst). In: Sborník Otázky urbanizace, Výzkumný ústav výstavby a architektury, Praha, s. 79–90.
- NOVÁČEK, A. (2004): Historickogeografické aspekty perifernosti a mikroregionální diferenciacie kraje Vysočina z pohledu populačního vývoje. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, 137 s.
- NOVÁČEK, A. (2006a): Historický vývoj teritoriální polarizace systému osídlení v kraji Vysočina. Západní Morava, 10, s. 65–84.
- NOVÁČEK, A. (2006b): Analýza vlivu vybraných faktorů na vývoj sídelního systému Vysočiny od roku 1869. Vlastivědný sborník Vysočiny, 15, s. 91–105.
- Obyvatelstvo českých zemí v letech 1754 – 1918. Díl I. 1754 – 1865. Odbor statistiky obyvatelstva a životní úrovně Českého statistického úřadu, Praha 1978, 191 s.
- Obyvatelstvo českých zemí v letech 1754 – 1918. Díl II. 1866 – 1918. Odbor statistiky obyvatelstva a životní úrovně Českého statistického úřadu, Praha 1978, 148 s.
- Okresy České republiky v roce 1999. Český statistický úřad, Praha 2000, 160 s.
- Ottův slovník naučný. Ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. 20. díl. J. OTTO, Praha 1903, 1087 s. + 17 s. obr. příloh.
- PALACKÝ, F. (1831): Historické zprávy o lidnatosti země české. Časopis českého musea I, s. 67 – 79.

- PAVLÍČEK, S. (2002): Naše dráhy. Místní dráhy v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Dokořán, Praha, 156 s.
- PODHORSKÝ M. (2002): Královéhradecký kraj. Nakladatelství freytag a berndt, Praha, 130 s. + 6 s. obr. příloh.
- POKORNÝ, O. (1971): Poznámky ke správnímu členění našich zemí zejména v 18. a 19. století. Historická geografie, s. 195 – 204.
- POSPÍŠIL, T., TOMEŠ, Z. (2006): Ekonomické aspekty železniční dopravy. Masarykova univerzita, Brno, 78 s.
- PRŮCHA V. (2004): Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918 – 1992. Díl I. Období 1918 – 1945. Nakladatelství DOPLNĚK, Brno, 580 s.
- PURŠ, J. (1960): Průmyslová revoluce v českých zemích. Státní nakladatelství technické literatury, Praha, 168 s. + 32 s. obr. příloh.
- PURŠ, J. (1973): Průmyslová revoluce. Vývoj pojmu a koncepce. Academia, Praha, 733 s.
- Retrospektivní lexikon obcí ČSSR 1850–1970. Díl I/1 (ČSR), FSÚ, Praha 1978, 678 s.
- RINGES, V. (1958): Stezkou dějin naší dopravy. Dopravní nakladatelství, Praha, 163 s.
- RYŠAVÝ, Z., LINK, V. (1976): Vliv polohy měst v sídelní síti českých zemí na jejich vývoj. In: Sborník Otázky urbanizace, VÚVA, Praha, s. 91–128.
- SEMOTANOVÁ, E. (2001): Mapy Čech, Moravy a Slezska v zrcadle staletí. Nakladatelství Libri, Praha, 263 s.
- SEMOTANOVÁ, E. (2002): Historická geografie českých zemí. HÚ AVČR, Praha, 279 s.
- SEMOTANOVÁ, E. a KOL. (2007): Česko. Ottův historický atlas. Ottovo nakladatelství, Praha, 408 s.
- SHELLE, K. (1993): Organizace veřejné správy v letech 1848 – 1948, Masarykova univerzita, Brno, 494 s.
- SCHREIER, P. (2009): Příběhy z dějin našich drah. Kapitoly z historie českých železnic do roku 1918. Mladá fronta, Praha, 2008 s.

- STANĚK, J. a kol. (1959): Královéhradecko a Náchodsko. Praha, 113 s.
- STANĚK, T. (1991): Odsun Němců z Československa 1945 – 1947. Academia, Praha, 536 s.
- STANĚK, T. (1992): Vysídlení Němců z Československa. Amosium Servis, Ostrava, 111 s.
- ŠTIKA, R. (2003): Srovnání krajů Česka, Geografické rozhledy 13/1, s. 18 – 19.
- TOUŠEK, V. a kol. (2005): Česká republika – portréty krajů. Ministerstvo pro místní rozvoj, Praha, 136 s.
- TRÁVNÍČEK, D. (1984): Přehled územního vývoje našeho státu. Folia Facultatis Scietiarum Naturalium, Geographia, Brno, 77 s.
- TRÁVNÍČEK, D. (1984): Historická geografie I. Od nejstarších dob do konce 16. století. Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 188 s.
- VÁVRA, I. (1972): Polská cesta. Historická geografie, 8, s. 3 – 30.
- Zeměpisný lexikon ČR. Obce a sídla. A-M. Stav k polovině 80 let. Academia, Praha 1991, 604 s.
- Zeměpisný lexikon ČR. Obce a sídla. N-Ž. Stav k polovině 80 let. Academia, Praha 1991, 624 s.
- ZWETTLER, O. (1985): Historická geografie světa I. Evropa (5. – 17. století). Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 233 s.

9. 2 Seznam internetových zdrojů

- Bartošovice v Orlických horách (2015): Historie obce. <http://www.bartosovice.eu/index.php?id=1010&lang=cze> (16. 2. 2015).
- BAŘINA, M. (2004): Z minulosti Nové Paky. Nová Paka. <http://www.munovapaka.cz/z-minulosti-nove-paky/d-37408/p1=13457> (16. 2. 2015).
- Borohrádek (2015): Od historie po současnost. <http://www.mestoborohradek.cz/index.php?nid=428&lid=cs&oid=829> (16. 2. 2015).

- Bussinesinfo (2011): Charakteristika Královéhradeckého kraje. <http://www.businessinfo.cz/cs/clanky/charakteristika-kralovehradeckeho-kraje-2056.html> (14. 11. 2013).
- ČAPEK, M. (2014): Historie města. Trutnov. <http://www.trutnov.cz/nase-mesto/historie-mesta> (21. 10. 2014).
- Černilovský portál (2009): Úvod do historie obce. <http://www.cernilov.eu/index.php/historie> (18. 12. 2013).
- ČSÚ (2011): Průmysl Královéhradeckého kraje a ekonomické subjekty podle okresů. [http://www.czso.cz/xh/redakce.nsf/i/prumysl_kralovehradeckeho_kraje_a_ekonomicke_subjekty_podle_okresu/\\$File/katalog_firem_VP.pdf](http://www.czso.cz/xh/redakce.nsf/i/prumysl_kralovehradeckeho_kraje_a_ekonomicke_subjekty_podle_okresu/$File/katalog_firem_VP.pdf) (14. 11. 2013).
- ČSÚ (2012): Víte, proč sčítáme obyvatelstvo? [http://www.czso.cz/csu/2012edicniplan.nsf/t/7D002A5819/\\$File/1804120104.pdf](http://www.czso.cz/csu/2012edicniplan.nsf/t/7D002A5819/$File/1804120104.pdf) (4. 3. 2015).
- ČSÚ (2013): Český statistický úřad. <http://www.czso.cz/> (13. 7. 2013).
- ČSÚ (2012): Malý lexikon obcí ČR 2012. Velikostní skupiny obcí podle krajů okresů – počet obcí. <http://www.czso.cz/csu/2012edicniplan.nsf/p/1302-12> (15. 10. 2014).
- ČSÚ (2013): Nezaměstnaní v obcích a správních obvodech ORP Královéhradeckého kraje. [http://www.czso.cz/csu/2013edicniplan.nsf/t/DC00446E88/\\$File/52413513m0402_052.jpg](http://www.czso.cz/csu/2013edicniplan.nsf/t/DC00446E88/$File/52413513m0402_052.jpg) (25. 2. 2015).
- ČSÚ (2011): Počet obyvatel v obcích České republiky k 1. 1. 2011. http://www.czso.cz/csu/2011edicniplan.nsf/publ/1301-11-r_2011 (2. 9. 2013).
- Dobruška (2015): Dobruška. <http://www.mestodobruska.cz/turista/historie-mesta/historie-dobrusky-a-sloucenych-obci/dobruska/> (16. 2. 2015).
- DOUCEK, A. (2006): Historický vývoj. Rtyně v Podkrkonoší. <http://www.rtyne.cz/historie-mesta/d-66307/p1=6207> (16. 2. 2015).
- Dvůr Králové nad Labem (2013): Historie města. <http://www.mudk.cz/cz/mesto/historie-mesta/> (20. 10. 2014).

- Hradec Králové (2013): Základní informace o městě. <http://www.hradeckralove.org/hradec-kralove/o-meste> (18. 12. 2013).
- Chlumeck nad Cidlinou (2008): O městě. <http://www.chlumecknc.cz/o-meste/ds-50/p1=52> (18. 12. 2013).
- JENKOVÁ, R (2008): Historie města. Meziměstí. <http://www.mezimesti.cz/historie/d-17019/p1=4121> (16. 2. 2015).
- JUTA (2010): O společnosti. <http://www.juta.cz/Home.html> (29. 7. 2014).
- Kopidlno (2009): Město Kopidlno – od počátků do současnosti. <http://www.kopidlno.cz/mesto-kopidlno-od-pocatku-do-soucasnosti/d-127125/p1=2038> (16. 2. 2015).
- KOS, J. (2013): Historie města Rychnova nad Kněžnou. Rychnov nad Kněžnou. <http://www.rychnov-city.cz/historie-v-datech/d-1562/p1=1790> (16. 2. 2015).
- Královéhradecký kraj (2011): Stručné dějiny Královéhradeckého kraje. <http://www.kr-kralovehradecky.cz/cz/kraj-volene-organy/kralovehradecky-kraj/historie/strucne-dejiny-kralovehradeckeho-kraje-35/> (28. 10. 2013 a 5. 9. 2014).
- Královéhradecký kraj (2009): Charakteristika ORP kraje k 1. 1. 2009. <http://mapy.kr-kralovehradecky.cz/prumzony/cz/charakteristika-orp.htm> (1. 11. 2013).
- Královéhradecký kraj (2009): Základní charakteristika kraje. <http://mapy.kr-kralovehradecky.cz/prumzony/cz/zakladni-charakteristika.htm> (14. 10. 2014).
- Královéhradecký kraj (2009): ORP Jičín. Základní charakteristika území. <http://mapy.kr-kralovehradecky.cz/prumzony/cz/JC-zakladni-charakteristika.htm> (19. 3. 2014).
- Královéhradecký kraj (2013): Královéhradecký kraj. <http://www.kr-kralovehradecky.cz/cz/kraj-volene-organy/kralovehradecky-kraj/statisticke-udaje-108/> (2. 11. 2014).
- LAŠTOVIČKA, P. (2014): Historie města č. 3: Rozvoj průmyslu. Červený Kostelec. <http://www.cervenykostelec.cz/historie-a-soucasnost/rozvoj-prumyslu> (16. 2. 2015).

Lázně Běláhrad (2015): Historie města. <http://www.lazne-belohrad.cz/mesto/historie-mesta/> (16. 2. 2015).

Mapy (2014): Královéhradecký kraj. <http://www.mapy.cz/zakladni?x=16.0547679&y=50.4116041&z=8&q=Kr%C3%A1lov%C3%A9hradeck%C3%BD%20kraj> (20. 9. 2014).

Městečko Pecka (2015): Historie městečka Pecka. <http://www.mestys-pecka.cz/mestecko/historie/> (16. 2. 2015).

Město Hostinné (2015): Historie města. <http://hostinne.info/historie/ds-50/p1=1048> (16. 2. 2015).

Město Kostelec nad Orlicí (2015): Základní informace o městě. <http://www.kostelecno.cz/mesto/zakladni-informace> (16. 2. 2015).

Město Nechanice (2015): Historie. <http://www.nechanice.cz/historie-nechanic/> (15. 2. 2015).

Město Solnice (2015): Historie města. <http://www.solnice.cz/mesto/historie-1/> (16. 2. 2015).

Město Stárvkov (2009): Historie Stárvkova od roku 1573 do konce 19. století. http://www.starkov.cz/index.php?option=com_content&view=article&id=59:historie2&catid=25:historie&Itemid=67 (16. 2. (2015).

Město Vamberk (2014): Historie Města Vamberk. <http://www.vamberk-city.cz/historie.php> (16. 2. 2015).

Městský úřad Jičín (2013): Informace o městě Jičín. http://www.mujiicin.cz/vismo/dokumenty2.asp?id_org=5954&id=1279844&n=informace-o-meste&p1=61626 (16. 2. 2015).

Městys Machov (2019): Historie. http://www.machov-obec.cz/index.php?option=com_content&view=article&id=7&Itemid=20 (16. 2. 2015).

MORAVCOVÁ, M. (2007): Z historie Hronova. Město Hronov. <http://www.mestohronov.cz/z-historie/clanek/z-historie-hronova> (16. 2. 201)

MÜHLSTEIN, L. (2015): Historie České Skalice. Česká Skalice. <http://www.ceskaskalice.cz/cs/nase-mesto/o-meste/historie/> (16. 2. 2015).

- Náchod (2010): Historie města. <http://www.mestonachod.cz/mesto-nachod/mesto/historie/> (16. 12. 2015).
- NĚMEC, J. (2005): Historie města. Třebechovice pod Orebem. <http://www.trebechovice.cz/historie-mesta/d-99052/p1=29040> (24. 3. 2014).
- Nový Bydžov (2009): Historie města Nový Bydžov. <http://www.novybydzov.cz/historie-mesta/d-1058/p1=1091> (12. 3. 2014).
- Nové Město nad Metují (2014): Základní informace o městě. <http://www.novemestonm.cz/obcan/mesto/zakladni-informace/> (2. 11. 2014).
- Obec Smidary (2015): Historie Smidar. <http://www.smidary.cz/informace-obci/historie/historicke-prameny/> (15. 2. 2015).
- Opočno (2015): Historie Opočna. http://www.opocno.cz/index.php?option=com_content&view=article&id=104:historie-opocno&catid=94:historie&Itemid=188 (16. 2. 2015).
- Orlickedrahy (2014): Trať Častolovice – Solnice. http://www.orlickedrahy.cz/soucasnost_castolovice_solnice.php (11. 3. 2014).
- Orlickedrahy (2014): Trať Opočno – Dobruška. http://www.orlickedrahy.cz/soucasnost_opocno_dobruska.php (11. 3. 2014).
- Orlickedrahy (2014): Trať Doudleby n. O. – Rokytnice v O. h. http://www.orlickedrahy.cz/soucasnost_doudleby_rokytnice.php (11. 3. 2014).
- OTTE, M. (2012): Historie města. Město Broumov. http://www.broumov.net/vismo/dokumenty2.asp?id_org=1276&id=2516&p1=1122 (21. 10. 2013).
- Pec pod Sněžkou (2011): Historie města. <http://www.pecpodsnezkou.cz/omestepec-historie.php> (16. 2. 2015).
- Police nad Metují (2015): Historie Police nad Metují. <http://www.meu-police.cz/pro-turisty/historie/historie-police/> (16. 2. 2015).

- Risy (2012): Mapy – Královéhradecký kraj. <http://www.risy.cz/cs/krajske-ris/kralovehradecky-kraj/verejna-sprava/spravni-cleneni/uzemni-cleneni-mapy/#o1> (2. 11. 2014).
- Rokytnice v Orlických horách (2015): Historie města. <http://www.rokytnice.cz/historie-mesta-1> (16. 2. 2015).
- SELINGER, V. (2009): Historie. Úpice. <http://www.upice.cz/historie/d-1390/p1=1396> (16. 2. 2015).
- Sobotka (2015): Historie města. <http://www.sobotka.cz/historie> (16. 2. 2015).
- Stará Paka (2014): Historie. <http://www.starapaka.cz/historie.php> (16. 2. 2015).
- Svoboda nad Úpou (2011): Historie Svobody nad Úpou. <http://www.musvoboda.cz/historie/86-historiesvobody> (16. 2. 2015).
- Teplice nad Metují (2015): Teplice nad Metují – historie. <http://www.teplicenadmetuji.cz/obcan/informace-o-meste/historie/> (16. 2. 2015).
- TOMÍČKOVÁ, O. (2015): Historie města. Hořice v Podkrkonoší. <http://www.horice.org/cz/historie-mesta/> (16. 2. 2015).
- Týniště nad Orlicí (2007): Historie a současnost města Týniště nad Orlicí. <http://www.tyniste.cz/?page=historie-a-soucasnost-mesta-tyniste-nad-orlici> (16. 2. 2015).
- VEBA (2015): Historie. <http://www.veba.cz/cs/historie> (29. 7. 2014).
- VELECKÝ, V. (2006): Historie města Jaroměř. Informační portál města Jaroměř. <http://www.jaromer-josefov.cz/clanky.php?iSekce=1&iSub=8&iClanek=21> (21. 10. 2013).
- Velké Poříčí (2015): O městysi. <http://www.velkeporici.cz/mestys/o-mestysi> (16. 2. 2015).
- VOLÁK, M. (2009): Historie Smiřic. Město Smiřice. <http://www.mestosmirice.cz/default.php?id=16&ai=3&lang=cz&idk=879.1247132874&idka=> (22. 3. 2014).

- Vrchlabí (2008): O městě Vrchlabí. <http://www.muvrchlabi.cz/cz/o-meste-vrchlabi/> (16. 2. 2015).
- Vrchlabí (2008): O městě Vrchlabí. Vrchlabí – střípky z dějin města. <http://www.muvrchlabi.cz/cz/o-meste-vrchlabi/> (3. 11. 2013).
- Wikipedia (2014): Železniční trať Mladá Boleslav – Stará Paka. http://cs.wikipedia.org/wiki/%C5%BDelezni%C4%8Dn%C3%AD_tra%C5%A5_Mlad%C3%A1_Boleslav_%E2%80%93_Star%C3%A1_Paka (5. 11. 2014).
- Wikipedia (2014): Rakouská společnost státní dráhy. http://cs.wikipedia.org/wiki/Rakousk%C3%A1_spole%C4%8Dnost_st%C3%A1tn%C3%AD_dr%C3%A1hy (5. 11. 2014).
- Wikipedia (2014): Železniční trať Trutnov – Královec – Lubawka/Žacléř. http://cs.wikipedia.org/wiki/%C5%BDelezni%C4%8Dn%C3%AD_tra%C5%A5_Trutnov_%E2%80%93_Kr%C3%A1lovec_%E2%80%93_Lubawka/%C5%BDacl%C3%A9%C5%99 (11. 3. 2014).
- Wikipedia (2014): Nové Město nad Metují. http://cs.wikipedia.org/wiki/Nov%C3%A9_M%C4%8Bsto_nad_Metuj%C3%A1_D#Historie (30. 10. 2014).
- Žacléř (2012): Krátké představení. http://www.zacler.cz/index.php?option=com_content&view=article&id=5&Itemid=223 (16. 2. 2015).

9. 3 Seznam dalších zdrojů

ArcGIS verze 9. 1

10. Seznam tabulek

- Tabulka č. 1: Metodika rozdělení 49 vybraných obcí Královéhradeckého kraje dle dynamiky jejich populačního vývoje za období let 1869 – 2011 s. 23
- Tabulka č. 2: Metodika kategorizace mikroregionů dnešního Královéhradeckého kraje dle jejich vývojové typologie a změn v rozmístění obyvatelstva za období let 1869 – 2011 s. 24
- Tabulka č. 3: Podíl krajů na populaci území Česka 1850 – 2011 (v %) s. 39
- Tabulka č. 4: Vývoj hierarchie sídel Královéhradeckého kraje dle jejich populační velikosti s. 46
- Tabulka č. 5: Vývoj indexu velikostní strukturalizace obcí v Královéhradeckém kraji s. 47
- Tabulka č. 6/a: Vývoj administrativního uspořádání současného Královéhradeckého kraje v letech 1850 – 2011 s. 49
- Tabulka č. 6/b: Vývoj administrativního uspořádání současného Královéhradeckého kraje v letech 1850 – 2011 s. 50
- Tabulka č. 7/a-e: Vývoj počtu obyvatel ve vybraných 49 obcích Královéhradeckého kraje dle jejich administrativního postavení s. 51-52
- Tabulka č. 8 : Rozdělení obcí do kategorií dle roku přivedení železnice s. 55
- Tabulka č. 9: Vývoj počtu obyvatel ve 49 vybraných obcích Královéhradeckého kraje v závislosti na roku napojení na železnici vztaheného ke krajskému průměru s. 55
- Tabulka č. 10: Vývoj počtu obyvatel ve 49 vybraných obcích Královéhradeckého kraje v závislosti na roku napojení na železnici s. 55-56
- Tabulka č. 11: Rozdělení vybraných 49 obcí Královéhradeckého kraje vzhledem k jejich postavení z hlediska železniční sítě mezi lety 1869 – 1930 s. 57
- Tabulka č. 12: Vývoj počtu obyvatel ve vybraných 49 obcích Královéhradeckého kraje vzhledem k jejich postavení z hlediska železniční sítě mezi lety 1869 – 1930 s. 57-58
- Tabulka č. 13: Dynamika populačního vývoje vybraných 49 obcí Královéhradeckého kraje za období let 1869 – 2011 s. 60

- Tabulka č. 14: Vývoj počtu obyvatel v dnešních ORP Královéhradeckého kraje v letech 1869 - 2001 s. 64
- Tabulka č. 15: Hustota zalidnění v jednotlivých mikroregionech (ORP) v současném Královéhradeckém kraji ve vybraných letech v období let 1869 – 2011 s. 67
- Tabulka č. 16: Klasifikace hodnot hustoty zalidnění jednotlivých mikroregionů současného Královéhradeckého kraje ve vybraných letech z období let 1869 – 2011 s. 68
- Tabulka č. 17: Rozdělení mikroregionů dle klasifikace hodnot hustoty zalidnění současného Královéhradeckého kraje ve vybraných letech z období let 1869 – 2011 s. 75
- Tabulka č. 18: Počet mikroregionů dle klasifikace hodnot hustoty zalidnění současného Královéhradeckého kraje ve vybraných letech z období let 1869 – 2011 s. 76
- Tabulka č. 19: Vývoj počtu obyvatel v jednotlivých krajích dnešní České republiky v letech 1991 – 2011 s. 77
- Tabulka č. 20/a-b: Vývojová typologie mikroregionů a změny v rozmístění obyvatelstva ve vybraných letech v období let 1869 – 2011 s. 81-82
- Tabulka č. 21: Kategorizace mikroregionů dle jejich vývojové typologie a změn v rozmístění obyvatelstva na území dnešního Královéhradeckého kraje v letech 1869 – 2011 s. 83
- Tabulka č. 22: Početní zastoupení mikroregionů vybraných krajů v jednotlivých kategoriích dle jejich vývojové typologie a změn v rozmístění obyvatelstva v letech 1869 – 2011 (2001) s. 83
- Tabulka č. 23: Velikostní kategorie obcí v okresech Královéhradeckého kraje k 1. 1. 2012 s. 87
- Tabulka č. 24: Vývoj počtu obyvatel ve 49 vybraných obcích Královéhradeckého kraje ve vybraných letech v období let 1850 – 2011 s. 111
- Tabulka č. 25: Počet obyvatel ve 49 vybraných obcích Královéhradeckého kraje ve vybraných letech v období let 1850 – 2011 s. 112
- Tabulka č. 26: Nadmořská výška vybraných 49 obcí Královéhradeckého kraje s. 113

Tabulka č. 27: Vývoj populačního stavu ve 49 vybraných obcí Královéhradeckého kraje ve vybraných letech v období let 1850 – 2011	s. 114
Tabulka č. 28: Vývoj železniční sítě na území dnešního Královéhradeckého kraje	s. 115
Tabulka č. 29: Počet obyvatel v mikroregionech (ORP) současného Královéhradeckého kraje ve vybraných letech v období let 1869 – 2011	s. 116
Tabulka č. 30: Vývoj počtu obyvatel v jednotlivých mikroregionech (ORP) v současném Královéhradeckém kraji ve vybraných letech z období let 1869 – 2011	s. 117

11. Seznam map a grafů

Mapa č. 1: Krajské uspořádání České republiky platné od roku 2000	s. 28
Mapa č. 2: Okresy dnešního Královéhradeckého kraje v období let 1960 – 2002	s. 30
Mapa č. 3: Obce s rozšířenou působností Královéhradeckého kraje od 1. 1. 2003	s. 31
Mapa č. 4: Vybraných 49 obcí Královéhradeckého kraje	s. 32
Mapa č. 5: Populační vývoj dnešních ORP Královéhradeckého kraje v letech 1869 – 1910	s. 65
Mapa č. 6: Populační vývoj v dnešních ORP Královéhradeckého kraje v letech 1910 - 1930	s. 69
Mapa č. 7: Populační vývoj v dnešních ORP Královéhradeckého kraje v letech 1930 - 1950	s. 71
Mapa č. 8: Populační vývoj v dnešních ORP Královéhradeckého kraje v letech 1950 - 1991	s. 73
Mapa č. 9: Populační vývoj v dnešních ORP Královéhradeckého kraje v letech 1991 - 2011	s. 74
Mapa č. 10: Populační vývoj v dnešních ORP Královéhradeckého kraje v letech 1869 - 2011	s. 76
Mapa č. 11: Populační vývoj v dnešních ORP Královéhradeckého kraje v letech 1869 – 1890	s. 118

- Mapa č. 12: Populační vývoj v dnešních ORP Královéhradeckého kraje v letech 1890 – 1910
s. 118
- Mapa č. 13: Populační vývoj v dnešních ORP Královéhradeckého kraje v letech 1950 – 1970
s. 119
- Mapa č. 14: Populační vývoj v dnešních ORP Královéhradeckého kraje v letech 1950 – 1970
s. 119
- Mapa č. 15: Hustota zalidnění na území dnešního Královéhradeckého kraje v roce 1869 s. 120
- Mapa č. 16: Hustota zalidnění na území dnešního Královéhradeckého kraje v roce 1890 s. 120
- Mapa č. 17: Hustota zalidnění na území dnešního Královéhradeckého kraje v roce 1910 s. 121
- Mapa č. 18: Hustota zalidnění na území dnešního Královéhradeckého kraje v roce 1930 s. 121
- Mapa č. 19: Hustota zalidnění na území dnešního Královéhradeckého kraje v roce 1950 s. 122
- Mapa č. 20: Hustota zalidnění na území dnešního Královéhradeckého kraje v roce 1970 s. 122
- Mapa č. 21: Hustota zalidnění na území dnešního Královéhradeckého kraje v roce 1991 s. 123
- Mapa č. 22: Hustota zalidnění na území dnešního Královéhradeckého kraje v roce 2011 s. 123
- Graf č. 1: Vývoj počtu obyvatel v letech 1850 – 2011 v současném Královéhradeckém kraji
s. 84

12. Přílohy

12. 1 Tabulkové přílohy

Tabulka č. 24: Vývoj počtu obyvatel ve 49 vybraných obcích Královéhradeckého kraje ve vybraných letech v období let 1850 - 2011

Obec	Index růstu v daném období (výchozí rok – index = 100)										
	1850 - 1869	1869 - 1890	1890 - 1910	1869 - 1910	1910 - 1930	1930 - 1950	1950 - 1970	1970 - 1991	1950 - 1991	1991 - 2011	1869 - 2011
HRADEC KRÁLOVÉ	133	133	141	188	140	113	140	124	174	94	499
Černilov	163	111	71	80	127	72	95	109	104	128	98
Chlumeck nad Cidlinou	129	117	111	131	100	92	108	102	111	101	138
Nechanice	167	83	116	97	83	77	86	94	82	106	55
Nový Bydžov	139	122	111	136	88	86	95	94	90	98	92
Smidary	154	106	85	90	98	74	85	80	68	99	45
Smiřice	164	127	104	133	99	93	95	116	111	97	135
Třebechovice pod Orebem	129	104	109	115	110	95	101	98	99	111	135
JIČÍN	135	125	118	148	106	99	107	125	134	100	213
Hořice	168	117	125	147	95	81	105	114	120	97	134
Kopidlno	183	128	69	89	140	80	92	85	79	114	91
Lázně Běláhrad	126	105	117	123	89	81	99	99	99	97	87
Nová Paka	194	101	125	126	96	90	112	103	116	100	129
Pecka	197	88	61	54	132	74	83	83	69	99	37
Sobotka	99	93	101	94	89	82	95	93	89	109	68
Stará Paka	353	108	64	69	165	74	91	79	72	96	60
NÁCHOD	123	155	174	270	101	99	106	102	108	102	306
Broumov	124	158	130	207	92	61	116	103	120	97	138
Červený Kostelec	157	122	119	146	96	96	104	98	103	99	139
Česká Skalice	102	112	128	144	89	91	108	124	134	94	150
Hronov	123	122	163	200	91	89	101	89	90	92	137
Velké Poříčí	124	123	166	205	94	88	99	98	98	102	172
Jaroměř	109	159	108	173	115	72	95	127	100	101	147
Machov	108	98	86	85	89	79	83	92	77	98	45
Meziměstí	196	118	105	124	102	64	105	112	118	90	86
Nové Město nad Metují	127	119	137	163	96	97	136	127	175	96	260
Police nad Metují	214	100	115	115	85	87	99	107	107	96	89
Teplice nad Metují	178	96	97	94	84	49	93	80	74	91	26
Stárvkov	124	88	83	74	80	68	92	66	61	82	20
RYCHNOV NAD KNĚŽNOU	125	98	107	105	92	112	110	145	160	98	173
Bartošovice v Orlických horách	101	96	80	78	87	14	107	76	82	99	8
Borohrádek	94	104	102	106	112	77	124	100	125	98	115
Dobruška	131	101	112	113	98	88	130	111	145	100	144
Kostelec nad Orlicí	120	138	115	159	102	99	100	106	107	95	167
Opočno	120	115	113	130	93	100	110	104	115	94	132
Rokytnice v Orlických horách	154	101	82	83	88	71	83	107	90	116	55
Solnice	98	91	111	102	97	89	117	98	115	104	107
Týniště nad Orlicí	149	112	117	131	116	96	135	74	100	141	212
Vamberk	143	102	124	127	88	88	116	105	123	93	115
TRUTNOV	184	138	117	162	95	74	123	122	152	96	168
Dvůr Králové nad Labem	117	130	161	209	107	85	104	100	105	94	192
Hostinné	188	134	107	143	103	87	103	122	126	90	149
Pec pod Sněžkou	91	95	86	82	101	176	15	85	13	120	24
Rtyně v Podkrkonoší	111	124	103	129	94	101	121	111	113	98	140
Svoboda nad Úpou	115	147	96	142	88	71	108	111	121	87	96
Špindlerův Mlýn	96	94	124	117	88	247	20	91	18	97	45
Úpice	180	140	184	259	103	79	107	90	97	96	200
Vrchlabí	128	96	134	130	96	81	121	120	146	92	139
Žacléř	149	106	131	139	95	70	123	80	99	95	89
KRÁLOVÉHRADECKÝ KRAJ	109	107	107	117	96	81	101	102	104	100	95

Zdroj²³: Příslušná sčítání obyvatelstva, Retrospektivní lexikon obcí ČSSR 1850–1970 (1978) a ČSÚ (2011).

²³ Výchozí tabulka(č. 25) s uvedením počtu obyvatel na straně č. 112.

Tabulka č. 25.: Počet obyvatel ve 49 vybraných obcích Královéhradeckého kraje ve vybraných letech v období let 1850 - 2011

Obec	Počet obyvatel								
	1850	1869	1890	1910	1930	1950	1970	1991	2011
HRADEC KRÁLOVÉ	14 172	18 884	25 236	35 675	50 137	57 118	80 463	99 917	94 318
Černilov	1 512	2 478	2 767	1 984	2 520	1 825	1 736	1 902	2 438
Chlumeck nad Cidlinou	3 023	3 916	4 599	5 135	5 183	4 773	5 199	5 327	5 407
Nechanice	2 498	4 176	3 507	4 084	3 398	2 640	2 286	2 170	2 307
Nový Bydžov	5 497	7 689	9 401	10 486	9 295	8 015	7 656	7 242	7 145
Smidary	2 198	3 395	3 626	3 087	3 038	2 264	1 933	1 559	1 555
Smiřice	1 345	2 218	2 834	2 964	2 961	2 765	2 653	3 084	3 008
Třebechovice pod Orebem	3 337	4 326	4 542	4 984	5 496	5 263	5 360	5 253	5 876
JIČÍN	5 854	7 922	9 935	11 784	12 560	12 478	13 414	16 803	16 888
Hořice	3 977	6 710	7 894	9 897	9 421	7 700	8 090	9 282	9 030
Kopidlno	1 344	2 462	3 169	2 194	3 083	2 487	2 299	1 972	2 258
Lázně Běláhrad	3 358	4 262	4 481	5 269	4 737	3 861	3 858	3 823	3 734
Nová Paka	3 736	7 270	7 352	9 230	8 949	8 072	9 043	9 380	9 418
Pecka	1 774	3 511	3 090	1 904	2 520	1 882	1 572	1 316	1 305
Sobotka	3 670	3 642	3 395	3 450	3 098	2 554	2 451	2 287	2 497
Stará Paka	962	3 398	3 701	2 374	3 934	2 924	2 686	2 127	2 060
NÁCHOD	5 453	6 757	10 481	18 302	18 649	18 562	19 729	20 172	20 688
Broumov	4 590	5 701	9 063	11 846	10 931	6 713	7 814	8 076	7 902
Červený Kostelec	3 886	6 130	7 485	8 971	8 660	8 342	8 726	8 598	8 542
Česká Kalice	3 423	3 507	3 949	5 084	4 554	4 152	4 497	5 594	5 283
Hronov	3 624	4 488	5 493	9 004	8 215	7 315	7 404	6 653	6 165
Velké Poříčí	1 125	1 405	1 733	2 881	2 716	2 398	2 387	2 361	2 429
Jaroměř	7 881	8 647	13 805	14 992	17 243	12 531	11 974	12 557	12 739
Machov	2 289	2 480	2 441	2 113	1 884	1 489	1 238	1 147	1 133
Meziměstí	1 588	3 122	3 697	3 887	3 967	2 544	2 680	3 009	2 710
Nové Město nad Metují	2 961	3 789	4 507	6 212	6 004	5 836	7 988	10 220	9 859
Police nad Metují	2 248	4 818	4 822	5 557	4 738	4 169	4 160	4 480	4 311
Teplice nad Metují	3 636	6 495	6 292	6 154	5 206	2 556	2 379	1 906	1 747
Stárvkov	2 476	3 079	2 732	2 279	1 843	1 267	1 167	777	642
RYCHNOV NAD KNĚŽNOU	5 230	6 548	6 449	6 936	6 425	7 207	7 936	11 552	11 333
Bartošovice v Orlických horách	2 647	2 696	2 608	2 105	1 834	267	286	219	217
Borohrádek	1 991	1 872	1 959	2 002	2 260	1 752	2 180	2 193	2 153
Dobruška	3 626	4 786	4 851	5 445	5 350	4 736	6 204	6 893	6 917
Kostelec nad Orlicí	3 056	3 690	5 114	5 887	6 027	6 017	6 052	6 455	6 175
Opočno	1 958	2 355	2 711	3 070	2 869	2 874	3 183	3 309	3 121
Rokytnice v Orlických horách	2 639	4 089	4 161	3 416	3 028	2 175	1 825	1 964	2 288
Solnice	2 042	2 013	1 848	2 068	2 009	1 803	2 113	2 086	2 171
Týniště nad Orlicí	1 996	2 986	3 352	3 938	4 602	4 443	6 010	4 482	6 354
Vamberk	2 815	4 049	4 146	5 159	4 586	4 057	4 744	4 995	4 672
TRUTNOV	9 937	18 289	25 407	29 786	28 329	21 030	26 046	31 999	30 819
Dvůr Králové nad Labem	7 110	8 365	10 898	17 566	18 839	16 083	16 828	16 976	16 101
Hostinné	1 660	3 128	4 203	4 503	4 650	4 084	4 229	5 181	4 684
Pec pod Sněžkou	2 865	2 621	2 508	2 171	2 198	3 876	616	529	640
Rtyně v Podkrkonoší	1 933	2 159	2 695	2 800	2 648	2 699	3 270	3 076	3 024
Svoboda nad Úpou	1 923	2 223	3 290	3 173	2 816	2 009	2 180	2 436	2 139
Špindlerův Mlýn	2 699	2 602	2 464	3 065	2 700	6 669	1 355	1 220	1 194
Úpice	1 635	2 957	4 156	7 672	7 909	6 277	6 749	6 141	5 929
Vrchlabí	6 959	8 924	8 654	11 659	11 283	9 187	11 119	13 416	12 461
Žacléř	2 631	3 937	4 182	5 499	5 264	3 727	4 608	3 700	3 523
Královéhradecký kraj	531 879	581 238	633 588	681 602	654 763	531 533	540 337	552 809	554 803

Zdroj: Příslušná sčítání obyvatelstva, Retrospektivní lexikon obcí ČSSR 1850–1970 (1978) a ČSÚ (2011).

Tabulka č. 26: Nadmořská výška vybraných 49 obcí Královéhradeckého kraje

Obec	Nadmořská výška (m n. m.)
HRADEC KRÁLOVÉ	235
Černilov	253
Chlumeck nad Cidlinou	223
Nechanice	239
Nový Bydžov	232
Smidary	238
Smiřice	240
Třebechovice pod Orebem	243
JIČÍN	287
Hořice	311
Kopidlno	219
Lázně Běláhrad	291
Nová Paka	427
Pecka	407
Sobotka	305
Stará Paka	407
NÁCHOD	346
Broumov	395
Červený Kostelec	414
Česká Skalice	284
Hronov	364
Velké Poříčí	360
Jaroměř	254
Machov	450
Meziměstí	432
Nové Město nad Metují	332
Police nad Metují	441
Teplice nad Metují	464
Stárvkov	441
RYCHNOV NAD KNĚŽNOU	320
Bartošovice v Orlických horách	580
Borohrádek	258
Dobruška	287
Kostelec nad Orlicí	273
Opočno	292
Rokytnice v Orlických horách	580
Solnice	332
Týniště nad Orlicí	253
Vamberk	320
TRUTNOV	414
Dvůr Králové nad Labem	298
Hostinné	351
Pec pod Sněžkou	769
Rtyně v Podkrkonoší	405
Svoboda nad Úpou	516
Špindlerův Mlýn	718
Úpice	352
Vrchlabí	477
Žacléř	612

Zdroj: Zeměpisný lexikon ČR. Obce a sídla. A-M, 1991. Zeměpisný lexikon ČR. Obce a sídla. N-Ž, 1991.

Tabulka č. 27: Vývoj populačního stavu ve 49 vybraných obcích Královéhradeckého kraje ve vybraných letech v období let 1850 - 2011

Obec	Relativní index změny v daném období (postup výpočtů – viz kapitola 3. Metodika)										
	1850 - 1869	1869 - 1890	1890 - 1910	1869 - 1910	1910 - 1930	1930 - 1950	1950 - 1970	1970 - 1991	1950 - 1991	1991 - 2011	1869 - 2011
HRADEC KRÁLOVÉ	1,21	1,22	1,31	1,61	1,46	1,40	1,38	1,21	1,68	0,94	5,23
Černilov	1,49	1,02	0,66	0,68	1,32	0,89	0,93	1,07	1,00	1,27	1,03
Chlumec nad Cidlinou	1,18	1,07	1,03	1,11	1,05	1,13	1,07	1,00	1,07	1,01	1,44
Nechanice	1,52	0,77	1,08	0,83	0,86	0,95	0,85	0,92	0,79	1,05	0,57
Nový Bydžov	1,27	1,12	1,03	1,16	0,92	1,06	0,93	0,92	0,86	0,98	0,97
Smidary	1,41	0,97	0,79	0,77	1,02	0,91	0,83	0,78	0,66	0,99	0,47
Smiřice	1,50	1,17	0,97	1,13	1,03	1,15	0,94	1,13	1,07	0,97	1,42
Třebechovice pod Orebem	1,18	0,96	1,02	0,98	1,14	1,17	1,00	0,95	0,95	1,11	1,42
JÍČÍN	1,23	1,15	1,10	1,26	1,10	1,22	1,05	1,22	1,29	1,00	2,23
Hořice	1,54	1,07	1,16	1,25	0,99	1,00	1,03	1,12	1,15	0,96	1,40
Kopidlno	1,67	1,18	0,64	0,75	1,46	0,99	0,90	0,83	0,76	1,14	0,96
Lázně Bělohrad	1,16	0,96	1,09	1,05	0,93	1,00	0,98	0,96	0,95	0,97	0,91
Nová Paka	1,78	0,92	1,16	1,08	1,00	1,11	1,10	1,01	1,11	1,00	1,35
Pecka	1,81	0,80	0,57	0,46	1,37	0,91	0,82	0,81	0,67	0,98	0,38
Sobotka	0,90	0,85	0,94	0,80	0,93	1,01	0,94	0,91	0,86	1,08	0,71
Stará Paka	3,23	0,99	0,59	0,59	1,72	0,91	0,90	0,77	0,69	0,96	0,63
NÁCHOD	1,13	1,42	1,62	2,30	1,06	1,22	1,04	0,99	1,04	1,02	3,20
Broumov	1,13	1,45	1,21	1,77	0,96	0,75	1,14	1,01	1,15	0,97	1,45
Červený Kostelec	1,44	1,12	1,11	1,24	1,00	1,18	1,02	0,96	0,99	0,98	1,45
Česká Skalice	0,93	1,03	1,19	1,23	0,93	1,12	1,06	1,21	1,29	0,94	1,57
Hronov	1,13	1,12	1,52	1,71	0,94	1,09	0,99	0,87	0,87	0,92	1,43
Velké Poříčí	1,14	1,13	1,54	1,74	0,98	1,08	0,97	0,96	0,94	1,02	1,81
Jaroměř	1,00	1,46	1,00	1,47	1,19	0,89	0,93	1,02	0,96	1,01	1,54
Machov	0,99	0,90	0,80	0,72	0,92	0,97	0,81	0,90	0,74	0,98	0,47
Meziměstí	1,79	1,08	0,97	1,06	1,06	0,78	1,03	1,09	1,13	0,89	0,90
Nové Město nad Metují	1,17	1,09	1,28	1,39	1,00	1,19	1,34	1,25	1,68	0,96	2,72
Police nad Metují	1,96	0,91	1,07	0,98	0,88	1,08	0,98	1,05	1,03	0,95	0,93
Teplice nad Metují	1,63	0,88	0,90	0,80	0,88	0,60	0,91	0,78	0,71	0,91	0,28
Stárvkov	1,13	0,81	0,77	0,63	0,84	0,84	0,90	0,65	0,58	0,82	0,21
RYCHNOV NAD KNĚŽNOU	1,14	0,90	0,99	0,90	0,96	1,38	1,08	1,42	1,54	0,97	1,81
Bartošovice v Orlických horách	0,93	0,88	0,75	0,66	0,90	0,17	1,05	0,74	0,78	0,98	0,08
Borohrádek	0,86	0,96	0,94	0,91	1,17	0,95	1,22	0,98	1,20	0,97	1,20
Dobruška	1,20	0,92	1,04	0,97	1,02	1,09	1,28	1,08	1,39	0,99	1,51
Kostelec nad Orlicí	1,10	1,27	1,07	1,36	1,06	1,22	0,98	1,04	1,03	0,95	1,75
Opočno	1,10	1,05	1,05	1,11	0,97	1,23	1,08	1,01	1,10	0,93	1,38
Rokytnice v Orlických horách	1,41	0,93	0,76	0,71	0,92	0,88	0,82	1,05	0,86	1,16	0,58
Solnice	0,90	0,84	1,04	0,87	1,01	1,10	1,15	0,96	1,11	1,03	1,12
Týniště nad Orlicí	1,36	1,02	1,09	1,12	1,21	1,18	1,33	0,72	0,96	1,41	2,22
Vamberk	1,31	0,93	1,15	1,08	0,92	1,08	1,15	1,02	1,18	0,93	1,20
TRUTNOV	1,68	1,27	1,08	1,38	0,99	0,91	1,21	1,20	1,46	0,95	1,76
Dvůr Králové nad Labem	1,07	1,19	1,49	1,79	1,11	1,05	1,02	0,98	1,01	0,94	2,01
Hostinné	1,72	1,23	0,99	1,22	1,07	1,08	1,01	1,19	1,21	0,90	1,56
Pec pod Sněžkou	0,83	0,87	0,80	0,70	1,05	2,17	0,15	0,83	0,13	1,20	0,25
Rtyně v Podkrkonoší	1,02	1,14	0,96	1,10	0,98	1,25	1,19	0,91	1,09	0,97	1,46
Svoboda nad Úpou	1,05	1,35	0,89	1,21	0,92	0,87	1,06	1,09	1,16	0,87	1,00
Špindlerův Mlýn	0,88	0,86	1,15	1,00	0,91	3,04	0,19	0,88	0,17	0,97	0,48
Úpice	1,65	1,28	1,71	2,21	1,07	0,97	1,05	0,88	0,94	0,96	2,10
Vrchlabí	1,17	0,88	1,25	1,11	1,00	1,00	1,19	1,17	1,40	0,92	1,46
Žacléf	1,36	0,97	1,22	1,19	0,99	0,87	1,21	0,78	0,95	0,94	0,93
KRÁLOVÉHRADECKÝ KRAJ	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1

Zdroj²⁴: Příslušná sčítání obyvatelstva, Retrospektivní lexikon obcí ČSSR 1850–1970 (1978) a ČSÚ (2011).

²⁴ Výchozí tabulka (č. 25) s uvedením počtu obyvatel na straně č. 112.

Tabulka č. 28: Vývoj železniční sítě na území dnešního Královéhradeckého kraje

Obec	Rok přivedení železnice	Název dráhy	Počáteční a konečný bod dráhy
HRADEC KRÁLOVÉ	1857	Jihoseveroněmecká spojovací dráha	Pardubice – Liberec
Černilov	-	-	-
Chlumec nad Cidlinou	1873	Rakouská severozápadní dráha	Velký Osek – Hradec Králové
Nechanice	-	-	-
Nový Bydžov	1870	Rakouská severozápadní dráha	Velký Osek – Ostroměř
Smidary	1870	Rakouská severozápadní dráha	Velký Osek – Ostroměř
Smířice	1857	Jihoseveroněmecká spojovací dráha	Pardubice – Liberec
Třebechovice pod Orebem	1875	Rakouská severozápadní dráha	Hradec Králové – Lichkov
JIČÍN	1871	Rakouská severozápadní dráha	Ostroměř – Jičín
Hořice	1881	Rakouská severozápadní dráha	Jičín – Hradec Králové
Kopidlno	1881	Rakouská severozápadní dráha	Jičín – Nymburk
Lázně Bělohrad	1871	Rakouská severozápadní dráha	Ostroměř – Stará Paka – Kunčice nad Labem
Nová Paka	1871	Rakouská severozápadní dráha	Ostroměř – Stará Paka – Kunčice nad Labem
Pecka	-	-	-
Sobotka	1905	Železniční trať Mladá Boleslav – Stará Paka	Mladá Boleslav – Sobotka – Stará Paka
Stará Paka	1858	Jihoseveroněmecká spojovací dráha	Pardubice – Liberec
NÁCHOD	1875	Rakouská společnost státní dráhy	Choceň – Broumov – Otovice
Broumov	1875	Rakouská společnost státní dráhy	Choceň – Broumov – Otovice
Červený Kostelec	1859	Jihoseveroněmecká spojovací dráha	Jaroměř – Svatoňovice
Česká Skalice	1859	Jihoseveroněmecká spojovací dráha	Jaroměř – Svatoňovice
Hronov	1875	Rakouská společnost státní dráhy	Choceň – Broumov – Otovice
Velké Poříčí	1875	Rakouská společnost státní dráhy	Choceň – Broumov – Otovice
Jaroměř	1857	Jihoseveroněmecká spojovací dráha	Pardubice – Liberec
Machov	-	-	-
Meziměstí	1875	Rakouská společnost státní dráhy	Choceň – Broumov – Otovice
Nové Město nad Metují	1859	Jihoseveroněmecká spojovací dráha	Jaroměř – Svatoňovice
Police nad Metují	1875	Rakouská společnost státní dráhy	Choceň – Broumov – Otovice
Teplice nad Metují	1875	Rakouská společnost státní dráhy	Choceň – Broumov – Otovice
Stárvov	-	-	-
RYCHNOV NAD KNĚŽNOU	1893	Trať Častolovice - Solnice	Častolovice – Solnice
Bartošovice v O. horách	-	-	-
Borohrádek	1875	Rakouská společnost státní dráhy	Choceň – Broumov – Otovice
Dobruška	1908	Železniční trať Opočno pod Orlickými horami - Dobruška	Opočno – Dobruška
Kostelec nad Orlicí	1875	Rakouská severozápadní dráha	Hradec Králové – Lichkov
Opočno	1875	Rakouská společnost státní dráhy	Choceň – Broumov – Otovice
Rokytnice v Orlických horách	1906	Trať Doudleby nad Orlicí - Rokytnice v Orlických horách	Doudleby nad Orlicí - Rokytnice v Orlických horách
Solnice	1893	Trať Častolovice - Solnice	Častolovice – Solnice
Týniště nad Orlicí	1875	Rakouská společnost státní dráhy	Choceň – Broumov – Otovice
Vamberk	1906	Trať Doudleby nad Orlicí - Rokytnice v Orlických horách	Doudleby nad Orlicí - Rokytnice v Orlických horách
TRUTNOV	1870	Jihoseveroněmecká spojovací dráha	Jaroměř – Trutnov
Dvůr Králové nad Labem	1858	Jihoseveroněmecká spojovací dráha	Pardubice – Liberec
Hostinné	1870	Jihoseveroněmecká spojovací dráha	Kunčice – Poříčí
Pec pod Sněžkou	-	-	-
Rtyň v Podkrkonoší	1869	Jihoseveroněmecká spojovací dráha	Jaroměř – Trutnov
Svoboda nad Úpou	1871	Jihoseveroněmecká spojovací dráha	Trutnov – Svoboda nad Úpou
Špindlerův Mlýn	-	-	-
Úpice	-	-	-
Vrchlabí	1871	Jihoseveroněmecká spojovací dráha	Kunčice nad Labem – Vrchlabí
Žacléf	1882	Rakouská společnost místních drah	Královec – Žacléf

Zdroj: Hlavačka 1989, s. 174 (mapa), Wikipedia 2014, Orlickedrahy (2014).

Tabulka č. 29: Počet obyvatel v mikroregionech (ORP) současného Královéhradeckého kraje ve vybraných letech v období let 1869 – 2011

ORP	Počet obyvatel							
	1869	1890	1910	1930	1950	1970	1991	2011
Hradec Králové	76 628	87 975	98 062	111 637	107 218	128 382	145 619	145 511
Nový Bydžov	24 904	27 947	29 920	27 052	21 379	19 099	17 043	17 478
Jičín	70 089	73 419	72 227	67 225	54 339	49 145	46 702	47 845
Hořice	25 001	26 749	28 114	26 040	20 036	19 072	18 424	18 578
Nová Paka	17 486	17 124	19 444	17 513	14 208	14 928	13 524	13 522
Náchod	57 749	63 442	76 742	70 544	62 337	62 050	61 330	61 736
Broumov	30 860	34 108	37 723	33 702	18 654	18 382	17 483	16 927
Nové Město nad Metují	10 856	11 727	13 162	12 263	10 714	12 429	14 344	14 424
Jaroměř	20 253	25 990	27 042	27 902	20 660	19 270	18 782	19 376
Rychnov nad Kněžnou	50 122	50 627	48 349	42 405	30 551	31 326	33 442	33 930
Dobruška	30 486	31 898	30 388	26 885	20 369	20 353	19 858	20 123
Kostelec nad Orlicí	20 586	23 388	25 466	26 512	23 403	25 072	24 844	25 091
Trutnov	73 731	84 085	92 021	86 384	64 286	63 997	65 078	64 748
Dvůr Králové nad Labem	38 045	39 220	43 971	41 175	31 505	30 395	27 724	27 408
Vrchlabí	34 442	35 859	38 871	36 524	31 875	27 067	28 612	28 125
KRÁLOVÉHRADECKÝ KRAJ	581 238	633 558	681 602	654 763	531 533	540 337	552 809	554 803

Zdroj²⁵: Příslušná sčítání obyvatelstva a ČSÚ (2011).

²⁵ Výchozí tabulka (č. 25) s uvedením počtu obyvatel na straně č. 112.

Tabulka č. 30: Vývoj počtu obyvatel v jednotlivých mikroregionech (ORP) v současném Královéhradeckém kraji ve vybraných letech z období let 1869 – 2011

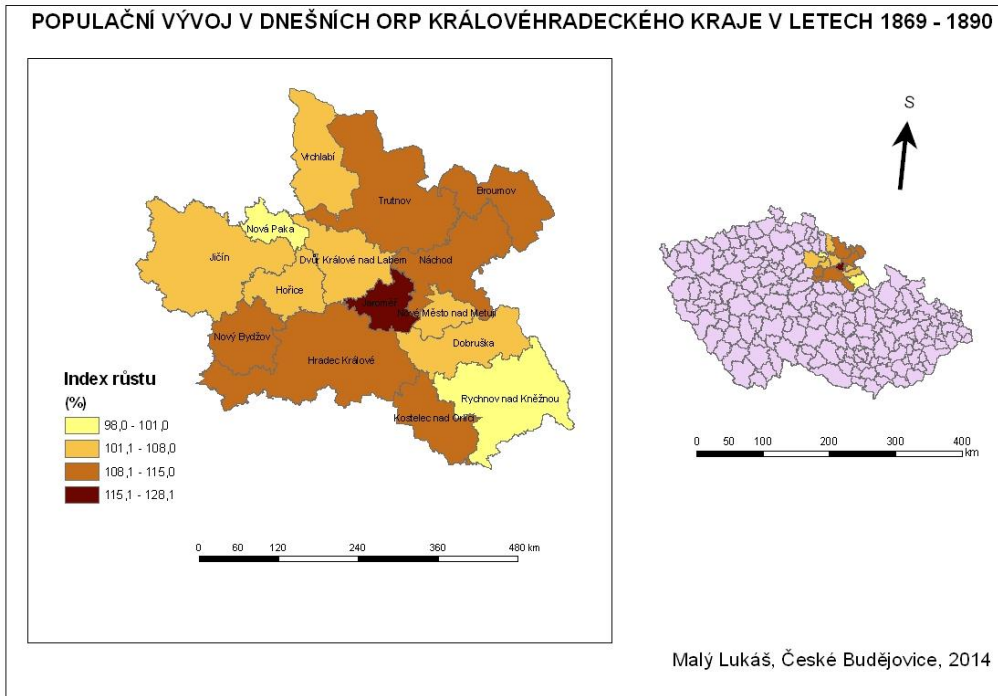
ORP	Relativní index změny (r. i. z.)									
	1869 – 1890	1890 – 1910	1869 – 1910	1910 – 1930	1930 – 1950	1950 – 1970	1970 – 1991	1950 – 1991	1991 – 2011	1869 – 2011
Hradec Králové	1,05	1,04	1,09	1,19	1,18	1,18	1,11	1,31	1	1,99
Nový Bydžov	1,03	1	1,02	0,94	0,97	0,88	0,87	0,77	1,02	0,74
Jičín	0,96	0,91	0,89	0,97	1	0,89	0,93	0,83	1,02	0,72
Hořice	0,98	0,98	0,96	0,96	0,95	0,94	0,94	0,88	1	0,78
Nová Paka	0,9	1,06	0,95	0,94	1	1,03	0,89	0,92	1	0,81
Náchod	1,01	1,12	1,13	0,96	1,09	0,98	0,97	0,95	1	1,12
Broumov	1,01	1,03	1,04	0,93	0,68	0,97	0,93	0,9	0,96	0,57
Nové Město nad Metují	0,99	1,04	1,03	0,97	1,08	1,14	1,13	1,29	1	1,39
Jaroměř	1,18	0,98	1,14	1,07	0,91	0,92	0,95	0,87	1,03	1
Rychnov nad Kněžnou	0,93	0,89	0,82	0,91	0,89	1,01	1,04	1,05	1,01	0,71
Dobruška	0,96	0,89	0,85	0,92	0,93	0,98	0,95	0,94	1	0,69
Kostelec nad Orlicí	1,04	1,01	1,05	1,08	1,09	1,05	0,97	1,02	1,01	1,28
Trutnov	1,05	1,02	1,06	0,98	0,92	0,98	0,99	0,97	0,99	0,92
Dvůr Králové nad Labem	0,95	1,04	0,99	0,97	0,94	0,94	0,89	0,85	0,99	0,75
Vrchlabí	0,96	1,01	0,96	0,98	1,08	0,84	1,03	0,86	0,98	0,86
KRÁLOVÉHRADECKÝ KRAJ	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1

Zdroj²⁶: Příslušná sčítání obyvatelstva a ČSÚ (2011).

²⁶ Výchozí tabulka (č. 29)s uvedením počtu obyvatel dle mikroregionů na straně č. 116.

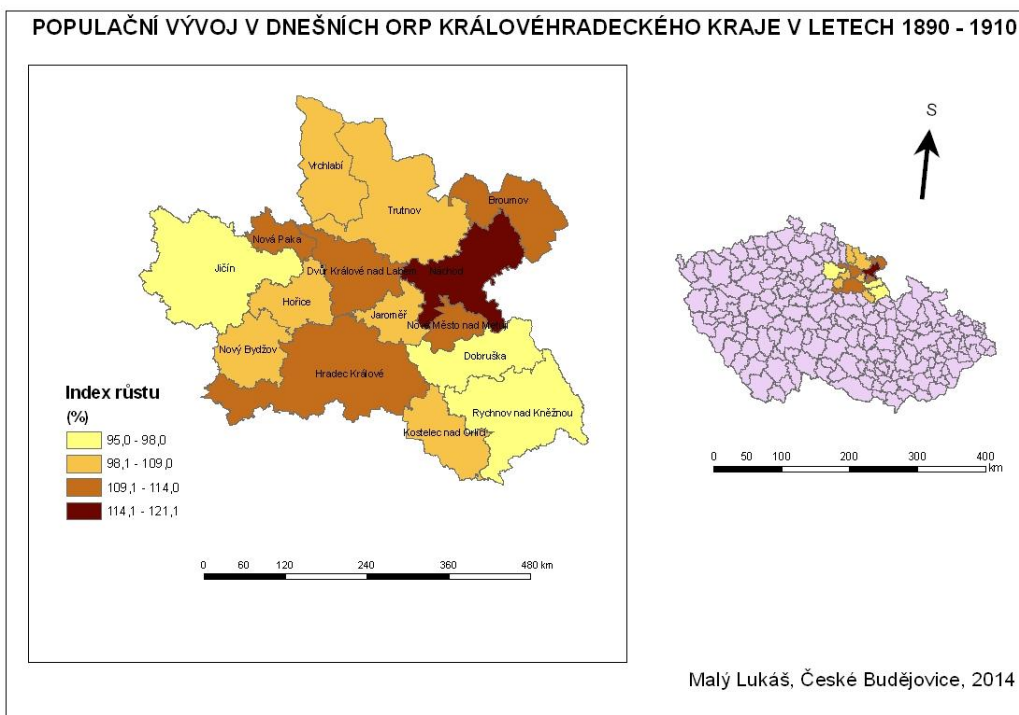
12. 2 Mapové přílohy

Mapa č. 11: Populační vývoj v dnešních ORP Královéhradeckého kraje v letech 1869 – 1890

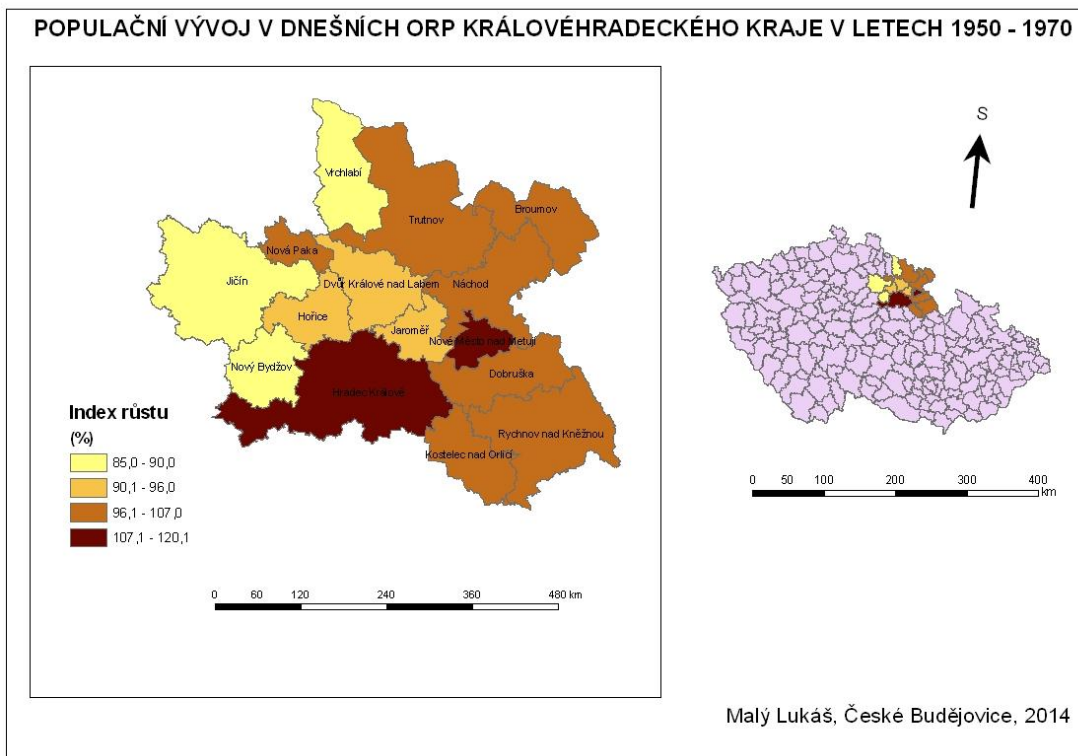
Zdroj: ArcGIS verze 9. 1 a vlastní výzkum.

Mapa č. 12: Populační vývoj v dnešních ORP Královéhradeckého kraje v letech 1890 – 1910

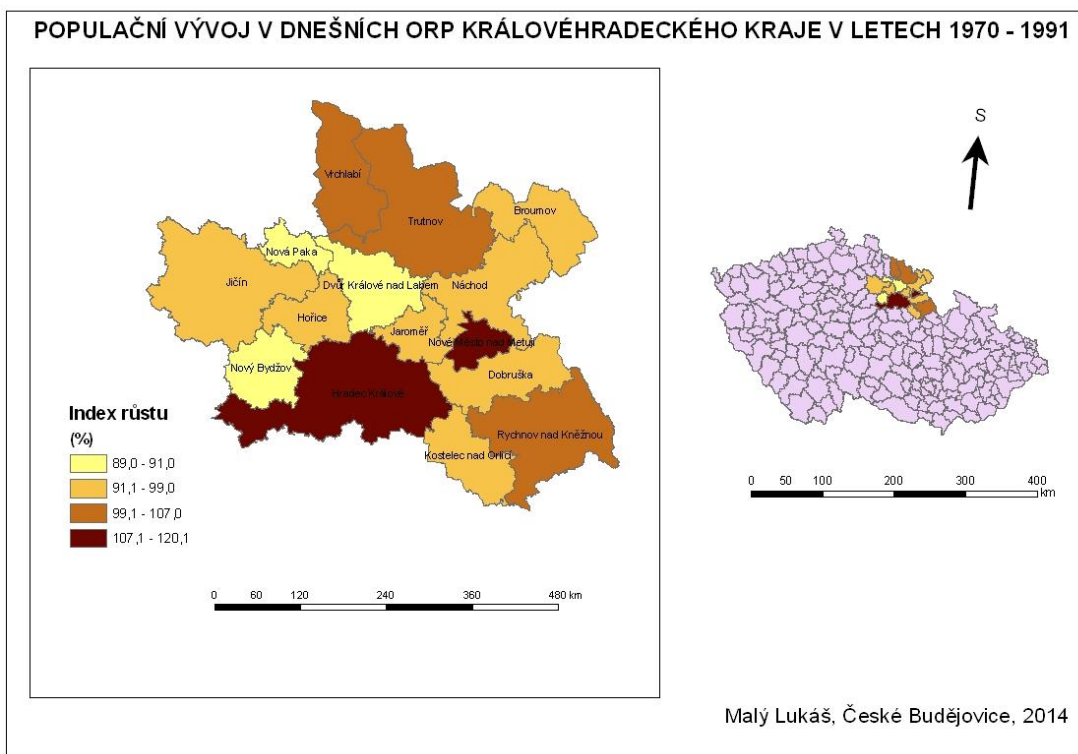
Zdroj: ArcGIS verze 9. 1 a vlastní výzkum.

Mapa č. 13: Populační vývoj v dnešních ORP Královéhradeckého kraje v letech 1950 – 1970

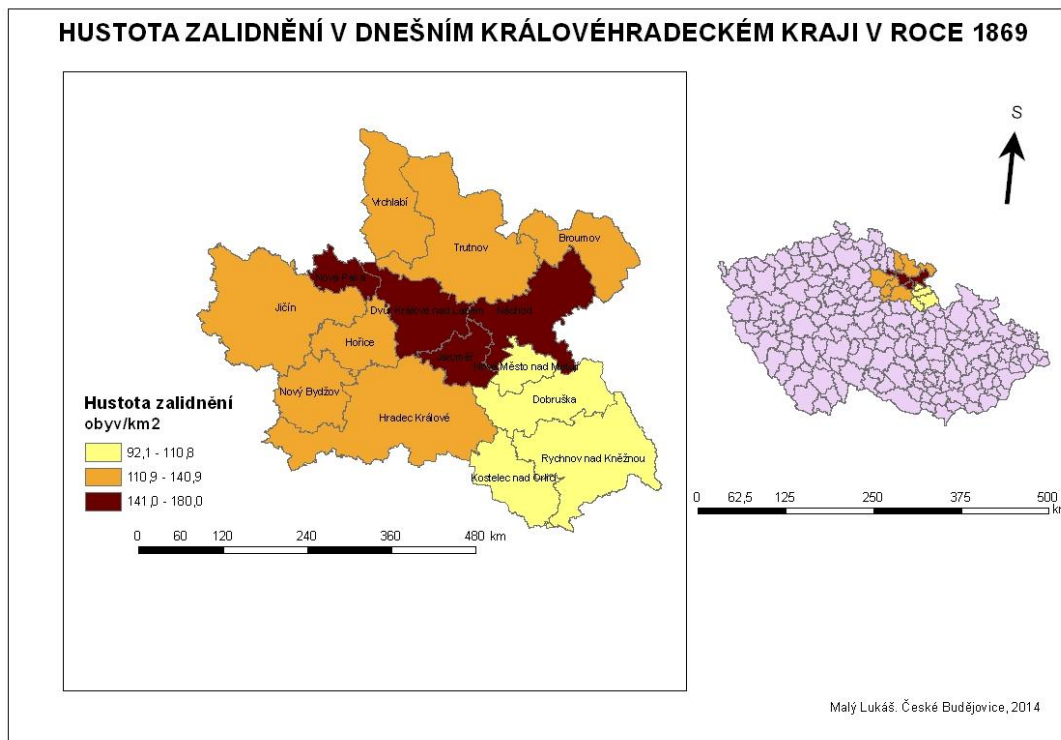
Zdroj: ArcGIS verze 9. 1 a vlastní výzkum.

Mapa č. 14: Populační vývoj v dnešních ORP Královéhradeckého kraje v letech 1950 – 1970

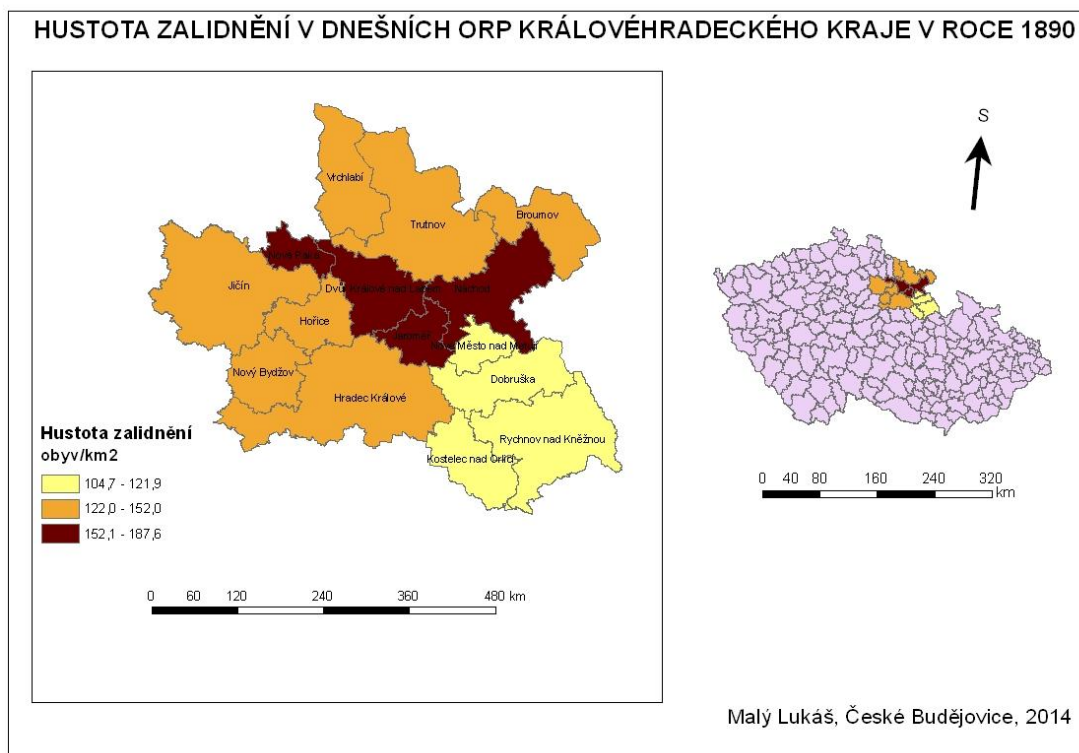
Zdroj: ArcGIS verze 9. 1 a vlastní výzkum.

Mapa č. 15: Hustota zalidnění na území dnešního Královéhradeckého kraje v roce 1869

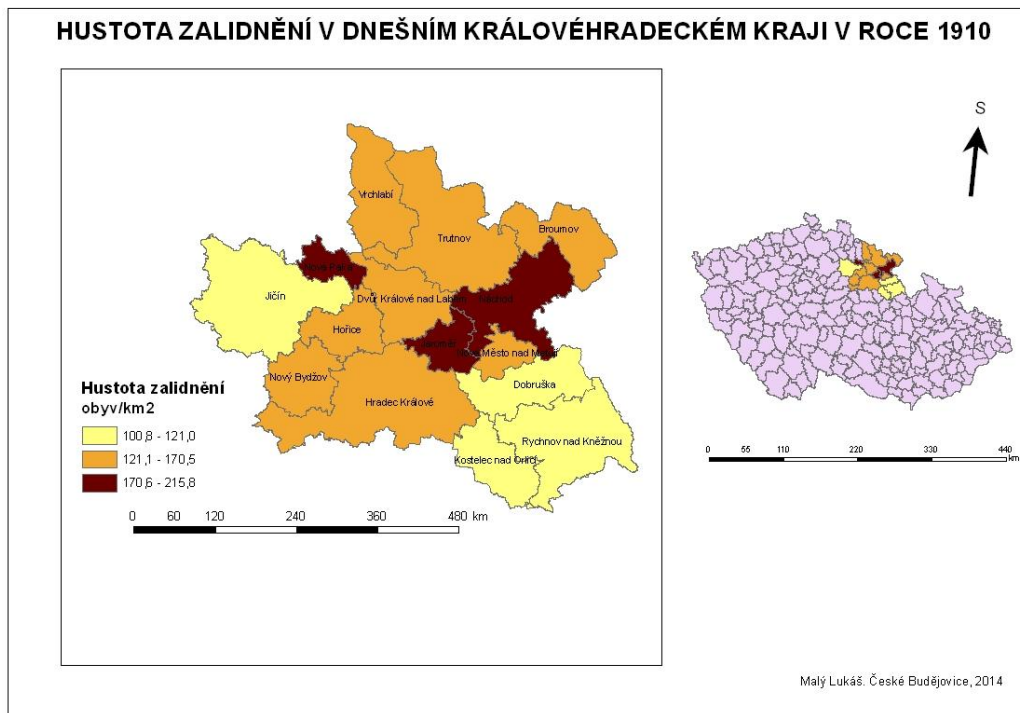
Zdroj: ArcGIS verze 9. 1 a vlastní výzkum.

Mapa č. 16: Hustota zalidnění na území dnešního Královéhradeckého kraje v roce 1890

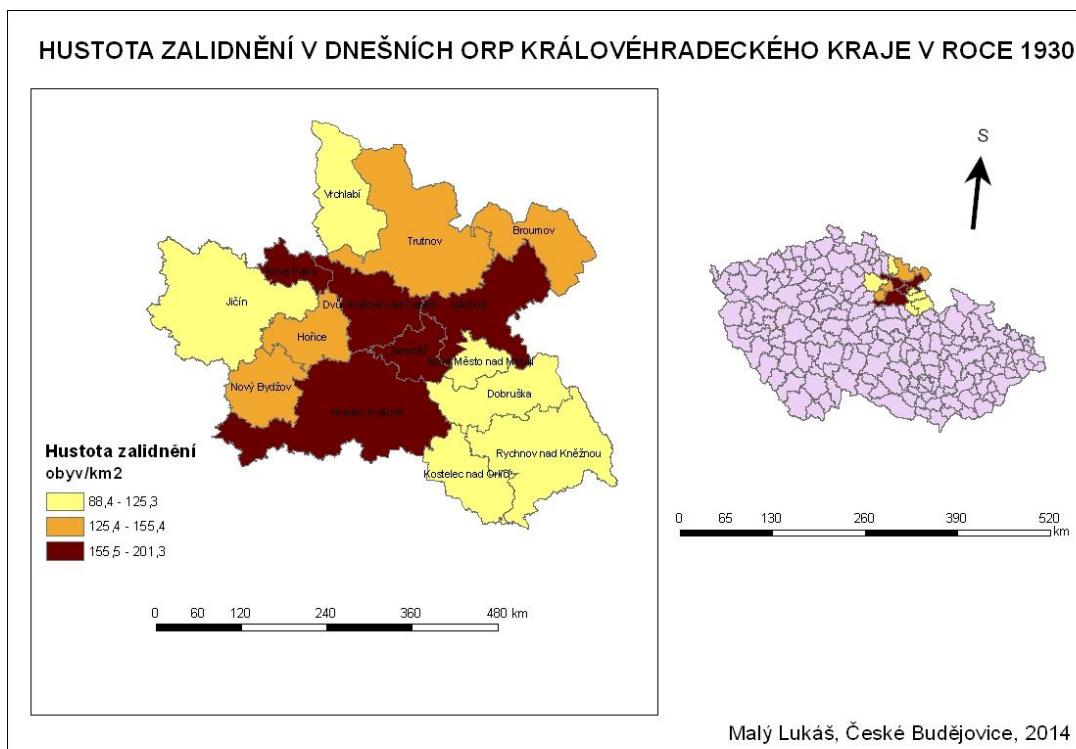
Zdroj: ArcGIS verze 9. 1 a vlastní výzkum.

Mapa č. 17: Hustota zalidnění na území dnešního Královéhradeckého kraje v roce 1910

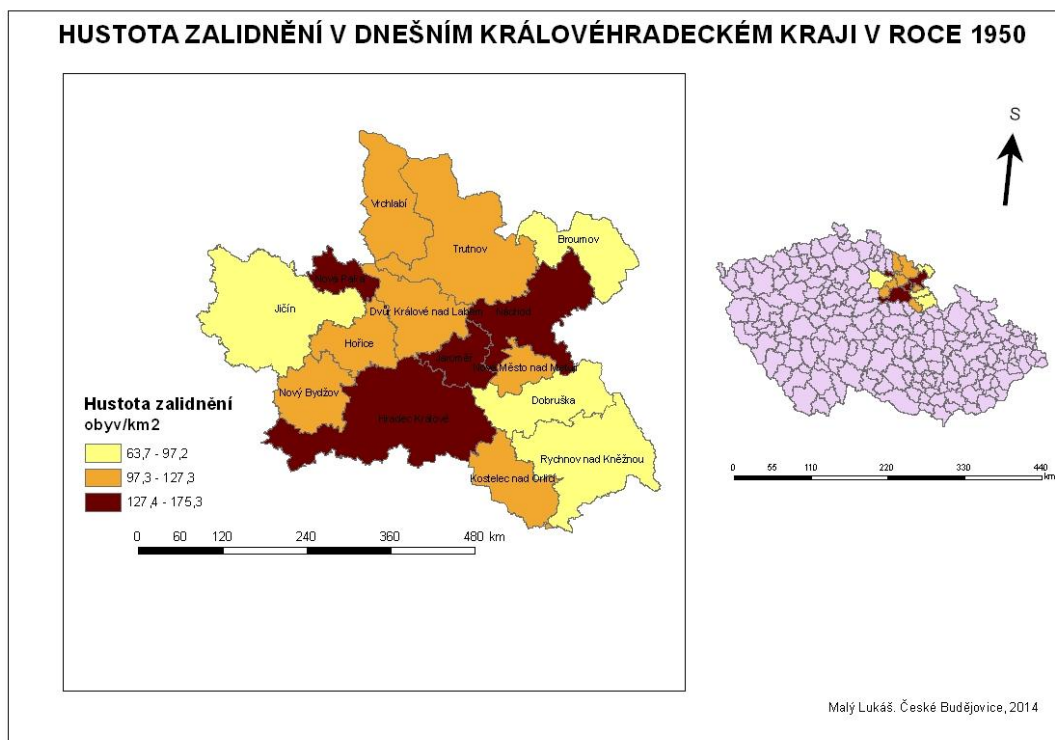
Zdroj: ArcGIS verze 9. 1 a vlastní výzkum.

Mapa č. 18: Hustota zalidnění na území dnešního Královéhradeckého kraje v roce 1930

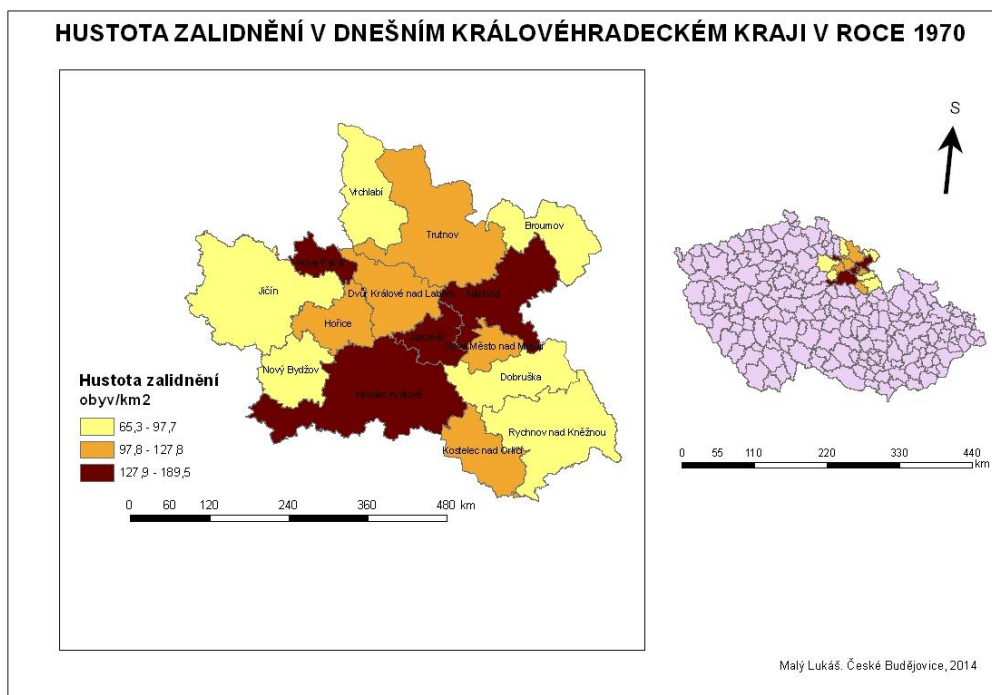
Zdroj: ArcGIS verze 9. 1 a vlastní výzkum.

Mapa č. 19: Hustota zalidnění na území dnešního Královéhradeckého kraje v roce 1950

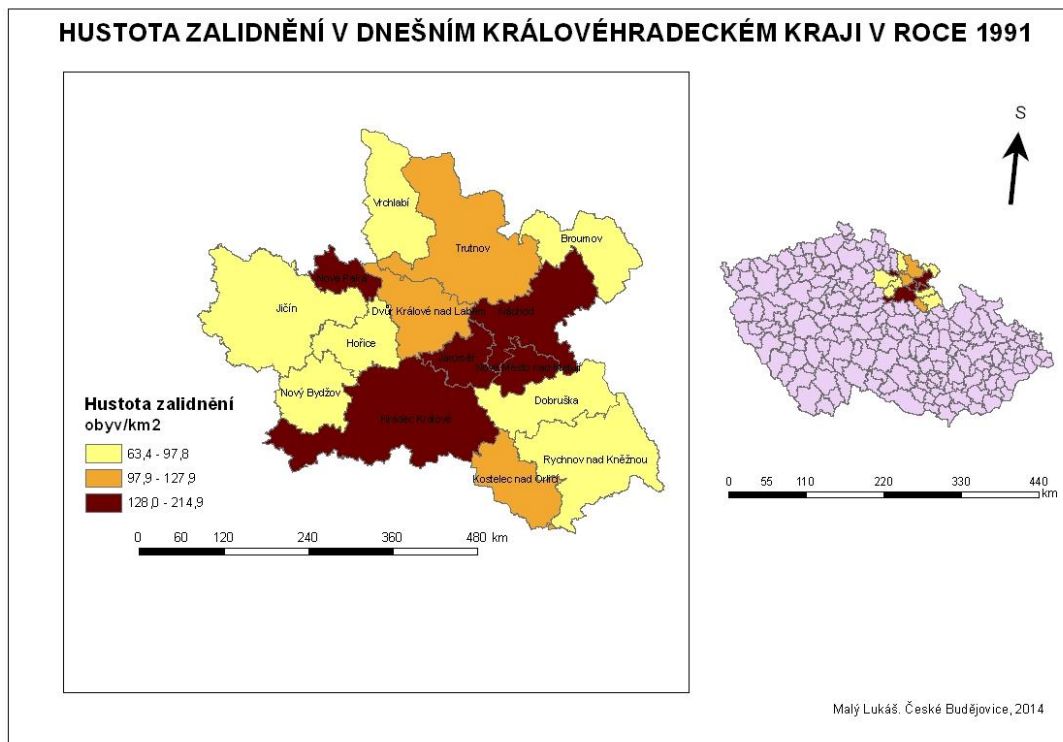
Zdroj: ArcGIS verze 9. 1 a vlastní výzkum.

Mapa č. 20: Hustota zalidnění na území dnešního Královéhradeckého kraje v roce 1970

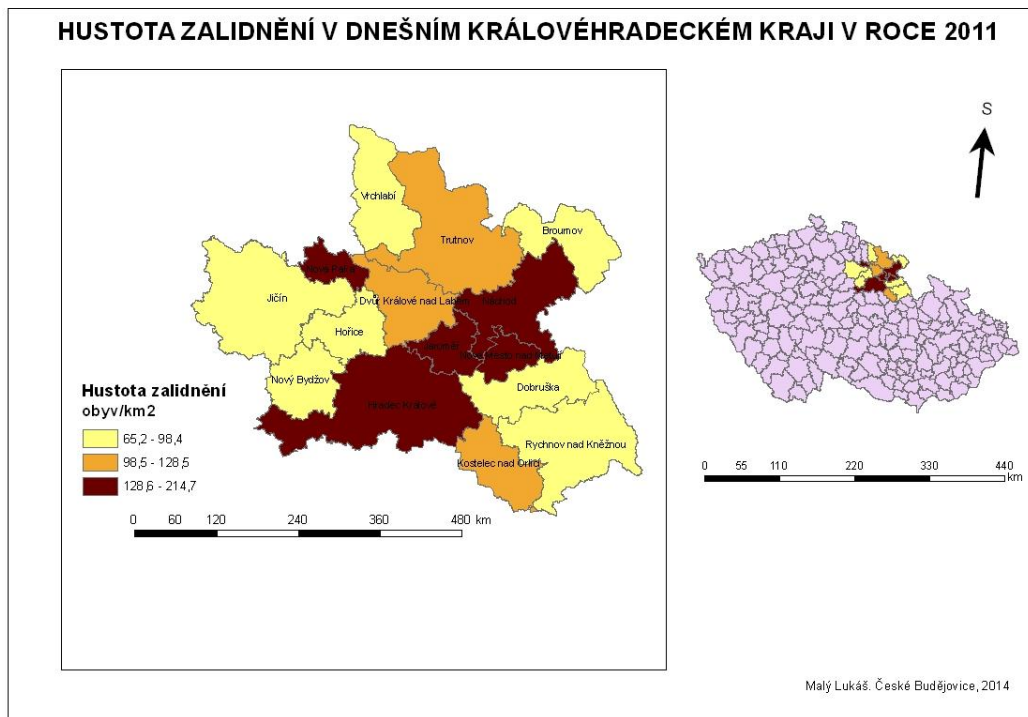
Zdroj: ArcGIS verze 9. 1 a vlastní výzkum.

Mapa č. 21: Hustota zalidnění na území dnešního Královéhradeckého kraje v roce 1991

Zdroj: ArcGIS verze 9. 1 a vlastní výzkum.

Mapa č. 22: Hustota zalidnění na území dnešního Královéhradeckého kraje v roce 2011

Zdroj: ArcGIS verze 9. 1 a vlastní výzkum.